

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ
ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ

Ё.Абдуллаев
Т.Қоралиев

ПУЛ:

100 САВОЛ
ВА
ЖАВОБ

Тошкент - "Меҳнат" - 1996

ББК 65.9(2) 262
А15

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ
ВАЗИРЛИГИНИНГ ЎҚУВ-МЕТОДИКА МАРКАЗИ ВА
ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ НАШР ЭТИШГА
ТАВСИЯ ЭТГАН.**

Мухаррир И.УСМОНОВ

0605010204 — 28

А ----- қўшимча рўйхат
М 359(04) — 96

ISBN 5-8244-1186-7

© "Меҳнат" нашриёти, 1996

КИРИШ

Соғлом пул тизимисиз иқтисод ривожлана олмайди. Шу боис қадим замонлардан бери пул, унинг моҳияти, вазифалари, қадр-қиймати, муаммолари инсоният эътиборини ўзига жалб этиб келган. Бозор иқтисодиёти шароитида пул, таъбир жоиз бўлса, иқтисодий қувват, товар қиймати, тўлов, муомала, омонат воситаси, шунингдек, иқтисодиётнинг ўзига хос ташриф қоғози бўлиб хизмат қилади. Пул ўзининг ана шу вазифаларини самарали бажаргандагина, у иқтисодиётни барқарор ушлаб туришга ва тараққий эттиришга хизмат қилади.

Пулнинг кучи ёки кучсизлиги, қисқа вақт мобайнида иқтисодиётни тиклаши ва аксинча вайрон қилиши мумкин. Пул сиёсатини билмаслик, унинг нозик қирраларини тушунмаслик эса ҳар қандай фаолиятнинг парокандалигига олиб келиши, нохуш воқеаларни келтириб чиқариши мумкин. Пулнинг "кучини" билиш нафақат амалий фаолият учун, балки иқтисодий иш билан шуғуланмайдиган кишилар учун ҳам зарур, чунки улар ҳам истеъмолчи бўлиб майдонга чиқадилар, пул топадилар, уни сарфлайдилар, оила бюджетини юритадилар. Умуман олганда, пул муносабатларига киришмай яшайдиган бирорта одам йўқ.

Атоқли юртдошимиз, машҳур маърифатпарвар Абдулла Авлоний айтганидек, иқтисод деб, пул ва мол каби неъматларнинг қадрини билмоққа айтилади. Мол қадрини билувчи кишилар ўринсиз бир тийин сарф қилмайдилар, ўрни келганда сўмни аямайдилар. Шу сабабдан пул ва унинг ижтимоий ҳаётимизда тугган ўрнини

англаш фақат мутахассислар ёхуд ишбилармонлар юмуши бўлмай, балки барчага баробар, ҳар бир фуқаро учун зарурдир.

Муаллифлар республикамизда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштиришда пулнинг роли, пул сибсати ва пул муомаласи қонунларини нафақат талабаларга, шу билан бирга мутахассислар ва кенг китобхонлар оммасига тарғибот қилиш мақсадида содда ва ра-вон тилда 100 савол ва жавобдан иборат мазкур қўлланмани эътиборингизга ҳавола этишмоқда. Уни тайёрлашда ҳозирги замон иқтисодий мавзуидаги адабиётлардан, жумладан жаҳонда кенг ўрганилаётган "Экономикс" китобидан, бир қатор луғатлар ва чет эл нашрларидан, маълумотномалар ҳамда бошқа шунга ўхшаш манбалардан кенг фойдаланилди. Билим даргоҳларидаги мавжуд ўқув мажмуаларини бир қадар тўлдириш мақсадида китобни уч қисмдан иборат бўлиши мақсадга мувофиқ деб топилди.

Мазкур қўлланмани мутолаа этган китобхонлар пул мавзусидаги ўз билимларини янада оширишса муаллифларнинг муроди ҳосил бўлур эди. Шу боис долзарб мавзу бўйича илк бор ўзбек тилида чоп этилаётган китоб юзасидан билдирилган танқидий фикр-мулоҳазалар ҳамда истакларингиз бажонидил қабул қилинади.

І БОБ

ПУЛНИНГ МОҲИАТИ ВА ЗАРУРИЯТИ

1	Пул нима? Унинг моҳияти тўғрисида нима дея оласиз?	7
2	Пул вазифасини қандай товарлар бажарган?	7
3	Пул қандай пайдо бўлган?	8
4	Қийматнинг оддий ёки тасодифий шакли қачон пайдо бўлган?	9
5	Қийматнинг тўла ёки кенгайган шаклига ўтишнинг асосий сабаби нимада?	10
6	Қийматнинг умумий (эквивалент) шаклига ўтишнинг зарурияти нимада?	11

7	Қийматнинг пул шаклига ўтиш зарурияти нима билан изоҳланади?	12
8	Қимматбаҳо металлларнинг пул вазифасини бажара олиш қудрати нималар билан изоҳланади?	13
9	Бозор иқтисодиёти шароитида пулнинг зарурлигини нималар билан изоҳлайсиз?	14
10	Ўзбекистонда дастлаб сўм-купоннинг жорий қилинишига сабаб нима?	15
11	Ўзбек сўмини жорий қилиш заруриятини нималар билан изоҳлайсиз?	18
12	Миллий пулимиз — сўмни жорий қилишда Ўзбекистон йўлининг ўзига хос хусусияти нималардан иборат?	19
13	Сўмнинг ички ва жаҳон миқёсида конвертирланишини таъминлаш деганда нимани тушунасиз?	20
14	Сўмнинг конвертирланмаганлиги ва унинг сабаблари нимада бўлиши мумкин?	22
15	Сўмнинг конвертирланишига қандай қилиб эришиш мумкин?	23
16	Миллий валютани мустаҳкамлаш, унинг жорий ва тўла алмашадиган бўлишига эришиш учун нималар қилиш керак?	25

1

Пул нима? Унинг моҳияти тўғрисида нима дея оласиз?

Пул — бу шундай махсус товарки, у ҳамма бошқа товарлар учун умумий эквивалент вазифасини бажаради. Ҳамма товарлар сингари пул ҳам, қиймат ҳам истеъмол қийматга эга. Шу маънода у бошқа оддий товарлардан фарқ қилмайди.

Пул шундай кучга эга бўладики, у умумий ижтимоий қийматга эга ҳамма товарларни харид этиш воситаси бўлиб хизмат қилади. Пул товар ишлаб чиқариш ва айирбошлаш жараёнида истеъмолчилар ўртасидаги ижтимоий муносабатларни ифода этади. Шу сабабли, товар пул-муносабатлари пайдо бўлади.

Моҳиятан пул ижтимоий меҳнат ва қийматни билдиради. Пул учун ижтимоий меҳнат қайси соҳада сарфланганлиги ва қиймат қаерда яратилганлиги фарқсиздир. Кимнинг пули бўлса, у ижтимоий меҳнатнинг тегишли қисмини ўзи, истаган натурал (товар) шаклида олиш ҳуқуқига эга бўлади. Пулнинг ҳамма нарсадан кудратлилиги ҳам шундан келиб чиққан.

Пулнинг моҳиятини Карл Маркс қуйидаги ибора билан ифодалаган: “Индивид ўз ижтимоий ҳокимиятини, ўзининг жамият билан алоқаси каби, ўз чўнтагида олиб юради” (К.Маркс, Капитал, 1-том, 121-бет).

2

Пул вазифасини қандай товарлар бажарган?

Турли халқларда пул вазифасини турли хил товарлар, масалан, Қадимги Юнонистон, Римда, араб ва ҳинд қабилаларида чорва бажарган.

XX аср бошларида Африканинг баъзи бир халқларида чорва туғидан пул ўрнида фойдаланилган. Машхур инглиз савҳатчиси Лингвистоннинг айтишича, маҳаллий халқ ундан Англия қироличасининг бойлигини билиш мақсадида қанча моли бор деб сўраган.

Тинч Океани ва Африка қитъаси халқларида қимматли чиганоклар пул вазифасини бажарган. Марказий Африкада — фил суяги, Қадимги Мисрда — буғдой, Хитойда — туз, Мўғулистонда — чой айирбошлаш жараёни пул муомаласи ўрнига ўтган.

Қадим замонлардан бери пул вазифасини қимматбаҳо металллар ҳам ўтаб келган. Милoddан олдинги 3 мингинчи йилларда Шумер давлатида асал ва кумуш пул вазифасини бажарган. Кумуш пуллар милoddан олдинги 2 мингинчи йиллари Осиё мамлакатларида кенг тарқалган.

3

Пул қандай пайдо бўлган?

Пул товар ишлаб чиқариш ва айирбошлашнинг узоқ вақт ривожланиши натижасида вужудга келади. Биринчи йirik меҳнат тақсимоти, яъни чорвачилиқдан деҳқончиликнинг ажралиб чиқиши ва шу муносабат билан товар хўжалигининг ривожланиши **туфайли маҳсулот қийматининг** ифодаси бўлиши пулни келтириб чиқаради.

К.Марке пулнинг вужудга келиши жараёнини қийматнинг куйидаги шакллари билан боғлайди:

- 1 | Қийматнинг оддий ёки тасодифий шакли.
- 2 | Қийматнинг тўла ёки кенгайган шакли.
- 3 | Қийматнинг умумий (эквивалент) шакли.
- 4 | Қийматнинг пул шакли.

4

Қийматнинг оддий ёки тасодифий шакли қачон пайдо бўлган?

Қийматнинг оддий ёки тасодифий шакли товар ишлаб чиқаришнинг дастлабки даврларига тўғри келади. Дастлабки товарлар пулсиз бир-бирига бевосита айирбошланган. Бу айирбошлаш тасодифий бўлса, кейинчалик муттасил такрорланиб турган. Маҳсулот айирбошлаш учун ишлаб чиқарилмаган, лекин ортиқча маҳсулотлар пайдо бўлгач, улар тасодифий шаклда айирбошланган.

Нима учун тасодифий деган савол тугилади?

Бунга сабаб, **биринчидан**, айирбошлаш ишлаб чиқарувчилар тасодифан учрашиб қолгандагина юз берган. **Иккинчидан**, ўта содда тусга эга бўлган, яъни маҳсулот айирбошландими ёки йўқми, бунинг маҳсулот эгаси учун ҳеч қандай иқтисодий аҳамиятга эга бўлмаган.

Бундай айирбошлаш муносабатларида қийматнинг оддий ёки тасодифий шакли пайдо бўлади. Тасодифий айирбошлаш меҳнат маҳсулининг товарга айланганлигини ифодалайди. Айирбошлаш оқибатида товар маҳсулоти ўзига тенг қийматли эквивалент маҳсулотга айирбошланади. Айирбошлаш жараёнида истеъмолнинг тўловини қондириш биринчи даражали масала, товарлар қийматини таққослаш эса иккинчи даражали масала сифатида қаралган.

5

Қийматнинг тўла ёки кенгайган шаклига ўтишнинг асосий сабаби нимада?

Иккинчи йирик ижтимоий меҳнат тақсимоидан сўнг, яъни деҳқончиликдан хунармандчиликнинг ажралиб чиқиши натижасида муомалада товарларнинг хилма-хил турлари пайдо бўлади. Айирбошлаш доираси янада кенгаяди. Товар айирбошлаш ривожланиши билан тасодифий қиймат шаклидан тўла ёки кенгайган шаклга ўтилган. Бундай айирбошлашда бир товарга қарама-қарши фақат битта товар эмас, балки кўп товарлар иштирок этади.

Мисол учун суданликларда тузга қуйидагича товарларни айирбошланган:

$$10 \text{ коп туз} \quad \left\{ \begin{array}{l} = 10-15 \text{ бош қўй} \\ = 20-30 \text{ бош эчки} \\ = 2 \text{ бош буқа} \end{array} \right.$$

Кенгайтирилган шаклда нисбий қийматда турган товарга (бизнинг мисолимизда 10 коп тузга) бир нечта товар айирбошланяпти, яъни туз — эчки, қўй ва буқада ўз қийматини ифода этаяпти. Бунда ўз қийматини бошқа товарда ифодалаётган туз **нисбий** қиймат шаклида, қолганлари, яъни қўй, эчки, буқа эса қийматни ўзида ифода этувчи материал бўлиб хизмат қилади ва уларнинг қиймати **эквивалент** қиймат шаклида туради.

Аммо икки шаклдаги товарнинг истеъмол қиймати, уларнинг фойдалилиги турлича бўлади, акс ҳолда улар айирбошланмайди. Товар нисбий ёки эквивалент қиймат шаклида бўлишидан қатъий назар ўзининг табиий сифатини сақлаб қолади. Айтилган шаклларда ҳар хил товарлар бўлиб,

улар ўрин алмашиб турадилар. Нисбий шаклдаги товар эквивалент шаклига ўтади ва аксинча ҳам бўлади. Яъни бир товарни ишлаб чиқариш учун сарфланган меҳнат, бошқа товарлар учун сарфланган меҳнатда ўз аксини топади.

6

Қийматнинг умумий (эквивалент) шаклига ўтишнинг зарурияти нимада?

Ишлаб чиқаришнинг ривожланиши билан айирбошланадиган маҳсулотлар сони ҳам ортиб боради, айирбошлашда мураккаб ҳолат вужудга келади. Бирор бир товар соҳиби ушбу товарни ўзининг истеъмолига зарур бўлган бошқа бир товарга айирбошлаши учун, у авваламбор ўзининг товарига эҳтиёжи бўлган бошқа бир истеъмолчини топтоғи керак бўлади.

Масалан, косиб этикни донга айирбошламоқчи бўлса, буғдой соҳибининг истеъмолини қондириш учун кетмон даркор бўлса, у ҳолда этикдўз этикни дастлаб кетмонга, сўнгра эса кетмонни буғдойга айирбошлаши лозим. Қийматнинг бундай шакли яъни тўла ёки кенгайган шакли асосида товар айирбошлаш орқали ўсаётган эҳтиёжларни қондириб бўлмайди, бинобарин, айирбошлаш мураккаблашиб унинг, ривож ланишига тўсқинлик қилади.

Аста-секин товарлар орасидан ҳамма товарларга айирбошлана оладиган ва ҳамма товарлар қийматини ўзида ифода эта оладиган махсус товар ажралиб чиқади. Бу товар ҳар бир ҳудудда истеъмол учун энг зарур бўлган товар бўлиб ҳисобланган. Товарлар дунёсидан чиққан махсус товар қолган барча маҳсулот учун **умумий эквивалентга** айланади. Қийматнинг кенгайган шакли аста-секин **қийматнинг эквивалент** шаклига айланади.

Энди бир неча товарлар ўз қийматини ягона шаклда ифода этади:

1 қоп буғдой	=	} 10 бош қўй.
10 кг чой	=	
40 кг қаҳва	=	
0,5 тонна темир	=	
2 унция* олтин	=	

Бу ерда умумий эквивалент вазифасини товарлардан фақат бири бажарган. Энди барча товарларнинг қиймати бир товарда ифодаланади, бу товар **ижтимоий меҳнатнинг** бево-сита ифодаси сифатида юзага келади. Умумий эквивалент товар **ҳамма маҳсулотларга айирбошланиш хоссасига** эга.

Ушбу жараёни К.Маркс қийматнинг умумий шакли деб атади.

Умумий эквивалентга ўтишнинг зарурияти шунда бўлдики, ишлаб чиқариш тараққиётининг муайян босқи-чида айирбошлаш мунтазам ҳодисага, иқтисодий ҳаётнинг муҳим омилига айланади. Айирбошлашсиз яшаб бўлмай қолди ва ҳар бир ишлаб чиқарувчи, меҳнатига **умумий ўлчов керак** бўлади. Фақат умумий эквивалентгина барча маҳсу-лот учун ўлчов воситасига айланади. Бунда маълум бир товар соҳиби, ўзининг истеъмоли учун зарур бўлган бош-қа бир товарни олиш мақсадида у дастлаб ўз товарини умумий эквивалент ролини бажарувчи товарга айирбош-лайди.

7

Қийматнинг пул шаклига ўтиш зарурияти нима билан изоҳланади?

Маҳсулот ишлаб чиқариш ва айирбошлаш жараёни-нинг тобора ривожланиб бориши ҳудудлар, мамлакатлар ўртасида савдо-сотиқнинг, товар айирбошлашнинг зарури-

* Унция — 35,6 грамм

ятини юзага келтирди. Турли мамлакатларда турли товарлар умумий эквивалент ҳисобланганлиги бу жараённинг тараққий этишига тўсқинлик қилди. Натижада бутун товарлар дунёсидан шундай товар ажралиб чиқдики, у барча ҳудуд ва мамлакатларда умумий эквивалент сифатида қўлланила бошлади. Бу вазифани қимматбаҳо металллар, аввал мис ва кумуш, кейинчалик эса олтин бажарадиган бўлди.

Охир-оқибатда оддий товар кўринишидаги умумий эквивалент ўрнига пул шаклидаги эквивалент майдонга келади:

$$\begin{array}{l} 1 \text{ коп буғдой} = \\ 10 \text{ та қўй} = \\ 10 \text{ кг чой} = \\ 40 \text{ кг қаҳва} = \\ 0,5 \text{ тонна темир} = \end{array} \left. \vphantom{\begin{array}{l} 1 \\ 10 \\ 10 \\ 40 \\ 0,5 \end{array}} \right\} 2 \text{ унция олтин.}$$

Бунда олтин оддий товар эмас, балки пул кўринишини олади. Пул шаклидаги қиймат қуйидагилар билан фарқ қилади. **Биринчидан**, умумий эквивалентликни фақат битта товар (пул) танҳо бажаради, **иккинчидан**, умумий эквивалентни бажарувчи пул тор, ички бозордан чиқиб, давлатлараро ҳатто халқаро миқёсга тарқалади, кенгроқ ҳудудни қамраб олади.

8

Қимматбаҳо металлларнинг пул вазифасини бажара олиш қудрати нималар билан изоҳланади?

Қимматбаҳо металлларнинг бугун товарлар дунёсидан ажралиб чиқиб, пул вазифасини бажаришининг асосий сабаблари уларнинг ўзига хос бўлган табиий хусусиятлари билан изоҳланади:

Биринчидан, қимматбаҳо металлларнинг қиймати юқори, ҳажми кичик (портатив). Уларнинг кам миқдорини қазиб олиш ва қайта ишлаш, соф ҳолатига келтириш жуда кўп меҳнат талаб қилади.

Иккинчидан, улар бўлинувчандир. Масалан, олтинни бўлақларга бўлинишдан қатъий назар унинг сифати бутунлигича қолади. Бошқа бир меҳнат маҳсули, масалан мўйнани бўлса ёки тикиб уласа бу ҳолат албатта унинг сифатига таъсир этади.

Учинчидан, савдо соҳасидаги майда муомалаларни бажариш учун қимматбаҳо металлларнинг, масалан, олтиннинг катта қийматли бўлаги майда қисмларга — тангаларга бўлина олади.

Тўртинчидан, нодир, қимматбаҳо металллар яхши сақланади. Масалан, олтин тупроқ тагида қолган ёки сувга тушган ҳолларда ҳам ўз сифатини йўқотмайди. Бошқа товарлар эса бу ҳолатда албатта ўзининг дастлабки сифатини йўқотади.

Бешинчидан, қимматбаҳо металллар, масалан, олтин олиб юришга қулай. Аммо олтиннинг пулга айланиши унинг табиий ҳолатидан эмас, балки товар бўлишидан келиб чиқади.

Олтинчидан, бир хил оғирликка эса бўлган қимматбаҳо металл масалан, олтин бир-биридан деярли фарқ қилмайди. Бир хил ўлчовга эга бўлган мўйналар эса албатта бир-бирларидан жунининг сифати, сақлаш даврлари ва ҳоказолар билан албатта фарқланади.

9

Бозор иқтисодиёти шароитида пулнинг зарурлигини нималар билан изоҳлайсиз?

Пул бозор иқтисодиётининг муҳим омилини ташкил қилади. Ҳозирги иқтисодий ҳаёт, хусусан, бозор иқтисодиёти пул билан тирик. Ақча бўлмаган жойда бозор иқти-

содиёти бўлиши мумкин эмас. Бозор иқтисоди товарлар ва товарлашган хизматларнинг ишлаб чиқаришидан бошлаб, то истеъмолчигача бўлган ҳаракатдан иборатки, бу пул воситасида амалга ошади.

Ишлаб чиқариш ресурслари бозорда пулга харид қилиниб, товарлар яратилади ва пул даромадларига айирбошланиб истеъмолга ўтади. Товарлар истеъмол ёки инвестиция (ишлаб чиқариш) учун сарф этиладими, барибир пул ёрдамида ҳаракатга келади. Бозор иқтисодиёти шароитида пул муомласини уюштириш, пулларни айирбошлаш, уларни сақлаш, тақсимлаш, бўш пулни қарзга бериш, яъни уни сотиш, пул воситасида молияни ташкил этиш каби иқтисодий алоқалар янада кучайиб, мураккаблашиб боради. Пул шаклидаги маблағлар бозор орқали ресурсга айланади ва улар иштирокида товарлар яратилади ҳамда товарлар сотилиб яна пул олинади.

10

Ўзбекистонда дастлаб сўм-купоннинг жорий қилинишига сабаб нима?

1991 йил 31 августда Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисидаги Қонуннинг қабул қилиниши истиқлол йўлидаги дадил қадам, тамал тошининг қўйилиши бўлди. Республикамиз сиёсий жиҳатдан мустақилликка эришди. Эндиги вазифа — иқтисодий мустақилликни таъминлаш ва бозор муносабатларига асосланган жамият қуриш билан боғлиқ қатор муаммоларни ҳал қилишдан иборатдир.

Ҳар қандай давлатнинг мустақиллигини таъминлайдиган бир қанча омиллар мавжуд. Булар:

- чегара,
- чегарани қўриқлайдиган қўшин,

- Конституция,
- давлат рамзлари,
- давлат байроғи ҳамда
- иқтисодий муомала воситаси бўлмиш миллий валютанинг мавжудлигидир.

1992 йил ноябрь ойидан бошлаб муомалага аввал сўм-купонларни киритиб, сўнг миллий валютага аста-секин, босқичма-босқич ўтилишининг муҳим сабаблари бор эди.

Биринчидан, бозор тармоқлари, айниқса пул-кредит муомаласи соҳасидаги муносабатлар ҳали мукамал эмас эди. Миллий пулнинг бирданига жорий этилиши иқтисодиётнинг умумий ҳолатига эмас, муомала тизими ва банк соҳасидаги соф техник сабабларга кўра, унинг қийматини тушириб юбориши мумкин эди. Пул қийматининг тушиб кетиши эса, иқтисодиёт соҳасида кўнгилсиз оқибатларни келтириб чиқариши аён бўлиб қолганди.

Иккинчидан, МДҲ доирасида ҳар хил валюталар муомалада бўлган бир пайтда пулнинг бу шароитга мослашиши ва унинг қийматини аниқлайдиган вазият вужудга келиши зарур эди. Миллий пулни бирданига муомалага киритиш корхоналарнинг рубллик ҳисобларини сўмлик ҳисобларга айлантириш заруратини тугдирар, бу эса МДҲ мамлакатлари корхоналари ўртасидаги хўжалик алоқаларига раҳна солар эди.

Рублда давлатлараро ҳисоб-китоб қилиш имконияти мавжуд бўлган даврда сўм-купоннинг жорий этилиши ўзаро хўжалик алоқалари узилиб қолишининг олдини олади. Қирғизистон ўз миллий валютасини жорий этганида мана шу ҳолни ҳисобга олмаган эди.

Учинчидан, миллий пулга босқичма-босқич ўтиш ижтимоий талафотларни камайтиради. Ҳар қандай пул ислоҳоти, хусусан нархлар эркин ёки эркинликка яқин бўлган шароитда ёки мусодара тариқасида ҳам бўлади. Масалан, пул 1:10 ёки 1:100 нисбати билан алмаштирилган тақдирда ҳам нархнаво айнан шу нисбат даражасидан пастга тушмайди.

Ҳар қандай пул ислоҳотида ҳам нарх-навонинг ўсиши рўй беради. Пул алмашиш нисбати қанча баланд бўлса, аҳоли жамғармасининг йўқотиши шунча юқори бўлади. Бирга бир нисбатида алмаштирилгандагина, аҳоли кам жабр кўриши мумкин.

Ўзбекистон ҳукумати халқ учун қулай бўлган ана шу ягона йўлдан борди.

Биздан аввал миллий валютасини жорий қилган республикалардан ҳар хил йўллар билан оқиб келаётган, мол билан таъминланмаган қоғоз пулларнинг кўпайиб кетганини ҳисобга оладиган бўлсак, бирданига миллий валютани жорий этиш, унинг салмоғини жуда тушириб юборган бўларди. Рубль билан 1:1 нисбатида алмаштириш эса, пул-имизни бирданига қадрсиз қилиб кўяр эди.

Миллий валютага сўм-купон орқали босқичма-босқич ўтиш аҳолини ҳам, бўлажак ўзбек сўмини ҳам ҳеч нарса билан таъминланмаган рубль босқинидан муҳофаза қиладди. Йирик пулларнинг муомаладан чиқарилиши ҳам мана шу сиёсат тақозосидир. Яқин-яқингача бугун пул миқдорининг 90 фоизини ана шундай йирик пул ташкил этганини айтишнинг ўзи бу фикрни исботлайди.

Хуллас, сўм-купон ёрдамида:

- эндигина бир ёшдан ошган мустақил республикамиз иқтисодиётини янада барқарорлаштириш;
- пул ва маҳсулот муносиблигига эришиш;
- пул-кредит тизимини бошқаришнинг бир қатор йирик иқтисодий воситаларини синаб кўриш, вақти келиб жорий этилажак миллий валютамининг кириб келишига шароит яратиш ва унинг турғунлигини сақлаб қолиш учун иқтисодий ва ташкилий замин тайёрлашга доир чора-тадбирларни амалга ошириш эди.

"Сўм-купонга ўтиш, — деганди Президентимиз И.Каримов, — бизга катта синов бўлди. Танлаган йўлимиз "юмшоқ" услублар билан халқимизга кўп озор ва зарар етказмасдан, ортиқча ваҳима кўзғатмай, кучини йўқотган рублдан халос бўлишдан иборат бўлди".

11

**Ўзбек сўмини жорий қилиш
заруриятини нималар билан
изоҳлайсиз?**

Собиқ Иттифоқ парчаланиб кетганидан сўнг МДХ даги янги мамлакатлар ягона пул бирлигини сақлаб қолишга асло ҳожат қолмади. Аини пайтда мустақил давлатлар алоҳида молиявий сиёсат юргиза бошланди.

Бундай шароитда:

- рубль зонасидаги республикаларда молия соҳасида юз бериши мумкин бўлган ўзгаришларни олдиндан билиш мушкул бўлиб қолди;
- нақд пулсиз маблағ ҳаракати, ўтказиш йўли билан тўловлар анча чекланди;
- минтақалараро фоиз меъёрлари ўртасидаги фарқ кучайди;
- пулнинг қадрсизланиши аҳолида республикалар, шу жумладан, Ўзбекистон ҳукуматининг назоратидан чиқа бошлади;
- Россия Марказий банки томонидан МДХ мамлакатларига нақд пул ва кредитлар беришнинг мунтазамлигига риоя қилинмагани маблағ етишмаслиги ва иқтисодий фаолиятида беқарорликка олиб келди;
- турли республикаларда пулнинг ҳар хил даражада қадрсизланиши минтақада истеъмол молларини камайтириб юборди;
- ҳукуматлар ўртасида ишонч ва ҳамжиҳатлик йўқлиги, шунингдек, кўпинча унчалик муҳим бўлмаган масалалар бўйича хатти-ҳаракатлар аҳволни баттар оғирлаштирди.

Юзага келган шароит мустақил давлатларнинг, шу жумладан Ўзбекистоннинг ўз миллий пулини яъни сўмини 1994 йил 1 июлдан бошлаб жорий этишни тақозо қилди. Шу тариқа ўзбек сўми дунёга келди. Энди у миллий валюта — ўзбек пули сифатида доллару марка, фунт-

стерлингу лира, рубль ва риёл, тангаю-франк каби иқтисодий ҳаётга мустақил қадам қўйиши, улар билан тенглашиши, баъзиларидан ўзиб кетиши, дунёдаги қудратли валюталардан бирига айланиши лозим.

Шундай бўлади ҳам. Бунга етарли асос бор.

12

Миллий пулимиз — сўмни жорий қилишда Ўзбекистон йўлининг ўзига хос хусусияти нималардан иборат?

Сўмни жорий қилишда Ўзбекистон ўзи танлаган йўлдан борди. Бу хусусиятлар қуйидагилардан иборат:

- аввало, у бошқа мамлакатлар тажрибасига ўхшамайдиги;
- ҳалол ишлаб топилган пулнинг ҳаммаси алмаштириладиган бўлди;
- янги ва эски пул нисбати 1:1. Бошқа давлатларда эса бу турлича бўлди;

1:100, 1:50, 1:10 ва ҳоказо.

“Бирга бир” нисбат иқтисодий жиҳатдан энг арзон, руҳий-психологик жиҳатдан энг қулайдир. 1:1 дан бошқа барча нисбатларда халқ ҳўжалигидаги ишлаб чиқариш фондларини қайтадан ҳисоб-китоб қилиш керак бўлади. Бу узоқ вақт ва ҳаражат талаб этади. Чунки, ҳисоб-китоб ишлари аниқ ва пухта текширилган маълумотга таяниши лозим. Акс ҳолда, янги валюта аниқ қийматни акс эттира олмайди. Бу эса, ўз навбатда, маҳсулот ва унинг пул ифодаси ўртасидаги нисбатнинг тузилиши, қадрсизланиш ёки иқтисодий бўҳронга олиб келиши мумкин.

Ўзбекистон мисолида бундай таваккалчиликка йўл қўйилмай, тўғри йўл танланди. Энди биз ўз миллий валюта-тамузга эга бўлдик. Салкам бир аср мобайнида биз ундан

махрум эдик. Юргимиз нафақат пул бирлиги, балки валюта сиёсати, молия тизимига ҳам эга эмас эди. Уни яратиш, жорий қилиш узоқ йиллар орзу бўлиб қолаверади. Тўғриси, орзуга ҳам имкон йўқ эди.

Миллий валютанинг жорий этилиши Ўзбекистон собиқ Иттифок ҳудудидаги ягона иқтисодий макондан чиқади, деган гап эмас. Жаҳондаги барча бозорларни ривожланган мамлакатлар аллақачон ўзаро бўлишиб олишгани ҳеч кимга сир эмас. Кескин рақобат кетаётган бу бозорда бугунги кунда ҳеч ким ўзбек молини оламан, деб кўз тикиб тургани ҳам йўқ. МДХ давлатларининг самарали ўзаро фойдали ҳамкорлик қилиши ва ривожланиши учун энг аввало ана шу иқтисодий муносабатларни йўқотмаслик зарур эди.

Миллий пулга ўтиш эса, бу ҳамкорликнинг тенг ҳуқуқли ва ўзаро маъқул шакллари юзага чиқарди.

13

**Сўмнинг ички ва жаҳон
миқёсида конвертирланишини
таъминлаш деганда
нимани тушунасиз?**

Ички конвертирланиш тўғрисида сўз юритишдан олдин, дастлаб конвертирланганлик тушунчасини англаб олиш лозим. Конвертирланган валюта деганда муайян валютанинг бошқа валюта билан эркин алмашуви тушунилади.

Конвертирланган сўм деганда эса, сўмнинг бошқа валюталарга эркин алмашадиган обрў-эйтиборли валютага айланиши англанади. Конвертирланган сўм (рубль) 1922 йилги пул ислохотида жорий қилинган, унинг кадр қиммати олтин билан таъминланган, чунки муомалада олтин пуллар бўлган. 30-йилларга келиб олтин пул муомаладан чиқиб кетгач, сўм конвертацияланиш хусусиятини йўқотганди.

Сўмнинг ички эркин айирбошланиши бир кунлик масала эмас, ривожланган мамлакатлар ҳам бунга бир неча йиллар сарф қилишган. Бунга эришиш учун қуйидаги шарт-шароитлар бўлиши керак:

Биринчидан, макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаб миллий иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни янада чуқурлаштириш асосида тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни ва экспортни кўпайтириш лозим.

Иккинчидан, кескин пул-кредит сиёсати юргизишни, пул массасининг ўсиш суръатларини чеклаш орқали қадрсизланиш даражасини пасайтириш, уни бугунлай тизгинлаш керак.

Сўмнинг жаҳон миқёсида конвертирланган, яъни эркин айланадиган даражага эришиш учун миллий пулимиз товарлар билан таъминланган бўлиши лозим. Ўзбекистоннинг барча фуқаролари, ҳуқуқий шахслар, резидентлар ҳамда хорижий давлатлар фуқаролари ва ҳуқуқий шахслари — норезидентлар ўз ихтиёрида бўлган Ўзбекистон миллий пулини ҳеч қандай тўсиқсиз чет мамлакатнинг валютасига хоҳлаган миқдорда алмаштириш ҳуқуқига ва имкониятига эга бўлиши пулнинг тўла эркин муомалада бўлишини билдиради.

Миллий пулимиз сўмнинг жаҳон миқёсида эркин айланиши:

- ички бозоримизни дунё бозори билан бириктиради;
- миллий иқтисодиётимизни жаҳон бозори талабларига мослаштиради;
- ишлаб чиқаришнинг миллий хусусиятларини, шунингдек сарф-харажатлар, баҳо, маҳсулот сифати ва бошқа жиҳатларини ҳам дунё даражасига тортади.

Шундай қилиб, сўмимизнинг эркин айланиши фақат резидентлар учунгина бўлса, у ҳолда пулимиз фақат Ўзбекистон доирасида ички конвертирланишдан иборат бўлиб қолади, акс ҳолда эса ташқи яъни жаҳон миқёсида конвер-

тирланишдан иборат бўлади. Бу жараён тўла бўлиши учун сўмнинг айланиши жараёнида барча чет мамлакатлар билан олиб бориладиган иқтисодий муносабатларни батамом қамраб олиш лозим.

Шу даражага етиш иқтисоднинг қудратли ва соғлом эканлигидан далолат беради. Бугунги кунда фақат ривожланган мамлакатлар валютаси дунё бўйлаб эркин муомалада айланмоқда.

14

Сўмнинг конвертирланмаганлиги ва унинг сабаблари нимада бўлиши мумкин?

Сўмнинг конвертирланмаганлиги ва унинг сабаблари шундаки, **хориж валютасига талаб:**

- экспортдан келган тушумдан;
- хориж валютаси резервидан;
- хориж кредитлари ва бошқа манбалардан келган *капиталдан* ошиб кетган ҳолда бўлади.

Конвертирланмаганликнинг қуйидаги асосий сабабларини кўрсатиш мумкин:

- валюта курсининг номувофиқ қўйилиши;
- оқилона бўлмаган ички баҳолар;
- товарнинг конвертирланмаганлиги ёки рақобатга бардош бера олмаслиги;
- экспорт-импорт сиёсатининг нобоғлиги, мукамал эмаслиги, самарасизлиги.

Биринчи сабаб бозор иқтисодиётининг асосий касали, қолганлари айнан "режали" иқтисодиётнинг натижасидир.

Пулнинг конвертирланишига бир лаҳзада эришиб бўлмайди. Бу узоқ муддатли жараён. Мисол учун АҚШ, Фарбий Олмония, Япония мамлакатлари ўз валюталарининг конвертирланганлигига бир неча ўн йил мобайнида эришганлар.

15

Сўмнинг конвертирланишига қандай қилиб эришиш мумкин?

Сўмнинг конвертирланиши, яъни унинг эркин айланадиган бўлишининг энг муҳим шартлари қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- иқтисодиётни монополиядан чиқариш;
- хусусий секторни ривожлантириш;
- ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг рақобат бардошлигига эришиш;
- иқтисодиётга экспорт йўналишини бериш;
- жаҳон нарх-навосидан келиб чиққан ҳолда тенг халқаро товар айирбош қилишига эришиш;
- мустақил валюта ресурсларига, валюта бозорига эга бўлиш, миллий валютанинг курсини тўхтовсиз пасайтириш;
- инфляцияни тизгинлаш ва шу қабилар.

Президентимиз И.Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши ўн тўртинчи сессиясида сўзлаган нутқида сўмнинг конвертирланишига эришиш йўллари хусусида гапириб қуйидагиларни таъкидлади:

"... Сўмимизнинг "белини бақувват" қилиш учун, биринчи навбатда, бозоримизни кенг истеъмол моллари билан тўлдириш, бунинг учун эса ҳамма имкониятларни ишга солиш керак. Бу молларни мамлакатнинг ўзида ишлаб чиқариш учун, зарур бўлса, икки-уч йилга барча имтиёزلарни берайлик, тегишли рағбатлантирувчи қонун ва фармонларни қабул қилайлик.

Авваламбор, нарх сиёсати ва солиқлар борасида шундай бир муҳитни вужудга келтириш керакки, истеъмол моллари ишлаб чиқарувчи, шунга сармояси ва имконияти бор

компаниялар, тижоратчи фирмалар ва шахслар юртимизга меҳр қўйиб қолсин. Ҳам ўзининг соф фойдаси ва даромадини топсин, ҳам бозоримизни обод қилсин. Узоқдан ҳам, яқиндан ҳам бизларга керакли мол узлуксиз оқиб келаверсин.

Шу мақсадга эришиш учун чет эл валютасига эга бўлган сармоядорларни юртимизга даъват этиш, уларнинг фаолиятини рағбатлантириш, қўшма корхона, тижорат дўконлари очиш зарур. Бозоримизда бундай дўконлар қанча кўп бўлса ҳаётимиз ҳам шунча обод бўлади”.

Сўмнинг ташқи айланадиган, конвертирланган бўлишида хорижий мамлакатларнинг ёрдами катта аҳамиятга эгадир. Бунинг учун ушбу жараёнда қатнашадиган манфаатдор хориж давлатларининг билвосита (савдо иқтисодий алоқаларнинг ривожланиши, тажриба алмашиши ва мутахассисларни ўқитиш...) ҳамда бевосита (мамлакат учун хизмат қиладиган инвестицион фондларни вужудга келтириш) ёрдами жуда зарурдир. Бунинг учун Ўзбекистоннинг конвертирланган салоҳиятли пул фонди барпо қилиниши лозим.

Сўмни ички ва ташқи бозорда эркин айирбошладиган валюталар қаторига қўшишга босқичма-босқич ўтилмоқда. Ҳозир республика биржасидаги савдоларда 13 та банк қатнашмоқда. Бундан ташқари чет элдан товар олиб келиб аҳолига уларни нақд пулга сотаётган савдо корхоналари сўмдаги тушумларни бемалол айирбошлаб олаётдилар. Бу эса истеъмол бозорини юқори сифатли маҳсулотлар билан тўлдиришга имкон бермоқда. Бундай дўконлардан фойдаланаётган истеъмолчилар уларнинг ўта қулай эканлигини кўрмоқдалар. Чунки четдан келтирилган товарлар нархи 1 доллар 28 сўм курс асосида белгиланган (июнь, 1995 йил.) ва бу курс анча барқарорлиги билан ажралиб турибди.

Бундай ҳуқуққа эга корхоналар сони 250 тадан (июнь, 1995 йил) ошди.

16

**Миллий валютани
мустаҳкамлаш, унинг жорий
ва тўла алмашадиган бўлишига
эришиш учун нималар қилиш
керак?**

Президентимиз И.Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IV сессиясида бу ҳақда алоҳида тўхталиб, унинг жуда қийин ва мураккаб вазифа эканлигини таъкидлади ҳамда миллий валютани мустаҳкамлаш, унинг жорий ва тўла алмашадиган бўлишига эришиш учун нималар қилиш кераклигини белгилаб берди:

"**Биринчи навбатда** сўмнинг харид қувватини ошириш учун истеъмол бозорини керакли моллар билан тўлдириш, аҳолининг эҳтиёжларини қондирадиган ва **хориждан келтириладиган моллар билан рақобат қила оладиган ўз маҳсулотимизни ишлаб чиқаришга зўр бериш зарур бўлади.**

Иккинчидан, янги йилда валюта захираларини кўпайтириш чораларини кўришимиз керак. Бунинг учун республиканинг экспорт имкониятларини кенгайтириш, корхоналарнинг экспорт қилинадиган маҳсулот ишлаб чиқариш, жаҳон бозоридан мустаҳкам жой олиш жараёнларини чуқурлаштириш лозим. **Экспорт қилинадиган молларни бугун чоралар билан кўпайтириш** ва шу ҳисобдан валюта тушумларини ошириш учун ўзимизга боғлиқ бўлган ҳамма ишимизни қилишимиз керак.

Учинчидан, ёнилғи-энергия манбаларини, кўпгина ускуна ва асосий озиқ-овқат маҳсулотларини четдан сотиб олишни камайтириш, уларни ўзимизда ишлаб чиқарилган маҳсулот билан алмаштириш, ташқи савдо балансини мустаҳкамлашнинг муҳим жиҳатидир. Бу жараён энергия манбалари ва асосий озиқ-овқат маҳсулотларини четдан сотиб олишни энг кам зарур миқдорга қадар камайтиришга олиб бориши лозим...

Тўртинчидан, капитал бозорининг барча воситаларидан фойдаланган ҳолда, Ўзбекистоннинг **қимматли қоғозлар бозорини ривожлантирган ҳолда**, аҳоли маблағларини, шунингдек, корхоналарнинг вақтинча эркин маблағларини жалб этиш бўйича амалга ошираётган ишларимизни тубдан қайта кўриб чиқишимиз зарур...

Белгиланган тадбирларни амалга ошириш, алмашув курсини барқарорлаштириш, миллий валютани мустаҳкамлашда ўз самарасини кўрсатиши лозим".

Ш Б О Б

ПУЛНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

17	Пул қандай вазифаларни бажаради?	29
18	Қандай қилиб пул қиймат ўлчови вазифасини бажаради?	29
19	Қиймат нима? У қандай омиллар таъсирида шаклланади?	30
20	Нарх ва унга қандай омиллар таъсир этади?	31
21	Нарх масштаби деганда нимани тушунасиз?	31
22	Қандай қилиб пул муомала вазифасини бажариши мумкин?	32

23	Бартер нима? У пулнинг муомала вазифасини бажара оладими?	33
24	Талон ва купонлар қайси ҳолларда муомала вазифасини бажаради?	33
25	Пулнинг муомалада бўлиш даври ва унинг айланиш тезлигининг иқтисодиётдаги роли нималардан иборат?	34
26	Қандай қилиб пул жамғарма воситаси бўла олади?	35
27	Нима учун пул бойлик жамғаришнинг энг қулай усули ҳисобланади?	35
28	Бозор иқтисодиёти шароитида жамғармаларнинг қандай турлари мавжуд?	36
29	Аҳоли жамғармаларининг иқтисодиётдаги роли қандай?	37
30	Жамғарма ва ҳазина тўплаш ўртасида қандай фарқ бор?	38
31	Пул тўлов ва жаҳон пули вазифасини бажарадими?	38

17

Пул қандай вазифаларни бажаради?

Пулнинг иқтисоддаги аҳамиятини у бажарадиган вазифалар белгилаб беради. Буюк иқтисодчи К.Маркс пулнинг беш вазифаси борлигини кўрсатган эди:

- 1 | Қиймат ўлчови;
- 2 | Муомала воситаси;
- 3 | Жамғариш воситаси;
- 4 | Тўлов воситаси;
- 5 | Жаҳон пуллари.

Ҳозирги назарияларда уларнинг учтаси тан олинган.

18

Қандай қилиб пул қиймат ўлчови вазифасини бажаради?

Пул умумий эквивалент бўлмиш товар экан, у ўзида ижтимоий меҳнатни мужассамлаштиради ва шу сабабли товарлар қийматини ўлчай олади. Товарнинг қанча туришини пул билан белгилаб, у 50 сўм, 10 доллар, 50 динар, 20 марка, 50 иен туради деб айтамыз. Буюмларнинг оғирлиги, эни ва бўйига қараб, килограмм ёки метр билан ўлчагандай товарларнинг нархи пул билан ўлчанади.

Ҳар бир мамлакатнинг ўз ўлчами бор — бу унинг миллий пулидир. Бирлик қилиб Ўзбекистонда — сўм, АҚШда — доллар, Англияда — фунт стерлинг, Туркияда — лира, Германияда — марка, Саудия Арабистонида — риёл қабул қилинган ва ҳ.к.

Пул қиймат қонунига асосланган ҳолда, нарх ва нархлар масштабидан фойдаланилади.

19

Қиймат нима? У қандай омиллар таъсирида шаклланади?

Қиймат — бу товарда мужассамлашган ижтимоий меҳнат сарфидир. Фақатгина ижтимоий зарурий иш вақти товар қийматини белгилайди. Ижтимоий зарурий иш вақти жамият эҳтиёжини қондириш учун керак бўлган вақтдир. Шу сабабли бу вақтни англаувчи қийматни бозор тан олади.

Ижтимоий зарурий вақт — бу товарлар аксарият қисмини яратишга сарфланган вақт бўлиб,

- ўртача техника даражаси;
- ўртача меҳнат малакаси ва маҳорати;
- ўртача меҳнат шиддати (интенсивлиги) шароитидаги сарфни билдиради.

Қиймат миқдори меҳнат сарфининг кўпайиши ёки камайишига боғлиқ. Бу эса ўз навбатида меҳнат унумдорлигига нисбатан тесқари мутаносибдир. Унумдорлик ошса, қиймат камайди ва аксинча. Чунки унумдорлик ошса вақт бирлигида яратилган товарлар кўпаяди, бинобарин, ҳар бир товар камроқ вақт сарфланган ҳолда ишлаб чиқарилади.

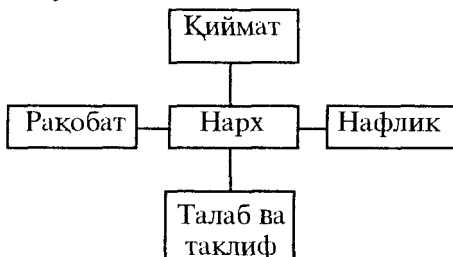
Меҳнат унумдорлигидан фарқлироқ меҳнат шиддати (интенсивлиги)нинг ортиши қийматини ҳам оширади, яъни унга нисбатан тўғри мутаносибликда ўзгаради. Агар меҳнат унумдорлиги вақт бирлигида **яратилган маҳсулот миқдори**ни билдирса, меҳнат интенсивлиги вақт бирлигида **қанча меҳнат сарф бўлганини** билдиради. Шу сабабдан меҳнат интенсивлигининг ортиши қийматни ҳам оширади, чунки товарлар сони кўпайгани билан товар бирлигига келган меҳнат сарфи ҳам ошади.

20

Нарх ва унга қандай омиллар таъсир этади?

Назарий жиҳатдан олганда нарх — бу товар қиймати-нинг пулдаги ифодаси, қийматнинг бозордаги кўриниши-дир. Хўжалик юритиш амалиётида эса нарх муҳим иқтисодий восита, дастак деб қаралади.

Қиймат нархнинг объектив асоси бўлсада, уни шакл-лантирувчи ягона омил эмас. Нархнинг шаклланишида қатнашувчи омилларни умумлашган ҳолда қуйидаги чиз-мадан кўриш мумкин:

Бу омиллардан бири нархни кўтарса, бошқаси пасайтиради. Бир омил таъсирини бошқаси нейтраллашти-риб туради. Масалан, қийматнинг пасайиши нархни ар-зонлаштиради, талабнинг ортиши эса уни қимматлашти-ради. Нафликнинг юқори бўлиши баланд нархни тақозо этади, рақобат кураши уни пасайтиради.

Хуллас, нарх турли омилларнинг жиддий таъсири остида шаклланади.

21

Нарх масштаби деганда нимани тушунасиз?

Товарларнинг нархи пул билан ўлчанади.

Халқаро миқёсда нарх масштаби — мамлакат пул бирлигининг олтин таркиби тушунилади. Масалан, 1961 йилги пул девальвациясидан сўнг 1 рубль — 0,987412 грамм олтинга тенг деб белгиланган. Ҳозирги даврда ҳеч бир мамлакатда олтин таркиби аниқланмайди. Бундай шароитда нархлар масштаби пул бирлигига бўлган талаб ва таклифдан келиб чиқади ҳамда нарх ёрдамида товарлар қийматини ўлчаш учун хизмат қилади.

22

Қандай қилиб пул муомала вазифасини бажариши мумкин?

Пул олди-сотдида ишлатилади. Пул ёрдамида товарни харид этиш, пулга товар айирбошлаш (П—Т) ёки товарни сотиш яъни товарни пулга айирбошлаш (Т—П) юз беради. Бу жараёнда пул воситачилик қилади, у муомала воситаси вазифасини бажаради. Пулнинг бу вазифасини фақат реал пуллар ва уларнинг муомаладаги қиймат белгилари бажаради. Пул ҳамма товарга айирбошланганидан, ҳамма ерда қабул қилинади. Агар пул бўлмаганда эди, керакли товар топиб олиш учун ўз товарини бошқа товарга, бошқасини ва яна бошқасига алмаштириш кўп марта юз бериб, ниҳоят керакли товар учрагунча давом этар эди. Пул бундай мушкулликни осон қилади. У керакли товарни тез топиб, танлаб олиш имконини берганидан, айирбошлашга кетган вақтни, бинобарин, унинг харажатларини тежаб қолади, олди-сотди бевосита товар айирбошлашга нисбатан юқори самарага эга бўлади.

23

Бартер нима? У пулнинг муомала вазифасини бажара оладими?

Пул иштирокида товар айирбошлаш *товар муомаласи* шаклини олади. Бунда фарқлироқ, бартер — товарни товарга *бевосита* алмаштириш бўлиб, маълум келишилган нархни тақозо этсада, пул иштирокисиз юз беради. Бартерда товар олишни уни *сотишдан* ажратиб бўлмайди.

Бартер пулсиз айирбошлаш бўлганидан бозор иқтисодиётига тўғри келмайди, шу сабабли пул қадрсизланган, товар топиш мушкул бўлган шароитда амалга оширилади.

24

Талон ва купонлар қайси ҳолларда муомала вазифасини бажаради?

Талон ва купонлар ўта тақчиллик юз бериб, бозор алоқалари бузилган шароитда айирбошлашда жорий этилади. Булар арзон нархда ва белгиланган миқдорда ҳамда кафолатланган ҳолда товарлар сотиб олиш ҳуқуқини берувчи қоғозлардир. Улар пул сифатида чиқарилмайди, лекин муомлада қатнашади. Шу сабабли уларни ҳам сотиш мумкин.

Бу қоғозлар харид этишда пул билан фақат биргаликда товар айирбошлашга хизмат қилади. Ўзбекистонда ички бозорни ортиқча пулдан ҳимоя қилиш учун 1992 йилдан бошлаб купонлар чиқарилди ва улар 1994 йил 1 июлгача муомалада бўлди. Натижада бозор икки қисмга ажратилди:

- 1 | фақат пул қатнашувчи бозор;
2 | ҳам пул, ҳам купон қатнашувчи бозор.

Купонлар ва талонлар товар билан таъминланганидагина улар пулга ҳам айланиши мумкин.

Масалан, Украина 1991 йил чиқарган "карбованец" деб номланган талонлар пулга айланиб кетди.

25

Пулнинг муомалада бўлиш даври ва унинг айланиш тезлигининг иқтисодийдаги роли нималардан иборат?

Банклардан иш ҳақи ва бошқа турли хил мақсадларга берилган нақд пуллар муомалада бўлиб яна савдо тушуми ва бошқа йўналишлар орқали маълум **давр** ичида банкка қайтиб келади. Уни пулнинг муомалада бўлиш даври дейилади.

Пулнинг айланиш **тезлиги** эса унинг неча марта олди-сотдига воситачилик қилганини белгилайди. Маълум давр (чорак, ярим йил, йил) кунларининг пулнинг муомалада иштирок этган кунларига бўлган нисбати шу даврдаги пулнинг айланиш тезлигини ифодалайди. Масалан, пулнинг айланиш даври 15 кунни ташкил этса, унинг чоракдаги айланиш тезлиги 6 мартани ташкил этади ($90:15=6$)

Пулнинг айланиш тезлигини ошириш эвазига кам пул маблағлари билан кўп миқдордаги товар ва хизматлар оборотини таъминлаш мумкин. Пул қанчалик тез айланиб турса (оборот қилса), пулга талаб шунчалик қисқаради. Шунинг учун ҳам бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда Марказий банк пул муомаласини мувофиқлаштириш мақсадида турли хилдаги иқтисодий воситалар орқали пулнинг айланиш тезлигига таъсир қилади.

26

Қандай қилиб пул жамғарма воситаси бўла олади?

Вақтинча бўш турган пул маблағларидан унумли фойдаланиш мақсадида банкларда сақланадиган пуллар жамғарма воситасини бажаради. Вақтинча бўш турган маблағлар туркумига:

- ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун фойдадан ажратмалар;
- амортизация ажратмалари;
- иш ҳақи фонди;
- бюджетга ва ижтимоий сугуртага ажратилган маблағлар;
- турли хилдаги ижтимоий рағбарлантириш фондларидаги маблағлар ва ҳоказолар киради.

Бундан ташқари аҳолининг ҳам вақтинча бўш пул маблағлари бўлиб, улар банкларда сақланган ҳолдагина жамғарма воситаси вазифасини бажаради.

Жамғарма воситаси — бу пулнинг жамланган бойлик шаклига кириб, ўз эгаси учун керак бўлганда харид этиш воситаси бўлиб хизмат қила олишидир. Пул — қоғоз ёки танга бўлгани учун бойлиқ эмас балки ўзида меҳнатни мужассамлаштиргани, унга ҳамма нарсани харид этиш ёки уни жамлаб сақлаш мумкин бўлгани учун бойлик ҳисобланади.

27

Нима учун пул бойлик жамғаришнинг энг қулай усули ҳисобланади?

Пул бойлик жамғаришнинг энг қулай усули бўлиб ҳисобланади. *Чунки пулда ликвидлик бор*, яъни пул ҳамма ерда унда белгиланган номиналга (ёзиб қўйилган миқдор,

кўрсатгичи, масалан 100 деб ёзилган) қараб тўлов учун қабул қилинади. Пул бошқа ликвидлик воситаларига нисбатан, айтайлик, ер, бино, акция, облигация, сертификатларга нисбатан барқарор восита ҳисобланади, унинг қадри бир хил сақланади (инфляция бўлмаса), бошқа ликвидлар нархи — қадри ўзгариб туради.

Аммо шиддатли инфляция шароитида пулни жамғариш беъманилик бўлади. Пулни олибоқ бирдан сарфлаш қулайдир. Шундай вазиятда жамғармани қадри пулда тўшлаш мақсадга мувофиқдир. Гап шундаки, инфляцияга учраган пулнинг харид қобилияти пасайиб боради ва унга ишонч йўқолади, ҳамма ундан қутулишга интилади, унга бошқа қадрли валютани сотиб ола бошлайдилар. Қадрли валюта бу инфляцияга дучор бўлмаган ёки кам даражада унинг таъсирига берилган валютадир. Масалан, Германия маркаси йилига атиги 2 % га қадрсизланади.

Жамғарила бориб харид қобилиятини сақловчи барча пул воситалари пул агрегати деб аталади. Бунга нақд пуллар, маълум муддатга ёки муддатсиз банкка қўйилган пуллар, сертификатлар ва бошқалар киради.

28

Бозор иқтисодиёти шароитида жамғармаларнинг қандай турлари мавжуд?

Банклар томонидан жамғармалар учун тўланадиган фоиз нуқтаи назаридан улар икки турга бўлинади:

- фоиз тўланадиган жамғармалар;
- фоиз тўланмайдиган жамғармалар.

Ўз навбатида фоиз тўланадиган жамғармалар эса уларнинг муддати инобатга олинган ҳолда:

- муддатли;
- муддатсиз жамғармаларга бўлинади.

Муддатли жамғармалар уларнинг эгалари томонидан маълум муддатга, масалан, бир, уч, олти, тўққиз ойга ёки бир, бир ярим йил ва ҳ.к. га қўйилади.

Муддатсиз жамғармалар учун банклар томонидан ҳеч қандай муддат белгиланмайди ва уларнинг соҳиблари хоҳлаган вақтида, истаган миқдорда қайтириб олиш ҳуқуқига эгадир.

Банклар одатда муддатли жамғармалар учун муддатсиз жамғармаларга нисбатан юқори миқдорда фоиз тўлайдилар. Фоиз тўланмайдиган жамғармаларга асосан жорий ҳисобларда вақтинча бўш турган маблағлар киради. Бу кўринишдаги жамғармалар кўпинча Ғарб мамлакатларида қўлланилади. Улар одатда муддатсиз бўлади, чунки ҳисоб эгаси истаган вақтда улардан фойдалана олиш ҳуқуқига эгадир.

Юқорида қайд этилган жамғарма турларидан ташқари банклар томонидан аҳолининг бўш маблағларини жалб этиш борасида турли хил мақсадли жамғармалар ҳам очилиши мумкин. Улар жумласига қариликни таъминлаш, турли хил маросимларни ўтказиш, ишлаб чиқаришда юз берадиган бахтсизликларни суғурталаш ва ҳ.к.лар учун мўлжалланган жамғармалар ҳам бўлиши мумкин.

29

Аҳоли жамғармаларининг иқтисодиётдаги роли қандай?

- Банкларга жалб этилган аҳоли жамғармалари:
- халқ ҳўжалигининг муҳим ва зарур тармоқларини кредитлашда;
 - мавсумий тармоқларда ишлаб чиқаришнинг узлуксизлигини таъминлашда;
 - ишлаб чиқариш доирасини кенгайтиришда кенг қўлланилади.

Бундан ташқари жамғармага қўйилган маблағ унинг соҳибига фоиз тариқасида маълум миқдорда даромад келтиради.

30

Жамғарма ва хазина тўплаш воситаси ўртасида қандай фарқ бор?

Иқтисодиётга оид адабиётларда пул хазина тўплаш воситасини ҳам бажариши мумкинлиги қайд этилган. Бу вазифани фақат ўзининг реал қийматиغا эга бўлган пуллар (қимматбаҳо металллар) бажара олади.

Муомаладаги реал пулларнинг белгилари ҳисобланган қоғоз пуллар, муҳим қийматиغا эга эмаслиги туфайли хазина воситаси бўла олмайди. Улар фақат жамғарма воситаси бўла олиш мумкин. *Реал, ҳақиқий* пуллар эвазига яратилган хазинагина пул муомаласидаги тартибсиз ҳаракатни мувофиқлаштириб туриши мумкин. Шу жараёнда муомала учун зарур бўлган пулдан ошиқчаси хазинага тушади, муомала учун етишмаган пуллар эса хазинадан олинади.

31

Пул тўлов ва жаҳон пули вазифасини бажарадими?

Пул — жаҳон пули вазифасини ҳам бажарган XX асрнинг биринчи ярмига қадар унинг ўрнини соф олтин бажарган. Яъни мамлакатлар ўртасидаги ҳисоб-китоблар, товарлар ва хизматлар учун тўловлар бир мамлакатдан бошқа бир мамлакатга соф қуйма шаклдаги олгинни кўчириш йўли билан амалга оширилган.

Ш**Б****О****Б**

ПУЛНИНГ ТУРЛАРИ

32

Муомалада пулнинг қандай турлари мавжуд?

42

33

Қоғоз пуллар муомалага чиқарилишининг асосий сабаблари нимада?

42

34

Қоғоз пуллар қиймат ўлчови ва хазина тўплаш воситаси каби вазифаларни бажара оладими?

43

35

Қоғоз пулнинг муомалада бўлиш қонуни пул муомаласи қонунидан фарқ қиладими?

44

36

Кредит пулларнинг вужудга келиш сабаблари ва уларнинг қандай турлари мавжуд?

44

37

Банкнот нима?

45

38	Банкнотлар қоғоз пуллардан фарқ қиладими? Уларнинг ўхшашлик томонлари нимада? 45
39	Вексель ва унинг аҳамияти нимада? 46
40	Ўзбекистонда вексель муомаласини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари нимада? 47
41	Векселнинг қандай турларини биласиз? 49
42	Банк векселлар билан қандай операцияларни бажаради? 50
43	Нима учун дастлаб банк векселларидан кенгроқ фойдаланиш мўлжалланган? 51
44	Векселларни муомалага киритиш тартиби қандай? 52
45	Векселлар депозит вазифасини бажара оладими? 54
46	Векселнинг дисконт билан сотиладиган тури борми? 54
47	Чек нима? 56

48**Чекнинг қандай
турларини биласиз?****57**

49**Кредит карточкалари деганда
нимани тушунасиз?****58**

50**Электрон пуллар тўғрисида
нима дея оласиз?****58**

32**Муомалада пулнинг қандай турлари мавжуд?**

Пул бундан уч минг йил муқаддам пайдо бўлган. Шу узок давр ичида у тўрт босқични босиб ўтган ва тўртта шаклда бўлган.

- 1 "Товар шаклидаги пул" — "Қуйма" (бизнинг асримиздан олдин VII асргача);
- 2 "Танга пуллар" — "Танга" (бизнинг асримиздан олдин VII - XIX аср);
- 3 "Қоғоз пуллар" — "Банкнот" (XIX - XX асрлар);
- 4 "Электрон пуллар" — "Карточка" (XX асрнинг ўрталарида).

Бугунги кунда муомалада аниқ, ҳақиқий қийматга эга бўлган пуллар ва уларнинг муомаладаги қуйидаги белгилари мавжуд:

- танга пул;
- қоғоз пул;
- кредит шаклидаги пул;
- чек шаклидаги пул;
- электрон пул.

Булар пул вазифасини бажариб келаётир.

33**Қоғоз пуллар муомалага чиқарилишининг асосий сабаблари нимада?**

Дастлабки қоғоз пуллар ўрта асрларда муомалага чиқарилган. Уларнинг муомалага чиқарилишининг асосий сабаблари қуйидагилардан иборат:

Биринчи сабаб — бу пул пайдо бўлгунга қадар муомалада бўлган қимматбаҳо металллар, хусусан, олтин танга пулларининг реал ва номинал қийматлари ўртасидаги фарқнинг вужудга келишидир.

Маълумки, товарлар муомалага (бозорга) тушади ва истеъмолни қондириш учун ундан чиқиб кетади. Олтин тангалар, яъни пул эса доимо муомалада қолади. Улар бир неча ўн йиллаб муомалада бўлиб қўлдан-қўлга ўтиш натижасида маълум миқдорда емирилади. Натижада унинг реал ва номинал қийматлари ўртасида фарқ вужудга келади. Масалан, 10 грамм олтин қийматига эга бўлган тангада ҳақиқатда 7-8 грамм олтин қолади. Ушбу олтин танганинг муоммал қиймати 10 грамм олтинга тенг бўлса, ҳақиқий қиймати эса 7-8 граммга тенгдир.

Иккинчи сабаб — бу баъзи бир мамлакатлар томонидан муомалага қалбаки, яъни реал ва номинал қийматлари бир-бирларига мос келмайдиган олтин тангаларнинг чиқарилишидир.

Бу сабаблар муомалага реал пуллар ўрнига уларнинг "ўринбосарлари", қиймат белгилари бўлган қоғоз пул чиқарилишига олиб келади. Шундай қилиб, қоғоз пуллар реал, ҳақиқий пулларнинг муомаладаги қиймат белгилари сифатида майдонга келади. Аммо улар ўзларининг ҳақиқий қийматига эга эмасдир.

Масалан, 1 сўмлик ва 100 сўмлик қоғоз пулни олайлик. Бу деган сўз 100 сўмликни эмиссия қилиш учун 1 сўмликни эмиссия қилишга нисбатан 100 барабар кўп меҳнат сарфланган деган сўз эмас. Фақат 100 сўмлик 1 сўмлик пулга нисбатан 100 барабар кўп қиймат белгисидир.

34

Қоғоз пуллар қиймат ўлчови ва хазина тўплаш воситаси каби вазифаларни бажара оладими?

Йўқ. Чунки қоғоз пул унинг реал қийматини талаб қилувчи вазифаларни бажара олмайди. Улар пулнинг муомаладаги қиймат белгиси эканлиги туфайли фақат муомала ва тўлов воситаси вазифасини бажара олади.

Ҳозирги бозор муносабатлари ривожланган даврда эркин конвертирланган қоғоз пул жаҳон пули вазифасини бажармоқда. Бундан ташқари мамлакатнинг олтин захиралари ҳам жаҳон пули захиралари ҳисобланади.

35

Қоғоз пулнинг муомалада бўлиш қонуни пул муомаласи қонунидан фарқ қиладими?

Қоғоз пулнинг муомалада бўлиш қонуни ҳам пул муомаласининг қонунига риоя қилади. Муомала учун зарур бўлган қоғоз пулларнинг миқдори муомаладаги товар ва пуллик хизматлар миқдори ҳамда қоғоз пулларнинг ўртача айланиш тезлигига боғлиқдир.

Аmmo бу ерда шуни қайд этиш лозимки, муомаладаги қоғоз пуллар, муомала учун зарур бўлган ҳақиқий пулларнинг қиймат белгилари бўлиб ҳисобланади. Айтайлик, агар муомалага 100 млрд. сўмлик реал пул зарур бўлсаю, ҳақиқатда эса муомалага 200 млрд. сўмлик қоғоз пул қатнашаётган бўлса, у ҳолда 2 сўмлик қоғоз пул 1 сўмлик ҳақиқий пулнинг муомаладаги қиймат белгиси ҳисобланади.

Муомаладаги қоғоз пулларнинг миқдори муомала учун зарур бўлган аниқ пул миқдоридан ошиб борган сари уларнинг қадрсизланиш даражаси ҳам юқорилаб боради ёки аксинча.

36

Кредит пулларнинг вужудга келиш сабаблари ва уларнинг қандай турлари мавжуд?

Кредит пуллари — кредит алоқаларида ишлатиладиган қоғоз пуллардир. Кредит пуллар олтин ўрнига пайдо бўлган, қарз берувчи ва қарздор ўртасидаги ҳамда банк воситасида амалга ошадиган ҳаракатларда қўлланилади.

Кредит муносабатларининг вужудга келиши ва ривожланиши натижасида кредит пуллари вужудга келади. Улар қуйидаги кўринишларда бўлади:

- 1 | Банкнотлар.
- 2 | Векселлар.
- 3 | Чеклар.
- 4 | Кредит карточкалари.

37

Банкнот нима?

Банкнот — бу марказий эмиссия банклари томонидан чиқариладиган фойсиз кредит билетидир. Банк билетлари давлатнинг аҳолига сотадиган товарлари ва давлатнинг олтин захирасига асосланади. Улар олтин, қимматбаҳо металлар ва давлат банкининг бошқа активлари билан таъминланади. Мамлакатимизда банкнотлар 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100 сўм қийматида муомалага чиқарилади ва чақаларга майдаланади.

38

Банкнотлар қоғоз пуллардан фарқ қиладими? Уларнинг ўхшашлик томонлари нимада?

Ўхшашлик томони шундаки, банкнотлар ҳам қоғоз пуллар каби муомала ва тўлов воситаларини бажаради. Банкнотлар қоғоз пуллардан қуйидаги жиҳатлари билан фарқ қилади:

- *Вужудга келиш нуқтаи назаридан.* Қоғоз пуллар пулнинг муомала воситаси сифатида қўлланилиши натижасида вужудга келган бўлса, банкнотлар (кредит пуллари) эса кредит муносабатларининг ривожланиши натижасида вужудга келади.

- *Муомалага чиқариш манбаи нуқтаи назаридан.* Қоғоз пуллар муомалага давлат хазинасидан чиқарилса, банкнотлар эса тижорат банклари томонидан муомалага чиқарилади.
- *Таъминланганлиги нуқтаи назаридан.* Қоғоз пуллар ҳеч нарса билан таъминланмаган. Банкнотлар эса банкларнинг олгин захиралари ва тижорат векселлари билан таъминланган бўлади.
- *Барқарорлиги нуқтаи назаридан.* Банкнотлар банкларнинг олгин захиралари ва тижорат векселлари билан таъминланганлиги туфайли қоғоз пулларга нисбатан барқарор муомала воситаси ҳисобланади.

XIX асрга келиб Европанинг ривожланган мамлакатларида муомалага банкнотларнинг чиқарилишини марказлаштираш мақсадида Марказий банклар ташкил этилган ва уларга банкнотларни муомалага чиқариш ҳуқуқи берилган.

Ҳозирги вақтда банкнотлар билан қоғоз пуллар ўртасидаги фарқлар йўқолиб бормокда.

39

Вексель ва унинг аҳамияти нимада?

Вексель — бу муайян миқдордаги қарзни белгиланган муддатда қатъий тўлаш мажбурияти юкланган, қонун билан тасдиқланган ҳолатда тўлдириб расмийлаштирилган қарздорлик тилхатидир.

Вексель, энг аввало, бир шахс томонидан иккинчисига ёзиб берилган қарз мажбуриятини ифодаловчи қимматли қоғознинг бир шаклидир. Векселни ҳар қандай тўловга қобил корхона ва ташкилот ёзиб бериш ҳуқуқига эга. Вексель:

- сотилиши;
- кредит сифатида берилиши;
- бирон бир олди-сотди битимида ҳисоб-китоб сифатида ишлатилиши;
- тўлов воситаси вазифасини бажариши мумкин.

Векселлар асосан қисқа муддатга (1 йилгача) берилиб, кўпроқ корхоналарнинг айланма воситаларини кўпайтиришга имкон беради, унинг ишлаб чиқаришдаги самарасини оширади. Шунинг билан бирга, тўловнинг кафолатланганлиги туфайли олдиндан тўлаш зарурати қолмайди ва айланма маблағнинг ҳаракатини анча тезлаштиради.

Вексель — вақтинча бўш турган пул маблағларини ҳар қандай миқдорда ва ҳар қандай муддат мобайнида самарали ишлатишга ёрдам беради. Векселларни кредит олишда ишончли гаров воситаси сифатида ишлатиш мумкин. Векселлардан ҳисоб-китоб, тўловда фойдаланилганда банк орқали пул ўтказишга ҳожат бўлмайди.

40

Ўзбекистонда вексель муомаласини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари нимада?

Айрим давлатлар тажрибасидан маълумки, халқ хўжалигида ҳисоб-китобларни меъёрлаштириш, **ўзаро қарзларни** камайтиришнинг муқобил услубларидан бири хўжалик айланмасида векселлардан ҳисоб-китоб, тўлов воситаси сифатида фойдаланишдир.

Ўзаро қарзлар муаммосига қарши курашда ишлатилаётган вексель кредити Олмония, Россия, Украина ва бошқа давлатларда яхши самара бермоқда. Бу мамлакатлар тажрибасини ўрганган ҳолда республикамизда вексель муома-

ласи ташкил этилди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 2 июнда қабул қилган "Ўзбекистон Республикаси халқ хўжалигида векселларни қўллаш тўғрисида" ги қарори республикада вексель муомаласини ташкил этилишининг барча ўзига хос хусусиятларини ўзида мужассамлашгирган.

Биринчидан, бошқа давлатлардан фарқли ўлароқ векселлардан халқ хўжалигида фойдаланишга ўтиш бир неча босқичда амалга оширилади. Биринчи босқичда кўпроқ тижорат банкларининг векселларидан кенг фойдаланиш кўзда тутилади. Яъни бу босқичда тижорат банклари ва айрим тўлов қобилияти бўлган хўжалик субъектлари (корхоналар) томонидан чиқарилган векселлар жорий этилади. Корхона ва ташкилотларнинг тўловга қобилиятини тижорат банклари таҳлил қилади ва улар томонидан чиқарилган ҳар бир векселни ваколати тижорат банклари бўлимлари рўйхатидан ўтказди. Шунинг учун вексель тўлови ҳам тижорат банклари томонидан назорат қилинади.

Иккинчи босқичда банклар бир-бирининг векселларини ҳисобга олиш ва улар бўйича тўлаш ҳақида шартномалар тузиш йўли билан ягона вексель майдони (доираси) ни яратади. Бу векселларнинг айланиш ҳудудини кенгайтиради ва ликвидлигини оширади. Агар деҳқончилик-саноат банки векселига эга бўлган корхона саноат-қурилиш банкнинг хоҳлаган бўлимида тўлов учун пулини оладиган бўлса, бу корхоналар ўртасидаги тўловларни анчагина осонлаштиради.

Учинчи босқичда — ҳисоб-китоб ва тўлов воситаси сифатида корхона ва ташкилотларнинг тижорат векселларидан кенг фойдаланишга ўтилади.

Тўртинчи босқичда векселларни Марказий банк томонидан қайта ҳисобга олиш (тижорат банкларининг портфелида мавжуд бўлган векселларни ҳисобга олиш) операцияларини амалга ошириш назарда тутилади.

Республикамызда вексель муомаласини ташкил этишнинг яна бир ўзига хос хусусияти шундаки, муомалага чиқарилган ҳар бир вексель олдиндан эмитентнинг тўлов қобилиятини аниқлаб, банклар томонидан рўйхатдан ўтказилади.

41

Векселнинг қандай турларини биласиз?

Векселлар моҳиятига қараб тижорат ва молия векселларига бўлинади.

Тижорат векселлари (корхона ва бошқа субъектларнинг векселлари) аниқ бир савдо шартномаси учун ёзилади. Шунинг учун ҳам уни кўпроқ товар векселлари деб ҳам юритилади.

Молия векселларига тижорат банклари томонидан чиқариладиган векселлар мисол бўла олади.

Қўлланиш нуқтаи назардан векселлар оддий ва ўтказма векселларга бўлинади.

Оддий вексель — қарздор томонидан тўлдириладиган яъни бир ташкилотнинг (вексель берувчининг) бошқа бир ташкилотга (дастлабки олувчига) ёки унинг буйруғи билан сўзсиз равишда белгиланган муддатга ёки талаб қилинган вақтда маълум пул маблағини тўлаш мажбуриятини ўзида акс эттирган ёзма ҳужжатдир.

Ўтказма вексель — қарз берувчининг қарзни қачон ва кимга қайтариш ҳақидаги ёзма буйруғи яъни товар олди-сотдисига ёзилган вексель берувчининг товар пулини векселни қабул қилиб олувчисига (яъни товар эгасига) учинчи бир шахс томонидан тўланиши лозимлиги (вексель берувчининг буйруғини) ифодаловчи ёзма ҳужжатдир. Вексель берувчи фақат тўлаб берувчида (учинчи шахсда) мулки, пули бўлган ҳолатдагина ўтказма векселни ёзиб бера олади.

Оддий вексель ҳам, ўтказма вексель ҳам *индосамент* (топшириш ёзуви) ёрдамида дастлабки битимда иштирок этмаган шахсларга ўтказилиши мумкин. Вексель бўйича талаб қилиш ҳуқуқини кенг талабгорлар гуруҳига бера олиш имкониятини векселни нафақат кредит қуроли, балки қулай тўлов воситасига айлантиради.

Ўтказма вексель (тратта) айниқса халқаро ташқи савдода кенг тарқалган. Ўтказма вексель эгаси *трассант*, вексель бўйича қарздор *трассат* деб юритилади.

42

Банк векселлар билан қандай операцияларни бажаради?

Ҳисоб амалларидан ташқари банк векселлар билан қуйидаги операцияларни бажариши мумкин:

- векселларни инкассация қилиш;
- векселларни домициляция қилиш (вексель тўловини амалга ошириш);
- векселлар гарови асосида кредит бериш;
- векселларни пролонгация қилиш.

Векселларни инкассация қилиш — бу миждоз топшириги асосида вексель бўйича тўлов олиш операциясидир. Ушбу ҳолда банклар тўловига векселларни вақтида тақдим этишда ва унга тегишли бўлган тўлов бўйича маъсулиятни ўз зиммасига олади.

Векселларни домиция қилиш — бу учинчи шахс томонидан вексель тўлаш операциясидир. Банклар вексель берувчилар топширигига асосан белгиланган муддатга уларнинг векселлари тўловини амалга ошириши мумкин.

Векселларни пролонгация қилиш — бу векселнинг амал қилиш муддатини чўзиш деган сўздир. У қонунга мувофиқ ёки қарздор ва қарз берувчининг ўзаро келишувига кўра расмийлаштирилади.

43

Нима учун дастлаб банк векселларидан кенгроқ фойдаланиш мўлжалланган?

Бу бир қанча сабабларга боғлиқ. Аввало шуни айтиш керакки, корхоналарнинг ўзаро қарзлари ошиб бораётган бир вақтда тўлов воситаси сифатида тижорат векселларини чиқариш вексель билан берилган оддий тижорат кредитидир. Яъни корхоналар қарзларини узиш учун бир-бирларига вексель берадилар, бу кредит векселларининг ликвидлиги ва хавфни суғурта қилишни — векселларни учинчи бир шахс (кўп ҳолларда банк) томонидан ҳисобга олиш, кафолатлашни талаб этади.

Кафолатланмаган тижорат векселлари энг минимал талабларга (ликвидлилик ва хавф жиҳатдан) ҳам жавоб бера олмайди. Бунинг сабаби хўжалик юритувчи субъектларнинг бир-бирига ишончи йўқлигидадир. Бундан ташқари, вексель бўйича тўловга ноқобиллик вексель берувчига нисбатан кескин санкциялар қўллашга ва уни банкрот деб ҳисоблашга, мол-мулкни қарзларини тўлаш мақсадида сотиб қоборилишига олиб келади.

Корхоналар ўз мулкчилик шаклларини ўзгартираётган ва бирмунча мураккаб иқтисодий аҳволда бўлган шароитда улар томонидан тижорат векселларининг кенг қўламда чиқаришни мақсадга мувофиқ эмасдир.

Тўловга ноқобиллик муаммосини ечишда ишончли ва юқори ликвидли тижорат банклари векселлари муҳим ўрин тугади. Бу векселлар корхоналар ўртасида тўлов воситаси сифатида ишлатилиши мумкин.

Ҳозирги даврда тижорат банклари энг ишончли ва молиявий жиҳатдан барқарор институтлар бўлиб, Марказий банк томонидан уларнинг фаолияти назорат қилинади ва тартибга солиб турилади. Шунинг учун ҳам корхоналарнинг шубҳали қарздорлик мажбуриятлари ўрнига етарли

даражада ишончли, керакли равишда молиявий расмийлаштирилган ва даромад келтирувчи банк қимматбаҳо қоғозлари чиқарилади.

44

Векселларни муомалага киритиш тартиби қандай?

Банк векселлар бўйича тўловни ўз капитали ва активлар билан кафолатлайди, яъни тижорат банклари ўз вексель мажбуриятларини бажаришлари учун молиявий имкониятга эга ва иккинчи томондан, ҳар бир чиқарилган вексель, у сотиладими, кредит тариқасида бериладими, бундан қатъий назар, Марказий банк томонидан ўрнатилган иқтисодий меъёрлар билан доимий назорат қилиб турилади.

Вексель бланкалари қатъий белгиланган реквизитларга ва зарурий ҳимоя даражаларига эга. Ҳар бир банк вексели муомалага чиқарилишидан олдин Марказий банкда рўйхатдан ўтади ва қайд дафтарига киритилади. Марказий банк фақат мустаҳкам ва иқтисодий меъёрларга риоя қилувчи банклар векселларига руҳсат беради. Бу банк векселларига бўлган ишончни оширади.

Банк векселлар шаклида кредит ажратаётганда корхона банк билан кредит шартномаси тузади. У кредит суммаси миқдориди векселлар олади. Уларнинг муомала муддати шартномада белгиланган бўлади. Корхона векселларини маҳсулот ва хизматлар учун тўлашда ишлатади ва у топшириш ёзуви (индосамент) орқали векселни товар эгасига ўтказиши.

Энди векселни қабул қилган иккинчи иштирокчи ўз навбатида ундан ўзига керак бўлган маҳсулот учун тўлашда фойдаланади, яъни вексель бўйича тўлов олиш ҳуқуқини ўз товар етказиб берувчисига ўтказиши. Шу борада вексель қўлдан-қўлга ўтиб муомалада бўлади.

Тўлов муддати етиб келганда энг охирги вексель эгаси уни банкка тақдим этади ва пул маблағларига алмаштиради. Кредит олган дастлабки корхона эса кредитни қўшилган фоизлари билан қайтаради. Вексель кредити учун тўланадиган фоиз миқдори оддий пул кредитига қараганда фоиз миқдоридан анчагина пастдир. Баъзи ҳолатларда эса (кредит векселнинг муомалада бўлиш муддатидан аввал қайтарилса) бу кредит учун умуман фоиз тўланмайди.

Банклар корхона ва ташкилотларга векселлар билан таъминланган кредитлар бериш учун махсус ссуда ҳисоб varaқасини очадилар. Мижоз банк векселни банкка хоҳлаган вақтида, ҳатто муддатидан аввал тўлов амалга оширилиши учун тақдим этиши мумкин. Векселни нафақат вексель чиқарган банк, балки ушбу банк билан ўзаро келишган ҳар қандай бошқа банк ҳам тўловни амалга оширилиши мумкин.

Ушбу операцияда банк векселни номинал қиймати бўйича эмас, балки муддатидан аввал қошлаш учун дисконт (номиналидан паст нарх) билан тўловни амалга оширади. Векселда кўрсатилган дисконт ҳажми тўлов санасига қолган муддатга боғлиқдир. Ушбу муҳлат қанчалик узоқ бўлса, дисконт ҳажми анча каттароқ бўлади.

Марказий банк томонидан ишлаб чиқилган тижорат банклари векселларини чиқариш ва муомаласини ташкил этиш қондаси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Халқ хўжалигида ҳисоб-китобларни нормаллаштириш, уларнинг ўз вақтида амалга оширилиш учун масъулиятни ошириш ва тўлов низомини мустаҳкамлаш чора тадбирлари тўғрисида"ги қарори билан маъқулланиб, барча шаклдаги хўжалик субъектлари ўртасида ҳисоб-китобларни тижорат банкларининг векселлари билан амалга оширишга рухсат берилди.

Марказий банк томонидан "Ғаллабанк", "Турон-банк", "Ўздеҳқонсаноатбанк", "Ўзсаноатқурилишбанк", "Ўзсавдогарбанк", "Ўзмеvasабзавотбанк"нинг ҳажми 960 миллион сўмлик векселлари рўйхатдан ўтказилди ва улар муомалага чиқарила бошланди. Шунингдек, корхона ва ташкилотлар векселларининг бланкалари марказлаштирилган ҳолда тайёрланиб,

тижорат банкларига хўжаликлар векселларининг чиқарилишини ташкил этиш, рўйхатдан ўтказиш ва улар муомаласини, тўлови таъминлашини назорат қилиш етказиб берилган.

Векселлар камида 5-6 мартаба айланишини олдиндан ҳисобга олган ҳолда чиқарилади. Демак, ҳар бир сўмлик вексель камида 5-6 сўмлик қарзни узишга хизмат қилади. Буни ҳаётий мисолларда ҳам кўриш мумкин. Россиядаги йирик корхоналардан бири бўлган "Ростсельмаш" заводи Ростовдаги "Центр-инвест" банки берган 900 миллион рубль миқдоридagi вексель кредити ёрдамида 60 кун мобайнида ўз кредиторлари олдидаги 6 миллиард рубллик мажбуриятини бажарди. Бунда ҳар бир вексель камида 6 марта айланган ва улардан ҳар бири 17 та олди-сотди битимида қўлланилган.

45

Векселлар депозит вазифасини бажара оладими?

Векселларни сотиш бозордан пул маблағларини жалб этиш йўлларидадан биридир. Бунда вексель депозит (омонат, асраб қўйилган) вазифасини бажаради, бироқ банкка депозит берганга нисбатан муҳим афзалликларга эга. Агар депозитга қўйилганда пуллар корхона айланмасидан чиқиб кетса, айна вақтда корхона сотиб олган векселни маҳсулот ва хизматлар учун тўлов воситаси сифатида ишлатиши мумкин.

Демак, вексель ўзида бир вақтда чек ва депозитнинг афзалликларини мужассам этади.

46

Векселнинг дисконт билан сотиладиган тури борми?

Векселнинг номиналидан паст нархда, яъни дисконт билан сотиладиган тури ҳам бор. Масалан, корхона 100 минг сўмлик вексель учун 80 минг сўм тўлаб, уни 3 ой мобайнида

маҳсулот (хизмат, бажарган иш) учун тўлов сифатида ишла-тиши мумкин. Бу албатта, корхонанинг ишлаб чиқариш са-марадорлигини оширади. Қуйида банк векселлари муома-ласининг тахминий чизмаси келтирилган:

Номиналидан паст нархда олинган векселлар айлан-ма маблағларни кўпайтиришни таъминлайди. Вексель муд-дати қанча узоқ бўлса, нархи номиналдан шунча паст бўла-ди, демакки, вексель сотиб олувчи корхонанинг даромади шунча катта бўлади.

Сир эмас, сотувчилар молларини харидорга етказиб бермасдан ўз моллари учун тўлов олишга ҳаракат қилади. Тўловнинг банк томонидан кафолатланганлиги олдиндан тўлаш заруратини соқит қилади ва айланма маблағлар айла-нишини анчагина тезлаштиради. Банк вексели товарни ет-казиб беришини ва унинг учун ҳақ олинишини бир вақт-нинг ўзида амалга ошириш имконини беради.

Вексель бир мунча мураккаб ҳужжат бўлиб, ундан фойдаланишда муайян қийинчиликлар туғилиши мумкин. Нотўғри тўлдирилган муҳкам изохланган вексель ёки век-

сель муомаласининг ўзига хос хусусиятларини билмаслик ва уни ишлатишдаги тажрибанинг йўқлиги салбий оқибатларга ҳам олиб келади. Шунинг учун тижорат банклари векселларининг жорий этилиши корхоналарга амалда векселга оид ҳисоб-китоб механизмини ўрганиш ва кейинчалик ўзларининг векселларидан кенг фойдаланиш учун мутахассисларни тайёрлашда қўл келади.

Умуман, банк векселларини ишлатиш билан боғлиқ бўлган ҳисоб-китоб механизмини ҳаётга татбиқ этиш бошқа муқобил услубларга қараганда кўзга кўринарли самара беради. Бу авваламбор, ишлаб чиқаришга таъсир кўрсатиш жиҳати билан аҳамиятлидир.

47

Чек нима?

Чек — махсус пул ҳужжати, чекни имзолаганнинг жорий ҳисобидан муайян суммани бериш ёки бошқа ҳисобга ўтказиш ҳақида банкка берилган ёзма фармойишни ифода этади. Ривожланган банк-кредит тизими шароитида ички тўлов оборотида кенг тарқалган, яъни тўловларнинг асосий қисми чек билан тўлаш асосида олиб борилади.

Чеклар ҳам кредит муносабатларининг ривожланиши натижасида вужудга келган кредит пулларидан биридир. Чеклар иш юритувчилар ўртасида ҳисоб-китоб воситаси сифатида ишлатилсада, улар келиб чиқиши нуқтаи назардан, асосан банк кредити ҳисобига муомалага чиқарилади. Чекда акс эттирилган маблағлар банк кредити эвазига ташкил этилади.

Бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда чеклар аксарият ҳолларда банк кредити ҳисобига очилган чеклар товар айирбошлаш ва пулли хизматларни тўлаш учун тўсиқсиз қабул қилинади, чунки унда акс эттирилган маблағларни тўлаш банк кафолатидадир.

Шундай қилиб, чек — мижознинг (банкдаги счёт эгасининг) банкка унда кўрсатилган маблағни нақд пулда берилиши ёки бошқа бир кўрсатилган счётга ўтказилиши тўғрисидаги буйругидир.

Қадимги Грецияда бундан 2000 йил муқаддам чекни билганлар ва уни амалда қўллаганлар.

48

Чекнинг қандай турларини биласиз?

Муомалада фойдаланиш хусусиятлари нуқтаи назардан чеклар қуйидаги турларга ажратилади:

- муайян бир шахс номи ёзиб бериладиган чеклар;
- ордерли чеклар;
- кўрсатувчига бериладиган чек. Уларда чек счётининг тартиб рақами ва ундаги маблағлар миқдори акс эттирилади.

Ушбу чекларни ким банкка тақдим этишидан қатъий назар унда акс эттирилган маблағлар банк томонидан тўланади;

- банк томонидан лимитланган чеклар. Уларда акс эттирилган маблағлар чегараланган бўлади;
- банк томонидан лимитланмаган чеклар;
- банк томонидан кафолатланган чеклар;
- банк томонидан кафолатланмаган чеклар.

Ҳозирги замонавий техника ва технология тараққиёти даврида банклар томонидан мижозларга турли хил ҳисобкитоб ишларини амалга ошириш учун бериладиган чеклар хар хил ўзига хос электрон кодлар, имзолар, ёзувлар билан таъминланган. Мақсад, улардан фойдаланиш доирасини чегаралаш ва қалбаки чекларнинг муомалага тушириш хавфининг олдини олишдир.

49

Кредит карточкалари деганда нимани тушунасиз?

Кредит карточкаси — бу банк ёки махсус кредит (савдо) муассасаси томонидан бирор киши номига берилган пул ҳужжати, унда пул эгаси жорий ҳисобидаги сумма кўрсатилади. Бу унинг эгасига чакана савдо тармоқларида нақд пулсиз товарлар ва хизматлар харид қилиш ҳуқуқини беради. Кредит карточкасига биноан харидор ҳисобидаги пул суммаси унинг ихтиёридан олиниб, товар сотган корхона ҳисобига ўтказилади.

Кредит карточкалари аксарият ҳолларда банклар томонидан аҳолининг истеъмолини қондириш учун бериладиган кредитларда қўлланилади. Масалан, маълум бир шахс ўз истеъмолини қондириш мақсадида банкдан АҚШ доллари ҳисобида қарз сўраб келди. Бу ерда банк биринчи навбатда мазкур шахснинг кредитга лаёқатлилиқ даражасини, кейинчалик эса ушбу кредитни маълум фоиз билан қайтариб бера олишини ҳар томонлама ўрганиб чиқади. Шуларга ишонч ҳосил қилган ҳолдагина банк мижозга 500 доллар қийматига эга бўлган кредит карточкасини беради.

Кредит карточкаси махсус кодга, ҳисоб счётига эгадир. Карточка эгаси супермаркетлардан исталган товарларни харид қилиш ва кредит берган банкнинг "банкомат" ларидан исталган миқдорда нақд пул олиш ҳуқуқига эгадир. Албатта, харид қилиш ва нақд пул олиш кредитнинг умумий миқдори (500 доллар) билан чегаралангандир.

50

Электрон пуллар тўғрисида нималар дея оласиз?

Электрон пул — бу ҳисоб-китобларни электрон ҳисоблаш машиналари ёрдамида бажариш учун қўлланиладиган кредит пулларнинг энг сўнгги туридир. Бу ҳам кре-

дит карточкаларига ўхшаган пул. Электрон пул электрон карточка бўлиб, унинг хотирасига пул эгасининг жорий ҳисобидаги пул суммаси ёзилган бўлади. Пул тўлаш учун электрон карточка ЭҲМ га киритилади ва карточка автоматик равишда тўланиши зарур бўлган пул суммасини ўчириб, уни пул оладиганларнинг электрон ҳисобига ёзиб қўяди. Масалан, йирик савдо марказларидан маҳсулотларни харид қилишда қўлланиладиган кредит карточкалари электрон пул вазифасини бажаради. Чунки, кредит карточкаси счётидан харид қилинган товарлар қийматига тенг миқдордаги маблағлар электрон ҳисоблаш машинаси воситасида савдо маркази счётига ўтказилади.

Кредит карточкаларидан ташқари мижознинг талабига биноан унинг маблағлари ҳисобидан электрон карточкалари берилиши мумкин. Ҳозирги даврда "Визакарт", "Мастеркарт", "Американ экспрес" каби электрон карточкалардан жаҳоннинг кўпчилиқ мамлакатларида фойдаланилади. Иш юритувчиларнинг мамлакат ичкараси ҳамда ташқарисидаги ҳамкорлари билан товарлар ва хизматлар учун ҳисоб-китобларни турли-туман электрон тизимлар орқали амалга оширилиши ҳам электрон пулларга мисол бўла олади.

Бугунги кунда ташқи ва ички ҳамкорлар билан ҳисоблашишда "СФИФТ", "РОЙТЕР", "ЧИПС" каби тизимлардан фойдаланилади.

Электрон пул муомаласи пул билан боғлиқ барча операцияларни компьютерлаштиришни талаб қилади. Республикада бугунги кунда банкларни электрон ҳисоблаш тизимига ўтказиш технологиясини яратиш ниҳоясига етмоқда.

IV**Б О Б****ПУЛ ОБОРОТИ**

51	Пул обороти деганда нимани тушунасиз?	63
52	Қайси ҳолларда товар муомаласидан ташқари пулли муносабатлар ва ҳисоб-китоблар содир бўлади?	63
53	Пул обороти макроиқтисодий айланма билан қандай боғланган?	64
54	Пул оборотининг қандай кўринишлари мавжуд?	65
55	Қайси ҳолларда пул обороти актив ёки пассив деб аталади?	66
56	Нақд пул қўлланадиган пул обороти деганда нима тушунилади?	67

57	Муомаладаги нақд пул массаси нималардан ташкил топади?	68
58	Муомаладаги нақд пул массасига қандай омиллар таъсир кўрсатади?	68
59	Хўжаликларда нақд пул оборотини ташкил этишнинг қандай тамойилларини биласиз?	69
60	Пул агрегати деганда нимани тушунасиз ва унинг таркибий қисми қандай кўринишга эга?	70
61	Пул агрегатлари ким томонидан ва қандай бошқарилади?	71
62	Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар деганда нимани тушунасиз?	72
63	Республика Вазирлар Маҳкамасининг нақд пулсиз ҳисоб-китобга ўтиш тўғрисидаги қарорининг аҳамияти нимада?	75
64	Нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг қандай турларини биласиз?	77
65	Нақд пулсиз ҳисоб-китобларини ташкил қилиш ва амалга ошириш ишларини ким олиб боради?	78
66	Ҳисоб-китоб ва жорий сўғатлар кимлар учун очилади?	79

67	Корхона ва ташкилотлар банкларда ўз счётларини очиш учун қандай хужжатларни топширишлари керак?	80
68	Нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг қандай шакллари мавжуд?	82
69	Нақд пулсиз ҳисоб-китобларни ташкил этишда қандай тамойилларга риоя қилиниши лозим?	84
70	Нақд пулсиз ҳисоб-китобларда инкассо сўзи нимани англатади?	85

51**Пул обороти деганда
нимани тушунасиз?**

Пул такрор ишлаб чиқаришга хизмат қилади. У доимо ҳаракатда бўлади. Жамиятдаги пул айланмаси моддий оборотни, яъни яратилган маҳсулотлар ва хизматлар ҳаракатини билдиради. Буни:

$$ПМ * ПО = Н * МХ$$

кўринишида ифодалаш мумкин.

Бу ерда:

ПМ - пул массаси (миқдори);

ПО - пул обороти тезлиги;

Н - нарх даражаси;

МХ - яратилган маҳсулот ва бажарилган хизматлар миқдори.

Товарларни сотиш ва сотиб олиш, хизмат ҳақларини тўлаш, турли мажбуриятларни бажариш жараёнида вужудга келадиган ўзаро пулли ва нақд пулсиз ҳисоб-китоблар йиғиндиси пул ҳаракатини ташкил қилади. Буни қуйидагича ифодалаш мумкин:

$$ПО = НПКҚК + НПХК$$

Бу ерда:

ПО - пул обороти;

НПКҚК - нақд пул қўлланиладиган ҳисоб-китоблар;

НПХК - нақд пулсиз ҳисоб - китоблар.

52**Қайси ҳолларда товар муомаласидан
ташқари пулли муносабатлар
ва ҳисоб-китоблар содир бўлади?**

Товар муомаласидан ташқари пулли муносабатлар ва ҳисоб-китоблар қуйидаги ҳолларда содир бўлади:

- Ижтимоий маҳсулотни яратиш, тақсимлаш ва қайта тақсимлаш жараёнларида;
- Банк муассасалари, аҳоли ва хўжаликлар ўртасидаги кредит муносабатларида, яъни аҳоли ва хўжаликларнинг вақтинча бўш пул маблағларини давлатнинг ссуда фондига тўплаш ва уни аҳоли, хўжаликларга вақтинча фойдаланишга бериш жараёнларида;
- Корхона ва ташкилотларнинг пул даромадларини тақсимлаш ва қайта тақсимлаш жараёнида;
- Халқ хўжалиги тармоқларини молиялаштириш ва давлат суғурта муассасаларининг фаолияти билан боғлиқ бўлган муносабатларда;
- Аҳоли гуруҳлари ўртасида бўладиган тўловлар (деҳқон бозорларида, ўзаро товар айирбошлаш ва хизматлар кўрсатиш) чоғида;
- Бошқа (юқорида қайд этилмаган пул маблағларининг ҳаракати билан боғлиқ бўлган) ҳолларда.

Қайд қилинган пулли муносабатларнинг кўринишлари ичида энг асосийси товар-моддий неъматларни айирбошлаш ҳисобланади, чунки у бошқа муносабатларни вужудга келишига замин яратади. Масалан, иш ҳақини тўлаш, банк кредитларни қайтариш, давлат бюджети ва юқори ташкилотларга ажратма бериш билан боғлиқ бўлган пулли муносабатлар товар айирбошлашдан сўнг амалга оширилади.

53

Пул обороти макроиқтисодий айланма билан қандай боғланган?

Пул обороти бу маҳсулот ва хизматларнинг **фирмалар ва уй хўжаликлари** ўртасидаги ҳаракати демақдир, чунки улар иш жараёнида ишлаб чиқаришдан истеъмол сари боради. Шу икки нуқта оралиғида тақсимлаш ва айирбош-

лаш жараёнлари туради. Уй хўжалиklarининг икки жиҳати бор. Биринчидан, улар истеъмолчи сифатида товарлар ва хизматлар сотиб олсалар, иккинчидан, фирмаларга ресурслар етказиб берадилар.

Маҳсулот ва ресурсларнинг фирмалар билан уй хўжалиklари ўртасидаги ҳаракати узлуксиз боради, уни тўхтатиш мумкин эмас, чунки бу истеъмолни тўхтатиб туриш билан баробардир, инсон эса истеъмолсиз яшай олмайди.

Мазкур ҳаракат жамият ҳаётининг энг муҳим шарт, уни **умумиқтисодий доиравий ёки макроиқтисодий ҳаракат деб аташади**, чунки бу ҳаракат доирасига барча иқтисодий субъектлар тортилади ва у бутун жамият миқёсида юз беради.

Ресурслар уй хўжалиklarидан ишлаб чиқариш (фирмалар) томон ҳаракат қилади, бу ҳаракат **ресурслар бозори** орқали юз беради. Уй хўжалиklари ўз ресурсларини мулкдорлар сифатида **бозорга** чиқарадилар. Ресурслар шу ерда фирмаларга сотилади. Фирмаларнинг ресурс учун сарфланган **пули** улар учун даромад (пул, тушум) бўлади. Ресурс учун тўланган тўлов унинг эгаларига ҳар хил шаклда (иш хақи, фойда, фоиз, рента шаклида) тегади.

54

Пул оборотининг қандай кўринишлари мавжуд?

Пул обороти пулли муносабатларнинг турига қараб иккига бўлинади:

- товар-моддий неъматларини айирбошлаш жараёнидаги пул обороти;
- товар характериға эға бўлмаған пулли ҳисоб-китобларни амалға ошириш жараёнида содир бўладиган пул обороти.

Тўлов усулларига қараб ҳам пул ҳаракати иккига бўлинади:

- нақд пул қўлланадиган;
- нақд пулсиз.

Айланма пулли муносабатлар иштирокчиларининг жойлашига қараб:

- шаҳар ичидаги пул оборотига;
- шаҳарлараро пул оборотларига бўлинади.

Пул оборотининг турлари доимо ўзаро узвий боғлиқликда бўлади ва улар ўзини пулли ҳисоб-китобларда ўз аксини топади. Пул ҳаракатининг қарийб 80 фоизини товар айирбошлашдаги ҳисоб-китоблар ташкил этиб, улар нақд ва нақдсиз (счётдан счётга ўтқизиш) пул шаклларида алоҳида олинган бир шаҳар ичида ва шаҳарлараро амалга оширилиши мумкин.

Халқ хўжалигида бўладиган пул айланмасининг 90 фозидан ортиқ қисми нақд пул ишлатилмасдан, нақдсиз пул ҳолатида амалга оширилади. Нақд пул оборотининг қўлланилиши доираси чегараланган бўлиб, у асосан хўжаликлар ва аҳоли ҳамда аҳоли гуруҳлари ўртасида бўладиган ҳисоб-китобларда юзага чиқади. Нақд пул оборотида пулнинг муомала, тўлов ва меҳнат жамғармаларини ҳосил қилиш вазифалари намоён бўлади.

55

Қайси ҳолларда пул обороти актив ёки **пассив** деб аталади?

Тўлов жараёнларида бевосита иштирок этаётган ҳаракатдаги пул массаси **актив пул обороти** деб юритилади.

Маълум бир давр ичида, вақтинча муомалада иштирок этаётган пул массаси **пассив пул обороти** деб юритилади. Буларга хўжалик субъектлари ва бошқа турли корхона муассасаларидаги вақтинча бўш турган пул маблағлари, шунингдек, аҳолининг жамғармалари киради.

Актив пул обороти ўз навбатида:

- нақд пул қўлланиладиган пул обороти ва
- нақд пулсиз ҳисоб-китоблардан ташкил тошган пул оборотига бўлинади.

Актив пул оборотини нақд ва нақд пулсиз пул оборотига бўлиб ўрганиш, муомалада доимо айланиб юрган пул массасини мувофиқлаштириб туриш учун зарурдир.

56

Нақд пул қўлланиладиган пул обороти деганда нима тушунилади?

Пул ҳаракати банкдан бошланади. Нақд пул банкдан чиққач, корхона, ташкилотлар кассасига ва аҳоли қўлига ўтади. Олди-сотди ва тўлов ҳаракатлари бажарилгач, яна банкка қайтади. Нақд пул қўлланиладиган пул обороти куйидаги субъектлар ўртасида бўладиган пулли ҳисобларда намоён бўлади:

- 1 Давлат ва корхона, ташкилотлар, муассасалар ўртасида (иш ҳақи, товарлар сотиб олиш, хизмат кўрсатиш учун тўловлар);
- 2 Давлат ва аҳоли ўртасида (пенсия, нафақа, ютуқлар пуллини тўлаш, бюджетга тўловлар, солиқлар ва бошқалар);
- 3 Кредит тизими билан аҳоли ўртасида (қарз олиш ва уни қайтариш, жамғарма қўйиш ва уни олиш);
- 4 Корхона ва ташкилотлар ўртасида ўзаро пулли ҳисоблар: Бундай кўринишдаги пул обороти жуда кам ҳолларда бўлиб, улар ўртасида ҳисоб-китоблар асосан нақд пулсиз амалга оширилади.

57

**Муомаладаги нақд пул
массаси нималардан
ташкил топади?**

Муомаладаги нақд пул массаси деганда, муайян бир вақтда муомалада мавжуд бўлган нақд пулларнинг йиғиндиси тушунилади. У куйидагилардан ташкил топган:

- иш юритувчи субъектлар ҳамда жамоа ташкилотларининг касса қолдиқлари;
- барча банкларнинг оборот кассалардаги нақд пул қолдиқлари;
- аҳоли қўлидаги нақд пуллар.

Иш юритувчи субъектлар, жамоа ташкилотлари ва банклар кассаларидаги нақд пул қолдиқлари (улардаги нақд пулга бўлган эҳтиёж ҳисобга олинган ҳолда) лимит билан чегараланади. Иш юритувчи субъектлар ва жамоа ташкилотлари касса қолдиқларининг лимитдан ортиқча қисмини банкларга топширадилар. Банклар эса оборот кассаларидаги лимитдан ортиқча нақд пул маблағларини **резерв** фондига ўтқазadi.

Банкларнинг резерв фондидаги нақд пуллар муомаладаги нақд пул массасига кирмайди.

Муомаладаги нақд пул массасининг асосий қисмини аҳоли қўлидаги пул ташкил этади. Уларни ҳисоблаш ва **тартибга солиш** ниҳоятда қийин жараёнди. Бозор иқтисодиёти шароитида, бу жараён талаб ва таклиф, истеъмол ва жамғарма ўртасидаги нисбатларни таъминлаш орқали амалга оширилади.

58

**Муомаладаги нақд пул
массасига қандай омиллар
таъсир кўрсатади?**

Иш юритувчи субъектлар ва банклар кассаларидаги нақд пул массасига:

- улар учун ўрнатилган лимит миқдорининг ўзгариши ва
- амалдаги қоидаларга мувофик, хўжаликлар иш ҳақини тарқатиш даврида 3 кун давомида ўрнатилган лимитдан ортиқча миқдорда нақд пул сақлаш ҳуқуқи ҳам таъсир қилиши мумкин.

Аҳоли қўлидаги нақд пул массасига:

- аҳолининг истеъмол товарларига бўлган талабнинг қондирилиш даражаси;
- вақтинча бўш турган жамғармаларнинг банк айланмасига жалб этиш даражаси таъсир этиши мумкин.

Агар муайян ҳудудда аҳоли истеъмолини қондириш учун товар ва хизматларнинг етишмаслиги шу ерда яшовчи аҳоли қўлидаги нақд пул массасининг бошқа жойга "оқиб" ўтишига сабаб бўлса, аҳоли жамғармаларини банк оборотига жалб қилиш мақсадида фоиз даражаларининг нисбатан юқори белгиланиши эса аҳоли қўлида бўш турган нақд пулларнинг банк оборотига жалб қилиш имкониятини беради.

Нақд пуллар асосан аҳоли ўртасидаги иқтисодий муносабатларда, яъни унинг даромадларини ташкил этиш ва харажатларини амалга ошириш жараёнларида қўлланилади.

Ҳозирги шароитда пул қадрсизланишини жиловлаш мақсадида мамлакатимизда кучли пул-кредит сиёсатини юритиш зарурлиги сабабли нақд пуллар фақатгина иш ҳақи ва унга тенглаштирилган маблағларни, нафақа, пенсия, степендия ва суғурта қопламаларини тўплаш мақсадида берилди.

59

Хўжаликларда нақд пул оборотини ташкил этишнинг қандай тамойилларини биласиз?

Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида хўжаликларда нақд пул оборотини ташкил этиш қуйидаги тамойилларга асосланади:

- барча иш юритувчи субъектлар (корхона, ташкилот ва муассасалар) ўзларининг пул маблағларида банклардаги счётларда сақлашлари шарт. Шундагина,
 - а) пул маблағларидан тезкорлик билан (оператив равишда) фойдаланишга, бошқа иш юритувчиларнинг нақд пулга бўлган талаби қондирилишига эришилади;
 - б) мамлакатда пул ҳаракатининг тезлашувига эришилади;
 - с) ҳалқ хўжалиги миқёсида хўжаликлараро тўлов интизомини мустаҳкамлайди;
- хўжаликлараро нақд пул обороти ва нақд пулсиз ҳисоблашишлар шартлари махсус қонун ва қоидалар билан қатъий чегараланган;
- нақд пул маблағлари банклар томонидан хўжаликларга маълум мақсадлар учун берилади ва уларни амалга ошириш учун ишлатилади;
- хўжаликларда кассанинг қирим ва чиқим операциялари ҳаражатдаги қоидаларга роия қилинган ҳолда аниқ, равшан ва ўз вақтида амалга оширилиши шартдир.

60

**Пул агрегати деганда
нимани тушунасиз ва унинг
таркибий қисми қандай
кўринишга эга?**

Бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатлар амалиётида пул ҳаракати, нақд пул ва нақд пулсиз ҳисоб-китоблар оборотига бўлинмасдан яхлит ҳолда ўрганилади ва бошқарилади. Пул оборотини иқтисодий усуллар воситасида бошқариш мақсадида у бир неча пул агрегатларига бўлинади.

Пул агрегати деганда жамғарила борилаётган ва харид қобилиятини сақловчи барча пул воситалари тушунилади. Бунга нақд пуллар, маълум муддатга ёки муддатсиз банкка қўйилган пуллар, сертификатлар ва бошқалар кирди. Пул агрегатларининг сони мамлакатда иқтисодиёт ва пул массасини бошқариш хусусиятлари инобатга олинган ҳолда турличадир. Умумий кўринишда улар қуйидагилардан ташкил топади:

M_0 = муомаладаги нақд пул массаси;

$M_1 = M_0 +$ банкларнинг турли хил счётларидаги фоиз тўланмайдиган муддатсиз депозитлар қолдиғи;

$M_2 = M_1 +$ банклардаги фоиз тўланадиган счётлардаги муддатсиз депозитлар қолдиғи;

$M_3 = M_2 +$ банкларнинг фоиз тўланадиган счётларидаги муддатли депозитлар қолдиғи.

61

Пул агрегатлари ким томонидан ва қандай бошқарилади?

Бозор муносабатлари ҳукм сурган барча мамлакатларда пул муомаласини бошқариш асосан Марказий банк зиммасига юклатилган. "Банклар ва банк фаолияти тўғрисида"ги қонунларга мувофиқ республикамизда ҳам пул муомаласини бошқариш Ўзбекистон Республикаси Марказий банки зиммасига юклатилган.

Ривожланган мамлакатларда пул агрегатларини бошқаришда Марказий банк томонидан асосан қуйидаги пул-кредит сиёсатидан фойдаланилади.

1. **Дисконт (фоиз) сиёсати.** Дисконт деганда:

- векселларни ҳисобга олиш;
- скидка (нархни тушириш);
- скидка фоизи, ҳисобига олиш ставкаси тушунилади.

Дисконт сиёсати деганда ссуда капиталларига бўлган талаб ва истаklarга, тўлов талаби ҳолати ва валюта курсига таъсир этиш мақсадида Марказий банк томонидан ўтказиладиган ҳисоб ставкаларини ошириш ва тушириши сиёсати тушунилади. Айнан шу тариқа пул агрегатлари бошқарилиб турилади.

2. Очиқ бозорлардаги операциялар сиёсати.

Марказий банк тижорат банкларидан қимматбаҳо қоғозларни сотиб олиш ёки уларга давлатнинг қимматбаҳо қоғозларини сотиш орқали пул талаби ва таклифига ҳамда пул массасига таъсир этади.

3. Марказий банкда сақланаётган тижорат банкларининг турли хил резерв маблағлари учун резерв меъёрини ўзгартириш (ошириш ёки камайтириш) орқали ҳам пул агрегатларига таъсир кўрсатилади ва бошқариб турилади.

Мазкур мамлакатнинг тараққиёт даражаси ва иқтисодиётидаги хусусиятларга қараб турлича пул-кредит сиёсати юргизилади. Масалан, қимматбаҳо қоғозлар бозори риёжланган мамлакатларда "Очиқ бозорлардаги операциялар" сиёсати, вексел ёки тижорат кредитлари кенг тарқалган мамлакатларда эса асосан "Дисконт" сиёсати кенг қўлланилади.

62

Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар деганда нимани тушунаси?

Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар деганда, корхона ва ташкилотлар томонидан товар айирбошлаш, хизматлар кўрсатиш ва товарсиз операциялар бўйича бир-бирига бўлган талаб ва мажбуриятларни нақд пул ишлатмасдан пул маблағларини счётга ўтказиш орқали амалга оширилиши тушунилади.

Бошқача қилиб айтганда нақд пулсиз ҳисоб-китоблар — бу нақд пул иштирокисиз сотувчи ва сотиб олувчининг счётларида ёзув орқали амалга ошириладиган ҳисоб-китобдир.

Нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг **жорий қилиниши заруриятини** қуйидагилар билан изоҳлаш мумкин:

- савдо тизими давлат тасарруфидан чиқарилганлиги;
- нарх наво ҳам давлат томонидан назорат қилинмаётганлиги;
- нақд пулнинг кўпроқ миқдорда олди-сотди билан шуғулланувчи ишбилармонлар қўлига ўтиб кетганлиги;
- пулнинг давлат газнасидан чиқиб, яна қайтиб келиш жараёнларидан катта узилишларнинг пайдо бўлиши;
- давлатнинг нақд пул етишмаслиги муаммосига дуч келиб қолиши кабилар.

Энди нақд пулсиз ҳисоб-китобига ўтиш муносабати билан нақд пул танқислиги кескин камаяди.

Нақд пулнинг иштирокисиз, счётларга ёзиш орқали амалга ошириладиган тўловлар мажмуаси, эса **нақд пулсиз ҳисоб-китоблар оборотини** ташкил этади.

Иқтисодийёт ривожланиб борган сари пул оборотида нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг улуши доимо ортиб боради. Чунки иқтисодий тараққиётни белгиловчи асосий омиллар нақдсиз пул оборотининг ўсишига ҳам ижобий таъсир кўрсатади. Улар қаторига қуйидагиларни қайд қилиш мумкин:

- жаъми ички маҳсулот ва миллий даромад ҳажмининг ортиб бориши;
- саноат ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши;
- товарооборот ҳажмининг ўсиши;
- банк кредитининг айирбошлаш жараёнидаги ролининг ўсиши;

- корхона ва ташкилотлар ўртасидаги муносабатларда иқтисодий дастаклар ролининг ошиши;
- иқтисодий алоқаларни ривожлантиришда ва ҳисоб-китобларда электрон ҳисоблаш техникасидан, компьютерлардан кенг қўламда самарали фойдаланиш ва бошқалар.

Ҳозирги кунда пул оборотининг асосий қисми (90 фоиздан ортиқроғи) нақд пул иштирокисиз счётлардан счётга ўтказиш орқали амалга оширилади.

Нақд бўлмаган пул ҳаракати ҳажмининг доимий ўсиб бориши халқ хўжалигида муҳим аҳамиятга эгадир ва қуйидагилар билан белгиланади:

- хўжаликлар, корхоналар ва ташкилотларда нақд пулга бўлган эҳтиёж кескин қисқаради;
- ўзаро ҳисоб-китобларни амалга ошириш жараёнида сарфланадиган муомала ҳаражатлари тежалани;
- муомалада бўлувчи пул маблағларининг хавфсизлиги таъминланади;
- ҳисоб-китоблар банклар орқали оширилиши туфайли уларнинг ҳуқуқий жиҳатдан қонунийлигини назорат қилиш имконияти кенгайи;
- хўжалик счётига пул маблағларининг келиб тушуши, улар яратган маҳсулот ёки кўрсатган хизматларининг ижтимоий тан олинishi таъминланади;
- счётлардаги маблағлардан ишлаб чиқариш жараёни давом эттириш, кенгайтириш ва ишчи-хизматчиларни ижтимоий ҳимоялашнинг кенг имкониятлари вужудга келади;
- хўжаликлар ўртасидаги алоқаларни мустаҳкамлайди, товар ва пул маблағлари ҳаракатларини тезлаштиради;
- нақд пулга бўлган талабни ва шу билан бирга қоғоз пулларни чиқариш (эмиссия қилиш) ва сақлаш, санаб чиқариш билан боғлиқ бўлган ҳаражатларни камайтиради.

Нақд пулсиз ҳисоб-китобга ўтиш солиқ тизими фаолиятини аниқ амалга оширишга катта ёрдам беради. Чунки барча тўловлар ҳисоб рақамлари орқали олиб боришгани туфайли барча солиқ тўловчиларнинг хатти-ҳаракати қатъий назоратда бўлади.

63

**Республика Вазирлар
Маҳкамасининг нақд
пулсиз ҳисоб-китобга
ўтиш тўғрисидаги
қарорининг аҳамияти нимада?**

Маълумки, пул миқдори кўпая бориши билан пул қадрсизланиб боради. Бу жараённинг олдини олиш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси нақд пулсиз ҳисоб-китобга ўтиш тўғрисида қарор қабул қилди. Мазкур қарорнинг ижросини таъминлаш пулнинг асоссиз равишда кўпайиб кетиш олдини олади. Чунки қарорга биноан:

- нақд пул фақат иш ҳақи, пенсия, нафақа, стипендия ва хизмат сафарлари учун берилади;
- турли-туман олди-сотди ишлари учун пул берилмайди. Улар ҳисоб-китоб чеклари орқали нақд пулсиз олиб борилади;
- тайёрлов ташкилотлари аҳолидан қишлоқ хўжалик маҳсулотлари сотиб олишда нақд пул билан муомала қилар эди. Энди ҳисоб-китоб нақд пулсиз амалга оширалади. Банклар шахсий ҳисоб рақамидан нақд пул эмас, ҳисоб чеклари беришади. Ҳар бир фуқаро ҳам банкда ўз шахсий чек дафтарчасида ҳисоб рақамини очиши ва чеклар орқали муомала қилиши керак;

- майда улгуржи савдони нақд пул билан амалга ошириш таъқиқланади;
- ишлаб чиқариш ҳажмининг 1 фоиз ўсиш ҳисобига иш ҳақи фондини 0,7 фоизга ошириш мумкин. Яъни қарорда нақд пулга бўлган эҳтиёжни қондириш механизми ҳам кўзда тутилган. Масалан, нон заводи ишчиси режадаги 1000 дона нон ўрнига 1100 дона нон ёпди. Энди у белгиланганидан 0,7 фоиз ортиқ маош олади. Бунга эса ишлаб чиқариш ҳажмининг реал кўпайиши эвазига оширади. Ишлаб чиқариш ҳажмининг оширилиши ва иш ҳақи бир-бирига узвий боғланган.

Маълумки, ҳар бир сўм иш ҳақи маълум миқдордаги моддий неъматлар яратиш эвазига олинса, пулнинг қадри юқори бўлади. Ва аксинча, иш ҳақи моддий неъмат яратилмасдан топилса, унда пулнинг қадрсизланиши юзага келади. Бу табиий ҳол, албатта. Товар билан таъминланмаган пул босиб чиқариш ҳаракати ҳеч қачон ўзини оқламайди.

Қарорнинг ижроси қандай йўл билан амалга оширилиши кўзда тутилган?

Қарор икки хил йўналиш бўйича амалга оширилмоқда. **Биринчидан, монетар, иккинчиси, фискаль (ғазна) йўналиши.**

Агар ҳар қандай валютанинг даражасини 100 фоиз деб олсак, унинг 60-70 фоизи сабаби *монетар* сиёсат усулига, қолгани эса фискаль сиёсат усулига тўғри келади. **Монетар усулига:**

- ҳаракатдаги пул миқдорини белгилаш, уни қатъий назорат қилиш;
- тижорат банклари ишини кузатиб туриш;
- кредит эмиссиясини бошқариб бориш;
- давлат олтин валюта захирасини яратиш ва ундан фойдаланиш масалалари киради.

Фискаль усулига:

- ижтимоий ҳимоя масалалари;
- бюджет ва сарф-ҳаражатларни режалаштириш;
- иқтисодий ривожланиш суръатларини ошириш сиёсати;
- нарх-навоми пасайтиришга таъсир кўрсатиш чора-тадбирлари киради.

Мазкур қарорнинг амалга оширилиши ҳаракатдаги нақд пул миқдорини камайтиради, миллий валюта қадрсизланишининг олди олинади. Ҳаракатдаги нақд пул миқдорининг эса камида икки баробар камайтиришга имкон беради.

64

Нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг қандай турларини биласиз?

Корхона, ташкилот ва муассасалар ўртасида амалга ошириладиган нақд пулсиз ҳисоб-китоблар уларнинг мақсади, макони, тўлов усулига қараб қуйидаги турларга бўлинади:

1. Ҳисоб-китоб объекти ёки тўловнинг қандай мақсадга қаратилганига қараб:

- товар ва хизматлар учун ҳисоб-китоблар;
- товарсиз операциялар (бюджет тўловлари, ссуда операциялари бўйича тўловлар ва бошқалар).

2. Ҳисоб-китобларни ўтқазуш объекти, жойига қараб:

- бир ҳудудда амалга ошириладиган ҳисоб-китоблар;
- ҳудудлараро ҳисоб-китоблар;
- мамлакатлараро ҳисоб-китоблар.

3. Тўловни амалга ошириш усулларига қараб:

- кафолатланган (олдидан тўловлар учун пул ажратилган ва кафолатланмаган тўловлар) ҳисоб-китоблар;

- счётларга пул ўтказиш ёки ўзаро қарзлардан кечиш орқали ҳисоб-китоблар;
 - тўлов кечиктириладиган ҳисоб-китоблар.
4. Маҳсулотни сотиш усулига қараб:
- тўғридан-тўғри сотувчи билан сотиб олувчи ўртасидаги ҳисоб-китоблар;
 - транзит операциялари орқали амалга оширилладиган ҳисоб-китоблар.
-

65

Нақд пулсиз ҳисоб-китобларни ташкил қилиш ва амалга ошириш ишларини ким олиб боради?

Нақд пул ҳисоб-китобларни ташкил этиш ва амалга ошириш ишларини **банклар** олиб боради. Уларнинг вазифалари бу борада ҳар хилдир. Махсус банклар халқ хўжалиги тармоқлари корхоналарига ҳисоб-китоб хизматини кўрсатади. Марказий банк бу ҳисоб-китобларни юргизиш буйича тартиб-қоидаларини ишлаб чиқади.

Корхона ва ташкилотларнинг аризаларига биноан махсус банклар уларга нақд пулсиз ҳисоб-китоблар операцияларини амалга оширишларини учун:

- ҳисоб-китоб счёти;
- жорий счёти;
- ссуда счёти;
- бюджет счёти ва бошқа счётларни очади. Бу счётлардан қайси бирининг очилиши;
- хўжалик ва ташкилотларнинг фаолияти (хўжалик, ижтимоий, бошқарув фаолияти) га;
- молиялаштириш манбаи (бюджет маблағлари, ижтимоий ташкилотлар маблағлари ва бошқаларига;

- фойдаланиш мақсади (жорий сарфлар, инвестиция учун сарфлар ва бошқа)га қараб белгиланади.

Счётларни очиш тартиби амалдаги қонун ва қоидалар билан аниқланади. Айтайлик, бир банк миждози ҳисобланган субъектлар ўртасидаги нақд пулсиз ҳисоб - китоблар уларнинг счётларидаги ёзувлар орқали амалга оширилади. Турли банклар миждозлари ҳисобланган субъектлар ўртасидаги ҳисоб-китоблар эса, банкларнинг корреспонденция счётлари иштирокида амалга оширилади. Ҳуқуқий ва жисмоний шахслар ўртасидаги ўзаро нақд пулсиз ҳисоб-китоблар банкларнинг иштирокида ва назоратида амалга оширилади.

66

Ҳисоб-китоб ва жорий счётлар кимлар учун очилади?

Ҳисоб-китоб счётлари ҳуқуқий жиҳатдан мустақил балансга ва ўз оборот маблағларига ва бўлган хўжалик ҳисоби асосида иш юритиладиган қорхона ва ташкилотларга очилади. Бу счётлар хўжалик ҳисобига ўтган бирлашмалар, концернлар, вазирликлар, бошқармалар ва бошқарув органлари учун ҳам очилади.

Ҳуқуқий жиҳатдан мустақил бўлмаган ва хўжалик ҳисобида иш юритиш услубига ўтмаган ишлаб чиқариш қорхоналари, ҳамда бюджет маблағлари ва бошқа ажратмалар ҳисобига иш юритувчи ноишлаб чиқариш соҳасига қарашли ташкилот ва муассасаларга **жорий счётлар** очилади. Бу счётлар ўз мақеи, маблағларини ҳисобга олиб бориш ва ҳисоб-китоб операцияларни бажариш даражалари бўйича бир хил счётлардир.

Бюджет счётлари бюджет кассасини ижро этиш операциясини бажариш, тўловларнинг тушиши ва ҳаражатлар акс эттириш учун очилади.

Корхоналарнинг ҳисоб-китоб ва жорий счётлари банк учун маблағлар манбаи ҳисобланиб улардаги қолдиқлар бухгалтерия балансининг пассив қисмида қайд қилинади. Пассив счётлардаги қолдиқ унинг "Кредит" томонида акс эттирилиб барча тушумлар шу томонда ёзиб борилади. Чиқимлар эса пассив счётларнинг "Дебет" томонида акс эттирилади. Шунини қайд этиш керакки, ҳисоб-китоб ва жорий счётларнинг "Дебет" оборот ҳажми "Кредит" томонидаги бош қолдиқ миқдоридан ошмаслиги лозим.

Банк амалиётида ҳисоб-китоб ва жорий счётлардан ўтказиладиган кирим ва чиқим операциялари ўртасидаги мувозанат аксарият бузилмайди. Чунки банкдан, аниқроғи корхоналарнинг юқорида айtilган счётлардан ўтказиладиган ҳар бир тўловларнинг ўз ўрни ва навбати ўрнатилган бўлади.

67

Корхона ва ташкилотлар банкларда ўз счётларини очиш учун қандай ҳужжатларни топширишлари керак?

Корхона ва ташкилотлар банк муассасаларида ўз счётларини очиш қуйидаги ҳужжатларни топширишлари керак:

- счёт очиш тўғрисидаги ариза;
- корхона ёки ташкилот ташкил қилинганлиги тўғрисидаги юқори ташкилотнинг буйруғидан (қароридан) кўчирма;
- корхона ва ташкилот низомининг нусхаси;
- имзолар намунаси ва рамзли муҳрнинг тасвири туширилган 2 та махсус карточка.

Счёт очиш тўғрисидаги аризада корхонанинг тўлиқ номи ва манзилгоҳидан ташқари счёт очиладиган банкнинг номи, манзилгоҳи, унда счёт очиш учун корхона-

нинг илтимосномаси ва раҳбар шахсларнинг имзолари қайд этилади. Аризанинг тескари томонида банк раҳбарининг счёти очиш ҳақидаги розилик беришига ва счёти рақамини қайд этиш учун махсус ўрин ажратилган бўлади.

Иккинчи ҳужжат корxonанинг ташкил этилишини билдирувчи буйруқ ёки қарорнинг нусхаси махсус счёти очиш учун асос бўлиб ҳисобланади.

Корxonанинг низоми шу корxonанинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини, иш фаолияти ва унинг чегараларини белгилайди, шу асосда банк корxона фаолияти устидан доимий назорат олиб боради.

Имзоларнинг намунаси ва муҳрнинг тасвири туширилган карточкалар корxона томонидан тўлдирилиб, улар фақат счёти очиш пайтида эмас, балки раҳбар ходимлар ўзгарганда, корxона ёки унинг юқори ташкилотининг номлари ўзгарганда ҳам топширилади.

Шундай қилиб, бу ҳужжатларнинг ҳар бири маълум мақсадда тузилиб, улар биргаликда корxона раҳбарлари томонидан банк бошқарувчига (банк мудирига) топширилади.

Ҳужжатларни олган банк раҳбари уларнинг тўлиқлигини, тўғри тўлдирилганлигини текшириб счёти очилиши мумкинлиги ҳақида аризанинг махсус қисмида ўз хулосасини билдиради. Шундан сўнг, бу ҳужжатларнинг ҳаммаси банк бош бухгалтерига топширилади. У ҳам ҳар бир ҳужжатни тўғри тўлдирилганлигини ва банк раҳбари томонидан белгиланган рухсатнинг борлигини текшириб корxона учун махсус счёти рақамини белгилайди.

Шундан сўнг, бош бухгалтер очилган счёти рақамини махсус рўйхат китобига, корxона аризасига ва имзоларнинг намунаси ва муҳрнинг тасвири тўлдирилган карточкаларда қайд этади.

68

Нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг қандай шакллари мавжуд?

Амалиётда нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг қуйидаги шакллари қўлланилади:

- акцепт шакли;
- тўлов топшириқномалари билан ҳисоб-китоблар;
- аккредитив шакли;
- чеклар билан ҳисоб-китоблар;
- ўзаро талаб ва мажбуриятларни кечиш асосидаги ҳисоб-китоблар;
- режали тўловлар ва бошқалар.

Акцепт шаклининг моҳияти шундан иборатки, ҳисоб-китобларнинг бу ҳолатда товар-моддий бойликлар ва кўрсатилган хизматлар учун тўловлар сотиб олувчи хўжаликнинг банкида унинг розилиги билан ва мол жўнатувчи корхона томонидан ёзилган тўлов талабномалари асосида амалга оширилади.

"Акцепт" — бу тўлашга розилик дегани бўлиб, тўловчи корхона томонидан тўлов талабномаси тўлаш учун қабул қилинганлигини билдиради.

Маълум қилиш шартига қараб акцепт (тўловларга розилик бериш) ижобий ва салбий бўлади. **Ижобий акцептда** тўловчининг розилиги ёзма равишда билдирилади. **Салбий акцептда** тўловчининг тўловларни амалга оширишга розилиги сукут сақлаш орқали билдирилади. Белгиланган акцепт муддати ичида тўловчи корхона акцепт муддати ичида тўловчи корхона акцептдан бош тортмаса, яъни тўловларни амалга оширишга ўз норозилигини билдирмаса, у рози эканлиги тушунилади ва банк томонидан тўловлар амалга оширилади.

Амалиётда бир қатор ҳисоб-китоблар мавжудки, уларни амалга оширишда тўловчининг розилиги талаб қилинмайди. Бундай ҳисоб-китоблар жумласига:

- коммунал хизматлар;
- телефон;
- газ;
- электр ва иссиқлик энергияси ва шунга ўхшаш бир қатор хизматлар учун тўловлар киради.

Буларни тўлаш асосан аввалдан белгиланган кўрсаткичлар асосида ўтказилиб, тўловчининг эътирозига ўрин қолмайди. Шунинг учун ҳам бундай тўловларни ўтказишда тўловчининг бевосита розилиги олинмайди.

Акцепт шакли нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг 45-50 фоизини ташкил қилади.

Тўлов топшириқномалари билан ҳисоб-китоблар шакли асосан маҳаллий жойларда товарларни жўнатишда қўлланилади. Бу ҳисоб-китоблар товарлар ва кўрсатилган хизматлар учун бюджетга ҳар хил тўлов ва бадалларни, қарзларини тўлаш бўйича ҳисоб-китоблардир. Тўловчи банк муассасига белгиланган миқдордаги суммани ўз счётидан у ёки бу корхонанинг банкдаги счётига ўтказиш тўғрисидаги топшириқномани тақдим этади.

Сотиб олувчи товарни олгандан сўнг кейинги иш кунига кечиктирмасдан тўлов топширигини банк муассасасига топшириши керак. Тўлов топшириги кечикиб топширилса, жарима миқдори 0,04 фоиз ҳар бир кечиккан кун учун сотиб олувчига тўланади. Нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг аккредитив шакли турли шаҳарларда жойлашган банклар ўртасида амалга оширилади. Товар етказиб берувчи банкдан бoshқа шаҳардаги харидорнинг ўзига хизмат кўрсатадиган банкка сақлаш учун қўйилган активлари ҳисобидан пул маблағларини олади.

Чек — бу мол олиш учун кассага пул ўрнига бериладиган ҳужжатдир. Пулсиз ҳисоб-китобларнинг бундай шаклида банк корхона ва ташкилотларга чек дафтарчасини ёзиб

беради. Сотиб олувчи корхона зарурият туғилганда чек дафт-тарчасидаги чек қоғозини тўлдиради ва уни товар етказиб берувчига топширади. Товар етказиб берувчи бу чек орқали ўзининг банк муассасидан чекда кўрсатилган суммани олади. Чеклар билан бўладиган ҳисоб-китоблар тез ва кам меҳнат сарф бўладиган ҳисоб - китоблардир. Аммо бу ҳисоб-китобларда банк томонидан ҳамда ўзаро назоратнинг суёт бўлганлиги чекларнинг кенг кўламда қўлланилишини чеклаб қўяди.

69

Нақд пулсиз ҳисоб-китобларни ташкил этишда қандай тамойилларга риоя қилиниши лозим?

Нақд пулсиз ҳисоб-китобларни ташкил этишнинг асосий тамойилларидан бири бўлиб, ҳар бир корхона ва ташкилот пул маблағларини банк муассасаларидаги ўзининг ҳисоб-китоб ёки жорий счётларида сақлаши ва улардан фойдаланишини фақат банк орқали амалга ошириш лозимлиги ҳисобланади.

Бундан ташқари нақд пулсиз ҳисоб-китобларни ташкил этишда қуйидаги шартларга риоя қилинади:

- барча тўловлар товар-моддий бойликлар жўнатилгандан ёки хизмат кўрсатилгандан сўнг амалга оширилади.

Тўловларни олдиндан (аванс тариқасида) фақатгина банк қодаларида кўрсатилган ҳоллардагина ўтказиб қўйиш мумкин.

Тўловлар фақат банклар орқали бажарилади. Банкнинг иштирокисиз бевосита ҳисоб-китоблар бўлишига рухсат этилмайди:

- тўловлар тўловчи корхона ва ташкилотнинг розилиги билан ёки унинг тўлов топшириқномаси асосида амалга оширилади. Марказий банкнинг мах-

сус кўрсатмаларида қайд этилган ҳоллардагина тўловлар тўловчининг розилигисиз ўтказилиши мумкин;

- сотиб олувчи ташкилот маҳсулот етказиб берувчи ёки хизмат кўрсатувчи корхонанинг тўлов талабномасида кўрсатилган тўлов суммасини асослаган ҳолда тўлиқ ёки қисман рад этиш ҳуқуқига эга;
- тўловлар тўловчининг ҳисоб-китоб ёки жорий счётларидаги ўз пул маблағлари, улар камлик қилган тақдирда, банк кредитлари ҳисобига амалга оширилиши мумкин;
- маблағлар, қоидага кўра, тўловчи счётидан ўчирилгандан сўнг олувчи счётига ўтказилади.

Бу тамойиллар нақд пулсиз ҳисоб-китобларни ташкил қилишнинг асосий қоидалари ҳисобланиб, уларга маълум даражада риоя қилмаслик пул ҳаракатининг хўжалик ҳисоби бузилишига олиб келиши, ҳисоб-китобларда қатнашувчи томонларнинг молиявий ҳолатларига салбий таъсир этиш мумкин. Шунинг учун ҳам банк муассасалари ҳисоб-китобларни амалга ошириш жараёнида юқорида қайд қилинган тамойилларнинг бажарилишини назорат қилдилар.

70

Нақд пулсиз ҳисоб-китобларда инкассо сўзи нимани англатади?

Инкассо ибораси итальянча "incasso" сўзидан олинган бўлиб, нақд пулсиз ҳисоб-китобларда — бу банкнинг корхона ва ташкилотлардан қабул қилган тўлов талабномасини бажариш билан боғлиқ бўлган мажбуриятдир.

Банк томонидан инкассога қабул қилишнинг моҳияти шундаки, у бутун ҳужжатлар айланишини ташкил қилади ва бажарилган операциялар устидан назорат ўрнатади.

У Б О Б

ПУЛ ТИЗИМИ ВА УНИНГ АСОСИЙ УНСУРЛАРИ

71	Пул тизими деганда нимани тушунасиз? Унинг қандай унсурларни биласиз?	87
72	Биметализм ва монометализм нима?	88
73	Олгин монета стандарти деганда нима тушунилади?	90
74	Олгинни демонетизация қилиш деганда нимани тушунасиз ва у қандай оқибатларга олиб келиши мумкин?	90
75	Ўзбекистон Республикаси пул тизими қандай унсурлардан ташкил топган?	91

Пул тизими деганда нима тушунасиз? Унинг қандай унсурларини биласиз?

Пул тизими деганда мазкур мамлакатда пул муомаласини қонуний ва мутаносиб равишда ташкил қилишда қўлланиладиган услублар мажмуаси тушунилади. Пул тизими тарихан шаклланган ва қонун асосида мустақамланган бўлади. Ҳозирги пул тизими XVI-XVII асрларда вужудга келган. Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан кейингина, яъни 1992 йилдан бошлаб ўзининг мустақил миллий пул тизимига эга бўлди.

Пул тизимининг қуйидаги асосий унсур (элемент)лари мавжуд:

- пул бирлиги;
- баҳо масштаби;
- пул турлари;
- эмиссия тизими;
- муомаладаги пул массасини тартибга солувчи давлат муассасаси.

Пул бирлиги — мамлакатдаги тўлов воситаси бирлиги бўлиб, асосан товарлар қийматини ўлчаш ва муомала воситаси сифатида хизмат қилади. Масалан:

- АҚШда - доллар;
- Буюк Британияда - фунт стерлинг;
- Голландияда - гульден;
- Ҳиндистонда - рупий;
- Германияда - марка;
- Японияда - иен;
- Россияда - рубль;
- Қозоғистонда - танга;

- Ўзбекистонда сўм пул бирлиги вазифасини бажаради. Деярли барча мамлакатларнинг пул birlikлари 100 бўлимдан иборат. Масалан, Ўзбекистоннинг 1 сўми 100 тийиндан ташкил топган.

Мамлакат пул бирлигининг олтинга тенг қисми **баҳо масштабида** ўз аксини топади. Масалан, 1 АҚШ доллари 0,88 грамм олтин асосига, собиқ СССР рубли эса 0,98 грамм олтин асосига эга эди. 1976 йил 1 январдан бошлаб олтиннинг қатъий белгиланган жаҳон баҳоси бекор қилинган бўлсада, миллий валюталарнинг олтин захираси билан билвосита боғлиқлиги сақланиб қолди.

Муомаладаги пулларнинг қуйидаги турлари мавжуд:

- қоғоз пуллар (1, 3, 5, 10, 25, 50, 100);
- кредит пуллар (Давлат банки билетлари);
- тангалар (1, 3, 5, 10, 15, 20, 50).

Тангалар икки хил — никель ва бронзадан тайёрланиб, пул муомаласи учун керакли ҳажмда чиқарилади ва қоғоз пулларга эркин алмаштирилади.

Эмиссия тизими — бу муомалага банк билетлари, хазина билетлари, қоғоз пуллар ва қимматбаҳо қоғозларни чиқаришдир. Пул эмиссиясини давлатнинг Марказий (эмиссия) банклари амалга оширади. Қимматбаҳо қоғозларни давлат, банклар, акционер жамиятлар чиқаради. Эмиссия чиқарувчи идора ёки корхона **эмитент** деб номланади.

Бозор муносабатлари ривожланган барча мамлакатлардаги каби Ўзбекистонда ҳам эмиссия тизими давлат томонидан Марказий банк орқали бошқарилади.

Муомаладаги пул массасини тартибга солувчи давлат муассасаси бўлиб Марказий банк ҳисобланади.

72

Биметализм ва монометализм нима?

Пул тизимининг тарихан икки асосий тури мавжуд:

- металл пуллар тизими;

- кредит ва қоғоз пуллар тизими.

Металл пуллар тизими ўз навбатида икки турга бўлинади:

- биметализм;
- монометализм.

Биметализм — бу пул тизимида мустақил унсур бўлиб, бунда икки металлга: олтин ва кумушга қонуний тартибда умумий эквивалент роли бириктириб қўйилади. Бу металллардан эркин равишда тангалар зарб қилинади ва улар муомалада эркин ҳаракатда бўлади.

Тарихан биметализмнинг учта кўриниши мавжуд бўлган:

- 1 Паралел валюталар тизими. Бунда олтин ва кумуш тангалар ўртасидаги нисбат бозор баҳоларига мос равишда стихияли тарзда ўрнатилган.
- 2 Икки ёклама валюталар тизими. Бунда олтин ва кумуш тангалар ўртасидаги нисбат давлат томонидан белгилаб қўйилган.
- 3 "Оқсоқланувчи" валюта тизими. Бунда олтин ва кумуш тангалар қонуний тўлов воситалари ҳисобланган бўлсаларда, кумуш тангаларни зарб этиш ёпиқ тарзда, олтин тангаларни зарб этиш эса эркин ҳолда амалга оширилган. Ёки, таъбир жоиз бўлса, "биметализм ўзининг кумуш оёғида оқсаб қолган".

Монометализм — бу ҳам пул тизимида мустақил унсур бўлиб, бунда битта металлга барча товарлар қийматини ўзида акс эттирувчи умумий эквивалент роли берилади.

Муомалада ўша металлдан зарб қилинган тангалар ва ўша металлга алмаштириладиган қиймат белгилари юради. Тарихан узок вақт давомида бундай умумий эквивалент вазифасини олтин бажариб келди.

Олтин монометализми биринчи марта XVIII асрнинг охирида Буюк Британияда жорий этилган (1816 й.).

73

Олтин монета стандарти деганда нима тушунилади?

Олтин монета стандарти куйидаги бешта иқтисодий ҳолатнинг намоён бўлишини англатади:

- 1 | Олтин тангалар муомалада бемалол ҳаракатда бўлади;
- 2 | Олтин пулнинг барча вазифаларини бажара олади;
- 3 | Олтин тангалар эркин зарб этилади;
- 4 | Қиймат белгилари олтинга бемалол алмаштирилади;
- 5 | Жисмоний шахслар ва давлатлар ўртасида олтин чекланмаган миқдорда ҳаракат қила олади.

74

Олтинни демонетизация қилиш деганда нимани тушунасиз ва у қандай оқибатларга олиб келиши мумкин?

Олтинни демонетизация қилиш деганда уни пулнинг барча вазифаларини бажаришдан маҳрум этиш тушунилади. Бу жараён 1976-1978 йилларда Ямайкада тўртинчи жаҳон валюта тизимини юзага келтириш мақсадида ўтказилган давлатлараро келишувда расман тугатилган. Шундан сўнг давлатлар ўз қарз мажбуриятларини ва бошқа тўловларини тўғридан-тўғри олтин билан қоплаш ҳуқуқидан маҳрум бўлдилар.

1976 йил 1 январдан бошлаб Халқаро Валюта фонди томонидан олтиннинг қатъий белгиланган жаҳон баҳосини бекор қилди. Бу эса олтиннинг демонетизация қилиш жараёнини ниҳоясига етказишда муҳим туртки бўлди.

Қатъий белгиланган валюта курсининг бекор қилиниши:

- валютанинг хавф-хатарини кучайтиради;
- халқаро савдода капитал ва кредитлар ҳаракати хавфли бўлиб қолади. Чунки биргина валюта курсининг ўзгариши натижасида миллионлаб зарар кўриш мумкин. Масалан, Германиянинг "Фольксваген" компанияси 1985 йилда биргина шу сабаб туфайли 483 млн. долларни йўқотган.

Халқаро валюта фонди эркин сузиб юрувчи курсларга ўтишни тавсия этгандан сўнг:

- халқаро кредитларни тўлаш қийинлашиб қолди;
- давлатлар бирин-кетин тўловга ноқобиллигини эълон қила бошлади.

1982 йилда биринчи марта Мексика ўзининг тўловга ноқобиллигини эълон қилди. Ундан кейин Бразилия, Африканинг қатор давлатлари худди шундай қилишди. Чунки берилган халқаро кредитларнинг 60 фоизи эркин сузиб юрувчи ставкалардаги кредитлар эди.

75

Ўзбекистон Республикаси пул тизими қандай унсурлардан ташкил топган?

Республикамиз пул тизимининг асосий унсурлари қуйидагилардан иборат:

- пул бирлиги — сўм;
- сўмнинг номинал қиймати 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100 сўмлик купюралардан иборат;
- баҳо масштаби — 1 сўм 100 тийиндан иборат.
- муомаладаги пул турлари. Республикамиз пул муомаласида кредит турлари ва металл тангалар мавжуд. Металл тангалар 1, 3, 5, 10, 20, 50 тийинлик номиналларда зарб этилади.

- Эмиссия тизими. Муомалага пул икки поғонали банк тизими шароитида чиқарилади. Фақатгина Марказий банк пулни эмиссия қилиш ҳуқуқига эга. Марказий банк чиқарилган пулни тижорат банкларига кредитга бериш йўли билан муомалага чиқаради.
- Муомаладаги пул массасини тартибга солувчи давлат муассасаси бўлиб расман Марказий банк ҳисобланади.

VI**Б О Б****ПУЛ НАЗАРИЯСИ****76****Пул назариясидаги қандай йўналишларни биласиз?****95****77****Металлик назарияси қачон пайдо бўлган ва унинг моҳияти нимадан иборат?****95****78****Қайси шарт-шароитлар металлик назариясининг келиб чиқишига асос солди?****96****79****Номиналик назарияси қачон пайдо бўлган ва унинг моҳияти нимадан иборат?****97****80****Миқдорийлик назарияси қачон пайдо бўлган ва унинг моҳияти нимадан иборат?****97****81****И. Фишернинг миқдорийлик назариясини ривожлантиришдаги хизматлари нимада?****99**

82	М. Кейнснинг миқдорийлик назариясини ривожлантиришдаги хизматлари нимадан иборат?	100
83	Монетаризм тўғрисида нималарни биласиз?	101
84	М. Фридменнинг монетаризм назариясини ривожлантиришдаги хизматлари нимадан иборат?	102
85	Кейнсчилар ва монетаристлар назарияларининг фарқли жиҳатлари борми?	103
86	Кейнсчилар ва монетаристлар назарияларининг ижобий ҳамда салбий жиҳатларини биласизми?	105

76**Пул назариясидаги қандай
йўналишларни биласиз?**

Ғарб иқтисодий адабиётида пул тўғрисидаги назариянинг учта йирик йўналишини кўрсатиш мумкин:

- металллик назарияси;
- номиналлик назарияси;
- миқдорийлик назарияси.

Бу назариялар ҳар бири алоҳида эмас, балки қоришма шаклида ҳаётга татбиқ этилади.

77**Металлик назарияси қачон пайдо
бўлган ва унинг моҳияти нимадан
иборат?**

Металлик назарияси дастлаб XVI асрнинг охири — XVII асрнинг бошларида Англияда юзага келган. Англия ўша даврнинг энг ривожланган давлати эди. Бу назариянинг асосчиларидан бири У. Стеффорд ҳисобланган. У 1581 йили Лондонда ўзининг металллик назариясига оид биринчи қарашлари аке эттирилган китобни чоп этди.

Металлик назариясининг йирик намоёндалари сифатида Англияда — Т. Мен ва Д. Норсни, Францияда — А. Монкретьенни, Италияда — Ф. Гилинни кўрсатиш мумкин.

Ушбу назария намоёндалари қимматбаҳо металллар олтин ва кумушгина пул вазифасини ўтай олади деган гоъни илгари суришган. Улар:

- олтин ва кумуш пулнинг барча вазифаларини бажара олади;
- жамиятнинг бойлиги қимматбаҳо металлларнинг мавжуд захираси билан ўлчанади, яъни қайси жамиятда олтин ва кумуш захираси кўп бўлса ўша жамият бой ҳисобланади деган хулосага келишган.

Металлик назарияси асосчилари вақти келиб муомаладаги металл пуллар ўрнини қоғоз пуллар эгаллаши ва бу жараённинг қонуний эканлигини тушуниб етмадилар.

78

Қайси шарт-шароитлар металлик назариясининг келиб чиқишига асос солди?

XVI асрнинг охири XVII асрнинг бошларида:

- капиталнинг дастлабки жамғарилиш даврининг бошланиши;
- мануфактураларнинг юзага келиши;
- халқаро савдонинг ривожланиши.

Европа давлатлари томонидан пул вазифасини бажарувчи металлларга бой бўлган ерларнинг босиб оlinиши каби шарт-шароитлар металлик назариясининг келиб чиқишига асос солди.

Ўша даврдаги иқтисодчи олимлар жамиятдаги бойлик бу олтин ва кумуш деган хулосага келдилар. Бу бойликнинг манбаи эса халқаро савдодир, чунки у мамлакатга олтин ва кумуш олиб келувчи омилдир, деган фикрни олға сурдилар.

79

Номиналлик назарияси қачон пайдо бўлган ва унинг моҳияти нимадан иборат?

Номиналлик назарияси XVI-XVII асрларда Англияда пайдо бўлди. Айнан шу даврда муомалада қимматбаҳо металллардан зарб этилган пуллар миқдори кўпайиб кетган эди. Шу пуллар номинализм назариясининг асосида ётади. Ушбу назариянинг йирик намоёндаларидан инглиз руҳонийси Ж. Берклини, инглиз иқтисодчиси Ж. Стюарт, Н. Барбонни, немис иқтисодчиси Г. Кнапни алоҳида кўрсатиш мумкин.

Тўла вазнга эга бўлган муомаладаги металл пуллар борган сари маълум қисмини йўқотиб боради. Мана шу ҳолатни асос қилиб олган номиналист иқтисодчилар:

- ҳал қилувчи нарса пулларнинг металл мазмунини эмас, балки уларнинг **номиналидир** деган хулосага келдилар. Улар:
- пулнинг қиймати унда ёзиб қўйилган номинал бўлиши ва у давлат томонидан белгиланиши лозим деган ғояни илгари сурдилар. Аммо улар пулнинг барча товарлар қийматини ўзида акс эттирувчи умумий эквивалент сифатидаги табиатини тушунмадилар. Пулнинг ўзига хос қонуниятлар асосида ҳаракат қилиши ва бу қонуниятлар инсон томонидан бевосита бошқарилмаслигини англаб етмадилар.

80

Миқдорийлик назарияси қачон пайдо бўлган ва унинг моҳияти нимадан иборат?

Миқдорийлик назарияси XVI-XVIII асрларда пайдо бўлди. Унинг асосчиси бўлиб француз иқтисодчиси Ж. Боден (1530-1596 й.) ҳисобланади. XVIII асрда пул-

нинг миқдорийлик назариясини Англияда - Д. Юм ва Ж. Миль, Францияда - Ш. Монтескьелар ривожлантиришди.

Миқдорийлик назариясининг юзага келишига асосий сабаб:

- биринчидан, янги қитъаларнинг кашф этилиши ва у жойлардан Европага қимматбаҳо металлларнинг оқиб келганлиги бўлса;
- иккинчидан, шу билан боғлиқ равишда нарх-наво-нинг кескин ошиб кетиши бўлди.

Америка қитъаси кашф этилгандан сўнг испан-лар Мексика ва Жанубий Америкадан 1503-1560 йил-лар давомида Испанияга 120 тонна олтин ва 574 тонна кумушни ташиб кетдилар. Айни вақтда Европада ку-муш қазиб чиқариш ҳам кескин ошиб кетди. XVI аср-нинг охири ва XVII асрнинг бошларида нарх-наво-нинг кескин кўтарилиши юз берди. 1580-1590 йилларда ба-ҳо-лар қарийб 2 бараварга ошди. Иқтисодий адабиёт-ларда бу даврни "баҳо-лар инқилоби" даври деб аташа-ди.

Шундай қилиб, қимматбаҳо металлларнинг оқиб келиши билан баҳонинг ўсиш суръатлари ўртасидаги боғла-нишни аниқлаш зарурияти миқдорийлик назариясини ке-либ чиқишига асос солди.

Миқдорийлик назарияси намоёндаларининг фикри-га кўра:

- пулнинг ҳарид қобилияти бозорда ўрнатилади;
- муомалада эмиссия қилинган барча пуллар юради;
- пулнинг ҳарид қуввати муомаладаги пул миқдорига тескари пропорционалдир;
- баҳо-лар даражаси пул миқдорига тўғри пропорцио-налдир.

81

И. Фишернинг миқдорийлик назариясини ривожлантиришдаги хизматлари нимада?

АҚШлик иқтисодчи ва математик Ирвинг Фишер пулнинг миқдорийлик назариясини ривожлантиришга улкан ҳисса қўшди. Унинг бу соҳадаги хизмати шундаки, у миқдорийлик назариясини математик йўл билан асослаб берди ва пулнинг харид қувватига олгита омил таъсир қилиши қуйидагича ифодалаб берди:

$$M * Y = P * Q$$

Бу ерда:

M - муомаладаги нақд пул миқдори;

Y - пулнинг айланиш тезлиги;

P - баҳоларнинг тортилган ўртача даражаси;

Q - товарлар миқдори.

Фишернинг фикрига кўра, товарлар бозорга киргунга қадар ўзининг ҳақиқий баҳосига эга бўлмайди. Товар бозорга киргандан сўнг пул массасининг миқдорига қараб ўз баҳосига эга бўлади, бинобарин, муомаладаги пул массаси товар баҳосини белгилайди деган, хулосага келади.

И. Фишер қуйидаги омилларни пулнинг харид қувватини белгиловчи омиллар деб ҳисоблайди:

- муомаладаги пул миқдори;
- пулнинг айланиш тезлиги;
- баҳоларнинг тортилган ўртача даражаси;
- товарлар миқдори;
- банк депозитларининг суммаси;
- депозит - чек муомаласининг тезлиги.

82

М. Кейнснинг миқдорийлик назариясини ривожлантиришдаги хизматлари нимадан иборат?

XX асрнинг буюк иқтисодчиси инглиз Жон Кейнснинг (1883-1946 й.) миқдорийлик назариясига қўшган ҳиссаси жуда ҳам каттадир. Олим ва унинг издошлари пулга талабни уч нарсага боғлиқ деб қарашади:

- 1 | нархларнинг мутлоқ даражасига; нарх юқори бўлса, пул кўп талаб қилинади;
- 2 | ишлаб чиқариш миқёсига, яъни ишлаб чиқариш кенгайса, аҳоли даромадлари кўпаяди. Уларни тўлаш учун кўпроқ пул керак бўлади;
- 3 | пул обороти тезлигига, яъни пул йилига неча марта даромад бўлиб қайтади ва неча марта олди-сотдига хизмат қилади. Шуларга кўра:

$$ПТ = \frac{НД}{ЯМ} : ПО$$

Бу ерда,

ПТ - пулга талаб;

НД - нарх даражаси;

ЯМ - яратилган реал маҳсулот ёки реал даромад;

ПО - пул ҳаракати тезлиги.

Кейнесчилар пул миқдорига таъсир этувчи омилларга қўшимча тарзда яна уч сабабни кўрсатиб ўтишади:

- тўлов учун пул зарурлиги;
- ҳар эҳтимолга қарши пулни вақтинча бўлсада жамғариб, керак бўлиб қолганда бирдан ишлатишга интилиш;

- бойликни зарар кўриш хатаридан асраш учун пул шаклида сақлаш.

Кейнсчилар иқтисодиётнинг хусусий сектори барқарор эмас деган хулосага келишган.

83

Монетаризм тўғрисида нималарни биласиз?

Монетаризм ва унинг назарийчилари пул назариясида энг нуфузли оқимдир, улар пул миқдорига таъсир этувчи омилларга юқоридаги (80 саволдаги) айтилганлардан ташқари:

- банк фоизи (реал) даражаси;
- инфляция суръатларини киритадилар. Улар фоизи даражасини пул миқдорига икки хил таъсирини инобатга оладилар.

Биринчидан, фоиз меъёри пасайса, қарзга пул олиш кўпаяди, ишлаб чиқариш кенгайиб даромадлар ошади. Албатта, бу ўз-ўзидан пул миқдорини оширади. Фоиз камайганда бойликни банкда пул шаклида эмас, балки, масалан, акция, облигация шаклида сақлаш қулай бўлади. Фоиз ошганда бойликни пул шаклида сақлаш кучаяди, пулга талаб кенгайди, аммо пул ишлаб чиқаришга кам қўйилиб, даромад камаяди, пулга талаб қисқаради.

Иккинчидан, инфляция пул миқдорини тўғридан-тўғри оширади, чунки пул бирлигининг қадри тушиб, хўжалик ҳаракати учун тобора кўпроқ пул талаб қилинади. Энг сўнгги пул назарияларида бойлик ортиши билан уни пул шаклида сақлаш ишғиёқи ҳам кучаяди, иқтисодий конъюнктура яхши бўлса, пулга талаб ортади, конъюнктура ёмонлашса, акс ҳодиса юз бериши қайд этилади.

Монетаризм кейнсчилар таълимотига муқобил назария сифатида юзага келган ва соф бозор иқтисодиёти назарияси ҳисобланади. Унинг бош ғояси иқтисодий ўсишни бозор механизми таъминлайди, бу механизмнинг асосий воситаси пул деган хулосадан иборат.

Монетаризм пулни олқишловчи назариядир. Улар иқтисодиётга амалий жиҳатдан ёндашиб, пул массасини йилига 3-5 % оширишни тавсия этишади, аммо бу иқтисодий аҳволдан мустасно равишда юз бериши керак. Пул массасини бундай кўпайтириб туриш кўп йиллик ретроспектив эмиссия тажрибасига таяниб ҳисоблаб чиқилган.

84

М. Фридменнинг монетаризм назариясини ривожлантиришдаги хизматлари нимадан иборат?

Монетаризм назариясининг кўзга кўринган намоён-даси М. Фридмен ҳисобланади. У Чикаго университетининг (АҚШ) профессори, иқтисод соҳасида Нобель мукофоти соҳибидир. Ҳозирги замон монетаризмига бир гуруҳ иқтисодчилар қаламига мансуб "Пулнинг миқдорий назариясига оид тадқиқотлар" (1956 й.) деб номланган асар билан асос солинган.

М. Фридмен ва унинг сафдошлари иқтисодий ўсишнинг энг муҳим шарти инфляцияни даф этиш ва пулни соғломлаштириш, пулни хўжалик муаммоси воситасига айлантириш деб қарайдилар. Уларнинг фикрича, давлатнинг иқтисодиётга аралashiши инфляциянинг кучайиб кетишига сабаб бўлади, шу боисдан унинг иқтисодий фаолияти пул муаммоларини тартибга солиш билан чекланиши керак.

Монетаристлар иқтисодий ҳаракатдаги бош масала ишлаб чиқариш ва пул массасининг тенглиги бўлиб, шу орқали макроиқтисодий мувозанат ҳосил этиш мумкин деб ҳисоблайдилар. Улар бундай боғланишни айирбошлаш тенгламаси билан ифода этадилар:

$$\text{НД} * \text{ИХ} = \text{ПМ} * \text{ПТ}$$

Бу ерда,

НД - нарх даражаси;

ИХ - ишлаб чиқариш ҳажми;

ПМ - пул массаси;

ПТ - пул бирлигининг айланма тезлиги.

Бу тенглик бозор иқтисодиётидаги энг муҳим мувозанат, унинг бузилиши иқтисодий тенгликни ҳосил қилади, деб қайд этилади. Шунга асосланган монетаристлар куйидаги боғланишни асослашга интиладилар:

- нарх пул миқдорига боғлиқ;
- нарх эса талаб ва таклифни мувофиқлаштириш орқали иқтисодиётни ўз-ўзидан тартибга солади;
- талаб ва таклиф мувозанати бошқа мувозанатларни таъминлайди.

Демак, иқтисодиётни тартиблаш учун муомаладаги пул миқдорини ўзгартириб, уни нормал ҳолга келтириш зарур, бу ишни эса Марказий банк амалга ошириши керак.

85

Кейнсчилар ва монетаристлар назарияларининг фарқли жиҳатлари борми?

Ҳар иккала назария ҳам иқтисодиётни тартиблашга қаратилган бўлсада, улар бир-биридан фарқланадилар.

Кейнсчилар барқарорликка бозор механизми орқали эришиб бўлмайди, улар давлатнинг аралашуви зарур деб қарасалар, монетаристлар эса аксинча, бу вазифа бозор механизмнинг иши, чунки бозор иқтисодиётга ички барқарорлик бера олади деб ҳисоблайдилар.

Монетаристлар назарияда илгаридан маълум бўлган пулнинг миқдорий назариясига бориб туташидан "барқарор пул" назариясини олға сурадилар. Улар пулнинг барқарорлиги ва иқтисодий фаоллик ўртасида узвий боғланиш борлигини қайд этган ҳолда, иқтисодий кризисларнинг сабабини пул муомаласидаги бузилишлардан излайдилар: пулнинг етишмай қолиши иқтисодий ўсишни сусайтира бориб, турғунлик ҳолатини келтириб чиқаради, бу эса аввал юзароқ тенгликка, сўнгра эса чуқур иқтисодий инқирозга олиб келади. Бинобарин, иқтисодий давр пул миқдорига боғлиқ, бу ўз навбатида пул эмитенти бўлган Марказий банк фаолиятига боғлиқ. Пул-кредит сиёсатини ўзгартириб тангликдан чиқиш ва иқтисодий ўсиш йўлига тушиб олиш мумкин.

Монетаристлар кейнсчилардан фарқлироқ тўла иш билан банд бўлиш иқтисодий ўсишга кучли таъсир этмайди, чунки унинг самараси катта бўлмайди деб ҳисоблайдилар. Айни вақтда улар пул ҳаракати тезлиги уни ишлатиши (сарфлаш ва жамғариш) усулларини дарҳол ўзгартирмайди, чунки кишилар иқтисодий саъй-ҳаракатлари руҳий жиҳатдан барқарор бўлишини тасдиқлайдилар.

Фақат монетаризм эмас, балки бошқа назариялар, жумладан марксизм ҳам пул массаси билан ишлаб чиқариш хажми ўртасида боғланиш мавжудлигини тан олади. Фарқ шундаки, монетаризм буни бош мувозанат деб қарайди. Унинг намоёндалари пул массасига таъсир этувчи тадбир-чоралар давлат инвестицияларидан фарқлироқ дарҳол иқтисодий вазиятга таъсир этади деб қарайдилар. Улар пулга таъсир этишни самарали тадбир деб ҳисоблайдилар, чунки

бу реал иқтисодий вазиятга мос бўлади, инвестициялар ишга тушгунча эса шароит ўзгариб, улар яхши натижа бермаслиги ҳам мумкин. Демак, пул массасини ўзгартириш хатари кам тадбир бўлади.

Агар 30-йиллардан бошлаб, Ғарб мамлакатлари кейнсчилар тавсиясига эътибор бериб келган бўлсалар, 80-йиллардан бошлаб монетаристлар ғоясини амалга ошира бордилар. Буни АҚШдаги "Рейгеномика" сиёсатида, шунингдек, М. Фридман Буюк Британиянинг М. Тетчер ҳукуматида маслаҳатчи бўлганидан кўриш мумкин. Монетаристлар тавсияларига биноан, бир қатор мамлакатларда қонун йўли билан пул массасининг ўсиш миқдори аниқ кўрсатилади ёки унинг қуйи ва юқори чегаралари белгиланади.

Монетаризм учун бош масала антиинфляцион сиёсатни асослашдир. Монетаризм тавсиясига амал қилган бир қатор мамлакатларда пул миқдори устидан қаттиқ назорат ўрнатиш инфляция дамини кесиб, унинг шиддатини заифлаштиради, бу эса иқтисодий ўсишга ижобий таъсир кўрсатади.

86

Кейнсчилар ва монетаристлар назарияларининг ижобий ҳамда салбий жиҳатларини биласизми?

Кейнсчилар ва монетаристлар назарияларининг ижобий ва салбий жиҳатлари қуйидагилардан иборат. Кейнсчилар назариясига амал қилиш туфайли, Ғарб мамлакатларида ишсизлар сонини қисқартириб, уларнинг ҳиссасини 3-6 % га келтиришга муваффақ бўлинди, аммо инфляцияни жиловлаб бўлмади.

Айни вақтда, монетаристлар назариясига биноан иш тутиш билан инфляция суръатларини сўндиришга эришилди, у нормал ҳолга келиб, иқтисодий фаолликни оширишга ёрдам берди, аммо ишсизлик ортиб бориб, ўткир ижтимоий муаммога айланди, меҳнат имкониятларидан фойдаланиш самараси пасайди. 1955-1985 йилларда АҚШдаги ишсизлик 5,5 % дан 9,5 % гача кўтарилди, бу кўрсаткич Ғарбий Европада 3,5 % дан 10,5 % гача етди.

Ҳар иккала назариядаги тавсиялар бир вазиятда қўл келса, бошқа вазиятда иш бермай қўяди. Бу назарияларда ҳар хил шароитлар ўз аксини топган. Агар кейнесчилар назарияси иқтисодий тушкунликдан чиқиб кетишда қўл келса, монетаристларнинг қарашлари иқтисодиёт ўнгланган шароитда уни ўстиришга кўмак берувчи тавсияларни асослайди.

Ҳар иккала назарий оқим иқтисодиётни тартиблаш заруратидан келиб чиқади. Аммо кейнесчилар асосий эътиборни давлатнинг иқтисодиётни тартиблаш кучига қаратган бўлсалар, монетаристлар эса иқтисодиётнинг ўз-ўзини тартибловчи кучи бўлмиш бозор воситалари бор, давлат эса уларга йўл бериб, иқтисодиётга ғоят кам аралашishi маъқул дейдилар.

Айтилган икки оқим энг машхур ва кенг тарқалган бўлиб, уларнинг ғоялари амалий аҳамиятга эга. Кейнесчилар ва монетаристлар иқтисодий ўсиш омилларини бири-биридан ажратган ҳолда, алоҳида олиб таҳлил этганлар.

VII**Б****О****Б****ПУЛ МУОМАЛАСИНИ БАРҚАРОР-
ЛАШТИРИШ МУАММОЛАРИ****87****Пул муомаласи деганда
нимани тушунасиз?****109****88****Пул муомаласи қонуни тўғрисида
нима дея оласиз?****109****89****Муомалага зарур бўлган пул
миқдори қандай аниқланади?****110****90****Пул муомаласининг барқарорлиги
нималарга боғлиқ?****111****91****Пулга талаб ва унга таклиф пул
муомаласидаги барқарорликка
қандай таъсир кўрсатади?****112****92****Пул муомаласини барқарорлаштиришнинг
қандай классик усуллари мавжуд?****113**

93	Инфляция деганда нимани тушунасиз ва унинг келиб чиқиш сабаблари нимада?	114
94	Инфляция аҳолининг турли қатламларига қандай таъсир этади?	116
95	Инфляциянинг қандай турларини биласиз?	117
96	Инфляция иқтисодиётга қандай таъсир кўрсатади?	118
97	Инфляция банк тизимига қандай таъсир кўрсатади?	119
98	Инфляция давлат бюджетига қандай таъсир кўрсатади?	120
99	Инфляция олдини олишнинг қандай усуллари мавжуд?	121
100	Ҳозирги даврда инфляцияга қарши курашда қандай молиявий чоралар кўрилиши лозим?	122

87

Пул муомаласи деганда нимани тушунасиз?

Хўжалик ҳаракатида пулнинг доимо айланишда бўлиши, унинг ўз вазифаларини узлуксиз бажариб туриши пул муомаласи дейилади. Нақд ва нақд бўлмаган пулларнинг ўз вазифаларини бажаришдаги ҳаракати пул муомаласини келтириб чиқаради:

$$\text{ПМ} = \text{НПМ} = \text{НБПМ}$$

Бу ерда,

ПМ - пул муомаласи;

НПМ - нақд пул муомаласи;

НБПМ - нақд бўлмаган пул муомаласи.

Нақд пул банкдан чиққач корхона, ташкилотлар қасасига ва аҳоли қўлига ўтади. Олди - сотди ва тўлов ҳаракатлари бажарилгач, яна банкка қайтади.

Нақд бўлмаган пул муомаласига фирма, корхона, ташкилотларнинг банкдаги ҳисобида турган пул ҳаракати қиради ва бундай муомала чек, кредит карточкаси, вексель, облигация, сертификат ва бошқа воситалар ҳаракати шаклида олиб борилади.

88

Пул муомаласи қонуни тўғрисида нима дея оласиз?

Пул муомаласи қонуни — муомала учун зарур бўлган пул миқдорини белгилайдиган, товар пул муносабатларини ўзида акс эттирадиган қонундир. К. Маркс иқтисодиёт-

га зарур пул миқдорини пул муомаласи қонунига биноан аниқланишини қайд этган. Бу қонун пул миқдорига таъсир этувчи омиллар ҳаракатини билдиради.

Бу қонун таърифи қуйидагича: муайян даврда муомалага зарур бўлган пул миқдори барча товарлар нархи суммасига (йиғиндисига) тўғри пропорционал, пул обороти тезлигига тесқари пропорционал ўзгаради.

К. Маркс таълимотига кўра муомаладаги пул миқдори икки асосий омилга боғлиқ:

- Товарлар нархининг суммаси (ТНС) - қанча товар бор, ҳар бир товар нархи қанча, яъни бозорга жами неча пуллик товар чиққан;
- пул ҳаракати - пул обороти тезлигига (ПО), яъни пул неча марта олди-сотдига воситачилик қилади.

Бунда,

$$ПМ = \frac{ТНС}{ПО}$$

Демак, пулга талаб пул операцияларининг кўлами ва тезлиги билан ўлчанади. Пул билан муомала қилиш ишлари қанчалик кўп бўлса, шунчалик пул кўп керак бўлади. Агар пул қанчалик тез айланиб турса, унга талаб шунчалик қисқаради. Пулга талаб деганда пулнинг олди-сотди тўлов ишларидагина эмас, балки жамғарма сифатида ишлатилиши эҳтиёжини, хусусан, ўзбек халқининг нақд пулни йиғишга бўлган иштиёқини ҳам назарда тутиши керак. Бунга уни қисман зарурат ҳам мажбур қилади. Ўртача оила аъзолари сони анча кўп бўлгани боис хонадон соҳиби бир умр ўз фарзандларини уйлаш-жойлаш ташвиши билан яшайди. Шунга яраша зарур миқдорда пул жамғариб боради.

89

Муомалага зарур бўлган пул миқдори қандай аниқланади?

Муайян даврда муомалага зарур пул миқдорини қуйидагича аниқлаш мумкин:

$$\text{ЗПМ} = \frac{\text{НП} - \text{КР} + \text{МПТ} - \text{ЗТ} - \text{ЮТ}}{\text{ПО}} + \text{ПР}$$

- Бу ерда,
ЗПМ - муайян даврда муомалага зарур пул миқдори;
НП - нақд пулга сотиладиган товарлар нархи суммаси;
КР - кредит (насия)га сотиладиган товарлар нархи суммаси;
МПТ - нақд пул билан тўланадиган, муддати келган мажбурий пул тўловлари суммаси;
ЗТ - заёмлар учун тўловлар суммаси;
ЮТ - турли ютуқлар учун тўловлар суммаси;
ПР - хўжаликлар ва аҳоли қўлидаги нақд пул резервлари суммаси;
ПО - белгиланган даврда пул бирлигининг айланиш сони.

Мана шу омиллар ёрдамида жами харид ва тўлов воситаларидан иборат бўлган, хўжалик оборотига хизмат қиладиган пул миқдори аниқланади.

90

Пул муомаласининг барқарорлиги нималарга боғлиқ?

Бозор иқтисодиётига ўтиш биринчи навбатда ҳаётимизда, иқтисодиётимизда барқарорликка эришиш билан чамбарчас боғланган. Шунинг учун ҳам иқтисодиётни, молиявий аҳолини, хусусан пул муомаласини барқарорлаштириш - иқтисодий ислохотларни амалга оширишнинг муҳим шартидир.

Пул муомаласидаги барқарорлик қуйидаги омилларга, яъни :

- пулнинг қадр-қийматиغا;
- пулга бўлган таклифга;
- пулга бўлган талабга боғлиқ.

Пулнинг қадр-қиймати деганда пул бирлигининг харид қилиш қурби-қобилияти, яъни унга қанча товар хизматлар харид қилиш мумкинлиги тушунилади. Пулнинг қадр-қиймати:

- нархга;
- нарх эса ишлаб чиқариш харажатларига;
- бозорга ташланган пул миқдорига боғлиқ.

Пулнинг қадр-қиймати нарх даражасига нисбатан тескари пропорционалдир: нарх пасайса пул қадри ошади, нарх ошса пасаяди.

Пулнинг қадрсизланиши унинг ролини сусайтиради, пулнинг барқарор бўлишига путур етказди, чунки пул ўз вазифаларини тўла бажараолмайди.

Гап шундаки, пул нархни ўлчай олмайди, пулга товар сотиш ўрнига бартер келади, пулни жамғариш иқтисодий беъманиликка айланади. Шундай шароитда мавжуд пулдан воз кечиб, бошқа пулга ўтиш, яъни пул ислоҳоти қилиш заруратга айланади.

91

Пулга талаб ва унга таклиф пул муомаласидаги барқарорликка қандай таъсир кўрсатади?

Пул таклифи - бу муомалага чиқарилган маълум турдаги пул миқдоридир.

У талабдан ортиқ ёки кам бўлиши мумкин:

- **кам бўлганда**, яъни муомала учун зарур, пул муомалага киритилмаса, у ҳолда тўлов кризиси юзага чиқади. Натижада пул муомаласини издан чиқаради, беқарорлаштиради;

• **ортиқ бўлганда**, яъни пул керагидан ортиқча муомалага киритилса ва пулнинг миқдори товарлар массасидан ортиб кетса, пул қадрсизланиб **инфляция** юзага чиқади. Натижада пул муомаласини беқарорлаштиради.

Пулга талаб - бу пулга бўлган эҳтиёждир. Пулга талабни корхоналар, ташкилотлар аҳоли ва давлат билдиради, чунки улар хўжалик субъектлари, ишлаб чиқарувчи ёхуд истеъмолчилардир.

Пулга бўлган талаб унинг харид қобилияти билан белгиланади. Пулнинг харид қобилияти қанчалик паст бўлса, шунчалик:

- унга бўлган ишонч йўқолиб боради;
- ундан ҳамма қутилишга интилади;
- уни жамғариш бемаънилик бўлади;
- унга бошқа қадрли валютани сотиб олиш иштиёқи кучаяди, натижада валюта бозорида чайқовчилик авж олади.

Буларнинг ҳаммаси пул муомаласининг барқарорлигига путур етказиши ва уни издан чиқаради.

Пул қадр қийматининг барқарорлашуви эса уни топишга интилишни кучайтиради, бу эса иқтисодий ўсишни юзага келтиради.

92

Пул муомаласини барқарорлаштиришнинг қандай классик усуллари мавжуд?

Пул муомаласини барқарорлаштириш мақсадида қуйидаги классик усуллар қўлланилган.

* **Нуллификация** усули. Бунда эски, қадрсизланган пул бирликларидан батамом воз кечилади ва муомалага янги пул бирликлари чиқарилади. Масалан, 1797 йил 4 февралда Франция ҳукуматининг қарорига биноан пул муомаласини барқарорлаштириш мақсадида муомаладаги қоғоз пул-

лар бекор қилинган ва уларнинг ўрнига муомалага реал пуллар яъни қимматбаҳо металлларда ишланган тангалар чиқарилган. Бу усул инфляция даражаси жуда юқорилашиб кетган ҳолларда қўлланилади.

* **Ревальвация** усули. Валюта курсининг расмий оширилиши ревальвация дейилади. Масалан, 1 доллар = 50 сўм бўлса сўм ревальвация этилгач, унинг курси оширилиб 1 доллар - 42 сўм бўлади.

Бу усул муомаладаги қоғоз пуллар кам миқдорда қадрсизланган ҳолларда қўлланилади.

* **Девальвация** усули. Давлат томонидан расмий равишда валюта курсининг пасайтирилиши девальвация дейилади. Масалан, 1 доллар = 50 сўм бўлса, сўм девальвация этилгач, курси пасайтирилиб 1 доллар = 55 сўм бўлиб қолади. Бозор учун кураш кучайган шароитда девальвация экспортни рағбатлантириш тўлов мувозанатини яхшилаш учун қўлланилади.

Қайд этилган усуллар муомаладаги қоғоз пулларининг олтин қийматлари белгиланиши зарур бўлган ҳолларда қўлланилган 1970 йилдан бошлаб мамлакатлар пул бирликларининг олтин қийматлари белгиланмайдиган бўлди.

93

Инфляция деганда нимани тушунасиз ва унинг келиб чиқиш сабаблари нимада?

Бир сўз билан айтганда инфляция — бу:

- муомалада керагидан ортиқча пулнинг пайдо бўлиши;
- нарх - навонинг ўсиб кетиши;
- пулнинг қадр - қиймати ва харид қобилияти пасайиши;
- пулнинг қадрсизланиши, обрўсизланишидир.

Инфляцияни вужудга келтирувчи қуйидаги сабабларни қайд қилиш мумкин:

- давлат бюджети тақчиллиги. Давлат ўз харажатларини даромадлари билан қоплай олмайдиган шароитда бюджетда тақчиллик (дефицит) ҳосил бўлади. Буни давлат ортиқча эмиссия, яъни пул чиқариш ҳисобидан қоплайди. Натижада товар ва хизматлар билан таъминланмаган қўшимча пул маблағлари вужудга келади. Бу эса ўз навбатида пулнинг қадрсизланишига олиб келади;

Кредитнинг ҳаддан ташқари ривожланиб кетиши моддий неъматлар яратиш билан боғлиқ бўлмаган харажатлар учун берилган кредитларнинг тез суръатлар билан ўсиши муомаладаги пул массасининг ўсишига олиб келади.

Пулга нисбатан халқ ишончининг йўқолиши:

- давлатнинг улкан ноишлаб чиқариш харажатлари, қуроғланишга зўр бериши;
- бозорда талабга жавоб бермайдиган товарларнинг кўпайиб кетиши;
- мамлакат тўлов балансининг ҳолати. Пассив тўлов баланси доимо конвертирлашган чет эл валютасига бўлган талабни оширади;
- ишлаб чиқариш жараёнидаги номутаносибликларнинг содир бўлиши. Ишлаб чиқариш сустлашиб, бозор талабидан орқада қолади, ишлаб чиқариш ҳамма ресурслардан фойдалансада товар таклифлари пулни тўйдира олмайди, товарга чанқоқ пуллар ўз ташналигини қондираолмайди.

Товарлар ва хизматларнинг жами талабдан орқада қолиши нархни ошириб, пул бирлиги қадрини туширади. Бу одатда ортиқча талаб таъсирида вужудга келган инфляция деб юритилади.

Агар товарларга талаб ортиқча бўлмасада, аммо умумий нарх даражаси ўсса, бундай ҳолда ҳам пулнинг сотиб олиш қобилияти пасаяди.

Бу одатда ортиқча таклиф таъсирида вужудга келган инфляция деб юритилади. Унинг сабаби, маҳсулот бирлигига кетган харажатларнинг ортишидир. Харажатлар ошганда муайян нархда товар сотиш фойдани қисқартиради чунки улар тескари пропорционал ўзгаради.

94

Инфляция аҳолининг турли қатламларига қандай таъсир этади?

Инфляция шароитида :

- пул жамғармалари кескин қадрсизланади, чунки уларнинг реал қиймати, яъни уларга олиш мумкин бўлган товар ва хизматлар миқдори камаяди.

Пулга тенглаштирилган қоғозлар суғурта полислари, акциялар, облигациялар, чеклар, сертификатлар реал қиймати ҳам пасаяди.

Банкка жойлаштирилган пул ва қимматли қоғозлар даромад келтиради, лекин уни инфляция ютиб юбориши мумкин.

- қарз берганлар ютқазса, қарз олганлар ютади, бу ҳам пул қадрининг пасайишидан келиб чиқади. Бу кутилмаган инфляция шароитида юз беради;
- ишлаб пул топувчилар турмуши пасаймасдан, ҳатто юксалиши мумкин. Айниқса, бу ишбилармонларга хос;
- янги харидоргир товарлар чиқарувчи корхоналар ҳам ютқазмайди. Улардаги товарларнинг нархи бошқаларникидан тез ўсади.

Шунга қараб иш ҳақи ва фойда ҳам кўпаяди.

* Пул қадрсизланганда давлат қарзи ҳам қадрсизланади. Тўлов баланси тақчиллик томон ўрмалайди.

* Ишсизлар доираси кенгайди.

* Майда товар ишлаб чиқарувчилар ва хунармандлар ҳам кўп зарар кўради. Улар ишлаб чиқарган маҳсулотларини воситачи савдогарларга кўтарасига бозор баҳосидан паст нархда сотишга мажбур бўлади.

95

Инфляциянинг қандай турларини биласиз?

Инфляция асосан уч хил бўлади:

Ўрмаловчи, эвида бўладиган инфляция. Бунда нарх-наво секин, ўрмалаган ҳолда орта бошлайди, иқтисодий ўсиш бўлиб туради, ишсизлик катта бўлмайди, инфляция суръатлари 2-3 % атрофида бўлади.

Сузиб юрувчи инфляция. Бунда нарх-наво тезроқ ўса бошлайди иқтисодий ўсиш суръатлари сусаяди, ишсизлик кўпая боради. Инфляция йилига 8-12% атрофида бўлади.

Югурувчи инфляция ёки гиперинфляция. Бу ҳаддан ташқари инфляция, нарх-навони шиддат билан ўсиши, пул қадрининг ғоят тез пасайиши, пул топишга интилишнинг энг паст даражага келиши билан характерланади.

Гиперинфляциянинг яна бир белгиси корхоналар, ташкилотлар ва аҳоли нима қилиб бўлса ҳам қадрли пул — валюта йиға бошлайди. Валюта қадрсизланган пулни муомаладан сиқиб чиқара бошлайди. Агар валюта етишмаса, пулсиз бир товар бошқасига тўғридан-тўғри (бартер орқали) айирбошланади. Гиперинфляция шароитида нарх-навони муглақо тартибга солиб бўлмайди. Нархлар ойига 40-50% атрофида ўсади.

Гиперинфляция оқибатида мавжуд пул тизимининг тамомила барбод бўлиши хавфи туғилади, чунки пул ўз вазифаларини бажармай кўяди. Ҳамма қадрсизланган пулдан қутулиш учун шошилиш равишда ҳозир кераксиз товарларни ҳам ола бошлайди. Беқарорлик туфайли пул иш-

лаб чиқаришга қўйилмасдан қимматбаҳо буюмга айирбошланади, пулга ишонч йўқлигидан молия-кредит тизими издан чиқади.

Инфляция *локал*, яъни бир мамлакат доирасида ёки жаҳон миқёсида юз бериши мумкин. Ўз навбатида у мамлакат ичкарисидаги ёки импортлашган, яъни мамлакат ташқарисидаги омиллар эвазига содир бўлиши мумкин.

- Инфляциянинг енгил турлари иқтисодий ўсиш шароитида юз берса, оғир турлари иқтисодий турғунлик ёки танглик шароитида содир бўлади.
- Инфляциянинг иқтисодий танглик билан биргаликда юз бериши *стагфляция* деб аталади.

96

Инфляция иқтисодиётга қандай таъсир кўрсатади?

Инфляция иқтисодиётда турли оқибатлар қолдиради. Аниқроғи уни издан чиқаради. Инфляция :

- ишлаб чиқаришнинг стихиялилигини кучайтиради, тармоқлар ривожланишидаги мутаносиблик бузилишига олиб келади;
- бўш маблағларнинг ишлаб чиқариш соҳасидан муомала соҳасига оқиб ўтишига сабаб бўлади. Узоқ муддатли капитал қўймаларини фойдасиз қилиб қўяди;
- савдони ҳам издан чиқаради. Турли ҳудудларда баҳоларнинг турлича даражада бўлиши товарларнинг нормал ҳаракатини бузади, уларнинг бозордан бозорга кўчиб юришига олиб келади;
- олиб сотарликка кенг йўл очиб беради. Баҳоларнинг доимий равишда ўсиб бориши товарларни захирага сақлаш ва уларни юқори баҳоларда сотишга мажбур этади;

- истеъмол ва эҳтиёжни издан чиқаради. Қадрсизланаётган пулдан қочиш мақсадида пул эгалари тўғри келган товарларни, ўз истеъмолини қондириш учун керак бўлиши ёки бўлмаслигидан қатъий назар сотиб ола бошлайдилар.

Инфляциянинг таъсир кучи унинг қандай шароитда боришига боғлиқ. Агар инфляция бозор товарларга тўйинган вазиятда суғ кечса, пул қадрининг пасайиши талаб эҳтиёжни қондириш учун кўпроқ пул топишга ундайди. Пулга интилиш ишлаб чиқаришни олға суради.

Ялпи тақчиллик, яъни товарлар оммавий тақчил вазиятда шиддатли инфляция юз бериб қиммат бўлсада, пулга товар топилмаса, ишлаб чиқаришни олға тортувчи куч бўлмайди, чунки корхоналар, ташкилотлар ва айрим кишилар ортиқча пул топишга интилмайдди, сабаби барибир пулга товар етишмайди. Бундай ҳол иқтисодиёт учун ҳалокатлидир. Инфляцияни тез даф этмай туриб, иқтисодий омиллар ҳаракатга келмайди.

97

Инфляция банк тизимиға қандай таъсир кўрсатади?

Инфляция банк тизимини ҳам четлаб ўтмайди. Унга салбий таъсирини кўрсатади. Чунки инфляция шароитида:

- товарларни кредитта сотиш йўқолади ёки кескин қисқаради;
- банк тизимининг бир маромда ривожланиши издан чиқади, банк имкониятлари қадрсизланади, узоқ муддатли кредитларни бериш барҳам топади, чунки қадрли пулларда берилган кредитларнинг маълум муддатдан сўнг қадрсизланган пулларда қайтарилади;
- банк кредити учун тўланиши лозим бўлган фоизлар даражаси ўсиб боради. Инфляция даражасини олдиндан аниқ айтиш қийин бўлганлиги сабабли кредит фоизлари даражаси ҳам унга бўлган талаб ва таклиф доирасидан чиқиб кетади;

- банклараро кредит ресурслари бозорининг фаолияти издан чиқади. Энг қисқа муддатли, бир кунлик, ҳаттоки бир кечалик кредитларнинг келиб чиқишига сабаб бўлади;
- хўжаликлар ўртасидаги ҳисоб-китоб муносабатлари ҳам маълум даражада чигаллашади. Бир сётдан бошқа сётга ўтказилиши лозим бўлган маблағлар, ҳисоб-китоб даврида маълум миқдорда қадрсизланади;
- аҳолининг вақтинча бўш маблағларини омонатлар тариқасидаги жамғармаларга жалб этиш мушкуллашади;
- пул тизими тўлиқ издан чиқади. Қоғоз пуллар қиймат ўлчови муомала воситасини бажараолмайди. Натижада аҳоли қоғоз пулларни қадрлироқ пулларга алмаштиришга ёки товарларга алмаштиришга ҳаракат қилади, яъни бартер муносабатлари вужудга келади.

98

Инфляция давлат бюджетига қандай таъсир кўрсатади?

Инфляция давлат бюджетига ҳам салбий таъсирини кўрсатади. Чунки инфляция шароитида:

- давлат бюджети даромадлари қадрсизланади, нисбатан қадрлироқ пул маблағларида йиғилган даромадлар бюджет харажатлари амалга оширилгунга қадар бўлган қисқа давр мобайнида ўзининг сотиб олиш қувватини йўқотади;
- бюджет даромадлари ва харажатлари ўртасидаги мутаносибликни сақлаш мушкуллашиб боради;
- бюджет тақчиллиги содир бўлади, бу эса ўз навбатида уни қоплаш мақсадидаги кредит эмиссиясининг кўпайишига сабаб бўлади. Натижада муомаладаги моддий неъматлар ва хизматлар билан таъминланмаган пул массаси ошиб кетади.

99

Инфляция олдини олишнинг қандай усуллари мавжуд?

Инфляция иқтисодга путур етказгандан уни тугатиш ёки юмшатиш учун давлат антиинфляция сиёсатини олиб боради. Бу сиёсат икки йўналишда боради.

1. Ишлаб чиқаришни жонлантириши. Товарлар ва хизматлар кўп яратилса, ортиқча пулларнинг ташналиги қондирилиб нарх-наво, бинобарин, пул қадри барқарорлашади. Шу сабабдан ишлаб чиқаришни рағбатлантириш мақсадида:

- ишлаб чиқаришга солинган фойда солиқдан озод қилинади;
- ишлаб чиқаришга арзон кредит берилади;
- янги ишга қўл урган корхоналарга бюджетдан субсидия ажратилади;
- фирмалардан олинadиган даромад солиқлари камайтирилади;
- экспорт-импорт бўйича имтиёзлар берилади.

2. Пул массасининг ортишини чеклаш ёки тўхтатиб қолиш муомаладаги пул миқдорини камайтириш. Шу мақсадда:

- пул даромадлари (иш ҳақи, нафақа, пенсия, хайрия тўловлари) назорат қилиниб, уларнинг ўсиши чекланади ёки тўхтатилади;
- ортиқча пулни товар бозоридан чиқариб, қайтариб қўйиш учун депозитлар (қўйилган пуллар) учун банк тўлайдиган фоиз оширилади;
- пул эмиссияси жиддий чекланади ёки умуман тўхтатилади;
- марказлаштирилган кредитлар бериш қатъий чегарланади;

- банклараро кредит ресурслари аукционлари кенгайтирлади;
- давлатнинг қимматбаҳо металллар ҳамда валюта захираларини бойитишга ҳаракат қилинади;
- актив тўлов балансига эришишга интилинади. Тўлов балансида тушумлар суммаси тўловлардан кўп бўлса баланс актив дейилади. Агар тўловлар суммаси тушумлардан кўп бўлса баланс пассив дейилади.

100

Ҳозирги даврда инфляцияга қарши курашда қандай молиявий чоралар кўрилиши лозим?

"Ўзистикболстат"нинг "Баҳо ва тарифлар таҳлили ҳамда динамикаси" бўлими бошлиғи, иқтисод фанлари номзоди А.Набиҳўжаев инфляцияга қарши курашиш учун қуйидаги молиявий воситалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайди:

- инфляция даражаси 1:0,7 нисбатда бўлиши кутилаётганига асосланиб, йилнинг ҳар чорагида иш ҳақи ва ижтимоий тўловларни индекслаб бориш. Бу бир томондан, аҳолини ижтимоий ҳимоялашга, иккинчи томондан эса анча мўътадил даромадлар сиёсатини давом эттиришга имкон беради;
- ҳар ойда тижорат банкларининг фоиз ставкаларини қайта кўриб чиқиш ва шу тариқа улар инфляция даражасидан паст бўлишига йўл қўймаслик;
- пулнинг банкдан ташқарига ҳаракат қилишига йўл қўймаслик. Бу кураш солиқлар юқини енгиллаштиришга қаратилган солиқ сиёсатига бир мунча тузатиш киритиш ҳамда савдо шохобчаларида касса аппаратларини жорий этиш билан бирга олиб борилиши керак;

- давлатнинг кичик ва 1996 йилдан бошлаб йирик корхоналарни хусусийлаштириш ёрдамида қимматли қоғозлар бозорини кенгайтириш лозим.

Муаллифнинг таъкидлашига, 1994-1995 йиллар якуни шуни кўрсатдики, Ўзбекистон Республикаси:

- қаттиқ монетар сиёсати;
- ҳар томонлама ўйланган даромадлар сиёсати;
- асосли айирбошлаш сиёсати;
- бюджет камомадини анча қисқартириш;
- энергетика ресурслари, дон ва шу кабиларни сотиб олишига валюта маблағлари сарфини қисқартириш сиёсати асосида инфляция ўчоқларини аста-секин йўқ қилиш йўли билан инфляциядан узоқлашиш босқичида турибди.

ТЕСТ САВОЛЛАРИ

- 1 | Пул:
а) Ҳамма бошқа товарлар учун умумий эквивалент вазифасини бажаради.
б) Ҳамма бошқа товарлар сингари ўзининг қиймати-га эга.
в) Ҳамма бошқа товарлар сингари ўзининг истеъмол қийматига эга.
г) Ҳамма товарларни харид этиши воситаси бўлиб хизмат қилади.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 2 | Қайси мамлакатда пул вазифасини буғдой бажарган?
а) Римда.
б) Африкада.
в) Қадимги Мисрда.
г) Хитойда.
д) Мўғлистонда.
- 3 | Қуйидагиларнинг қайси бири айирбошлаш чоғида пул вазифасини бажарган?
а) Чорва.
б) Қимматли чизанок, қимматбаҳо металллар.
в) Фил суюғи.
г) Туз, чой, асал, буғдой.
д) Нотўғри жавоб йўқ.

- 4 | Пулнинг пайдо бўлиши:
 а) Қийматнинг оддий ёки тасодифий шаклининг вужудга келиши билан боғлиқ.
 б) Қийматнинг тўла ёки кенгайган шаклининг вужудга келиши билан боғлиқ.
 в) Товар ишлаб чиқариш ва айирбошлаш жараёнининг тобора ривожланиб бориши билан боғлиқ.
 г) Қийматнинг умумий эквивалент шаклининг вужудга келиши билан боғлиқ.
 д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 5 | Нима учун оддий ёки тасодифий қиймат дейилади?
 Чунки дастлабки айирбошлаш:
 а) Ишлаб чиқарувчилар тасодифан учрашиб қолган дагина юз берган.
 б) Ўта содда тусга эга бўлган, яъни маҳсулот айирбошланадими ёки йўқми — эгаси учун ҳеч қандай иқтисодий аҳамиятга эга бўлмаган.
 в) Меҳнат маҳсулининг эндигина товарга айланганлигини ифодалайди.
 г) Истеъмолни қондириш биринчи даражали, товарлар қийматини таққослаш эса иккинчи даражали масала бўлган.
 д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 6 | Нима учун тўла ёки кенгайган қиймат дейилади?
 Чунки айирбошлаш жараёнида:
 а) Бир товарга қарама-қарши фақат битта товар эмас, балки кўп товарлар иштирок этади.
 б) Бир товарга қарама-қарши кўп турдаги товарлар эмас, балки фақат битта товар иштирок этади.
 в) Бир неча товарлар ўз қийматини фақат битта товарда ифода этади.

- г) *Оддий товар кўринишидаги умумий эквивалент ўрнига пул шаклидаги эквивалент вужудга келади.*
 д) *Нотўғри жавоб йўқ.*
- 7** | Нима учун умумий ёки эквивалент қиймат дейилади?
Чунки айирбошлаш жараёнида:
 а) *Бир неча товарлар ўз қийматини фақат битта товарда ифода этади.*
 б) *Бир товарга қарама-қарши фақат битта товар эмас, балки кўп товарлар иштирок этади.*
 в) *Битта товар ўз қийматини фақат битта товарда ифода этади.*
 г) *Нотўғри жавоб йўқ.*
- 8** | Нима учун қийматнинг пул шаклидаги эквивалентга ўтиш зарурияти туғилди?
Чунки товар айирбошлаш жараёни:
 а) *Муайян ҳудуд доирасида кенг ривожланиб кетди.*
 б) *Битта товар ўз қийматини фақат битта товарда ифода этишини тақозо этади.*
 в) *Ҳудудлараро кенг ривожланиб кетди.*
 г) *Нотўғри жавоб йўқ.*
- 9** | "Сўм-купон" қанча вақт муомалада бўлди?
 а) *1993 йил ноябрдан 1994 йил 1 августгача.*
 б) *1992 йил ноябрдан 1994 йил 1 июлгача.*
 в) *1993 йил декабрдан 1994 йил 1 июлгача.*
 г) *1994 йил январдан 1994 йил 1 ноябргача.*
 д) *Нотўғри жавоб йўқ.*
- 10** | Миллий пулимиз — сўмни жорий қилиш йўлининг ўзига хос хусусияти нимада бўлди?
 а) *Авалло, у бошқа мамлакатлар тажрибасига таянди.*

- б) Ҳалол ишлаб топилган пулнинг $2/3$ қисми алмаш-тириладиган бўлди.
- в) Янги ва эски пул нисбати $1:1000$ бўлди.
- г) Янги ва эски пул нисбати $1:1$ бўлди.
- д) Нотўғри жавоб йўқ.

11

Конвертирланган сўм деганда:

- а) Муайян валютанинг бошқа валютага эркин алмашуви тушунилади.
- б) Сўмнинг бошқа валюталарга эркин алмашуви тушунилади.
- в) Пул бирлигининг бошқа мамлакат пул бирлигида ифодаланганлиги тушунилади.
- г) Сўм курсининг расмий кўтарилиши (ревальвация) тушунилади.
- д) Нотўғри жавоб йўқ.

12

Қуйидаги ҳолатларнинг қайси бирида сўм конвертирланмаган бўлади:

- а) Хориж валютасига талаб экспортдан келган тушумдан ошиб кетса.
- б) Хориж валютасига талаб хориж валютаси резервидан кам бўлса.
- в) Хориж валютасига талаб хориж кредитларига тенглашиб қолса.
- г) Нотўғри жавоб йўқ.

13

Қуйидаги сабабларнинг қайси бири сўмнинг конвертирланмаслигига олиб келиши мумкин?

- а) Валюта курси номувофиқ қўйилган бўлса.
- б) Ички баҳолар тўғри ўрнатилмаган бўлса.
- в) Товар рақобатга бардош бера олмаса.
- г) Экспорт-импорт сиёсати мукамал бўлмаса.
- д) Нотўғри жавоб йўқ.

- 14** | Сўмнинг эркин айланиши (конвертирланиши)ни таъминлаш учун:
- а) Иқтисодий ётти монополиядан чиқариш керак.
 - б) Хусусий секторни ривожлантириш лозим.
 - в) Инфляцияни тизгинлаш керак.
 - г) Жаҳон нарх-навосидан келиб чиққан ҳолда тенг халқаро товар айырбошлаш қилишга эришиш лозим.
 - д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 15** | Миллий валютани мустаҳкамлаш, унинг белини бақувват қилиш учун:
- а) Истеъмол бозорини хориждан келтириладиган моллар билан рақобат қила оладиган ўз маҳсулотимизни ишлаб чиқаришга зўр бериш зарур.
 - б) Экспорт қилинадиган молларни бутун чоралар билан кўпайтириш ва шу ҳисобдан валюта тушумларини ошириш керак.
 - в) Энергия манбалари ва асосий озиқ-овқат маҳсулотларини четдан сотиб олишни энг кам зарур миқдорга қадар камайитириш лозим.
 - г) Қимматли қоғозлар бозорини ривожлантирган ҳолда, аҳоли ва корхоналарнинг вақтинча эркин маблағларини жалб этиш керак.
 - д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 16** | Пул:
- а) Товарлар қийматини ўлчай олади.
 - б) Муомала воситаси вазифасини бажаради.
 - в) Жамғаришининг энг қулай усулидир.
 - г) Тўлов воситаси ҳисобланади.
 - д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 17** | Қуйидаги қайси омиллар товар нархини пасайтиради?
- а) Юқори нафлик;

- б) *Кучли рақобат;*
 в) *Талабнинг ортиши;*
 г) *Таклифнинг камайishi;*
 д) *Нотўғри жавоб йўқ.*
- 18** | Қуйида қайд қилинган пул бирликларининг қайси бири Буюк Британиянинг миллий пули ҳисобланади:
 а) *Доллар.*
 б) *Марка.*
 в) *Фунт-стерлинг.*
 г) *Риёл.*
 д) *Франк.*
- 19** | Қуйида қайд қилинган пул бирликларининг қайси бири Грециянинг миллий пули ҳисобланади?
 а) *Драхма.*
 б) *Лев.*
 в) *Форинт.*
 г) *Иена.*
 д) *Злотий.*
- 20** | Бартер — бу:
 а) *Бевосита пул иштирокида содир бўладиган товар алмашувидир.*
 б) *Бозор иқтисоди тақозо этадиган товар-пул муносабатидир.*
 в) *Товар топши жуда ҳам осон бўлган шартдаги товар алмашувидир.*
 г) *Товарни товарга бевосита алмаштиришидир.*
 д) *Нотўғри жавоб йўқ.*
- 21** | Талон ва купонлар:
 а) *Бозор алоқалари мўтадиллашган шартда жорий этилади.*

- б) Ута тақчиллик юз берган шароитда жорий қилинади.
- в) Пул сифатида чиқарилади ва муомалада қатнашади.
- г) Товар айырбошлашда пул иштирокисиз қатнашади.
- д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 22** Вақтинча бўш турган маблағлар туркумига нималар киради?
- а) Амортизация ажратмалари.
- б) Ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун фойдадан ажратмалар.
- в) Иш ҳақи фонди.
- г) Бюджетга ва ижтимоий сугуртага ажратилган маблағлар.
- д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 23** Муомала воситаси деганда:
- а) Пулнинг товарни харид этиш ёки товарни пулга айырбошлаш вазифасини бажариши тушунилади.
- б) Пулнинг ўзида ижтимоий меҳнатни мужассамлаштириш тушунилади.
- в) Пулнинг жамланган бойлик шаклига кириш тушунилади.
- г) Пулнинг мамлакатлар ўртасидаги ҳисоб-китоблар, товарлар ва хизматлар учун тўловларни бажариши тушунилади.
- д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 24** Пулнинг ликвидлиги деганда:
- а) Жамғарила бориб харид қобилиятини сақловчи барча пул воситалари тушунилади.
- б) Пулнинг ҳамма ерда унда белгиланган номиналга қараб тўлов учун қабул қилиниши тушунилади.
- в) Пул бирлигининг харид қилиш қобилияти тушунилади.

- г) Пулнинг обрўсизланиши тушунилади.
д) Нотўри жавоб йўқ.
- 25 | Пул агрегати деганда:
а) Нақд пуллар тушунилади.
б) Маълум муддатга банкка қўйилган пуллар тушунилади.
в) Маълум муддатсиз банкка қўйилган пуллар тушунилади.
г) Сертификатлар ва бошқалар тушунилади.
д) Нотўри жавоб йўқ.
- 26 | Қуйида қайд этилган пул шаклларининг қайси бири "банкнот" деб юритилади:
а) "Товар шаклидаги пул" (б.а.о. VI асргача).
б) "Танга пуллар" (б.а.о. VII-XIX аср).
в) "Қовоз пуллар" (XIX-XX аср).
г) "Электрон пуллар" (XIX-XX аср).
д) Нотўри жавоб йўқ.
- 27 | Қуйида қайд этилганларнинг қайси бири кредит пуллари ҳисобланади:
а) Банкнотлар.
б) Векселлар.
в) Чеклар.
г) Кредит карточкалари.
д) Нотўри жавоб йўқ.
- 28 | Банкнот бу:
а) Марказий эмиссия банклари томонидан чиқарилган фойсиз кредит билетидир.
б) Белгиланган муддатда қарз пулини тўлаш учун берилган тилхат.
в) Пулнинг харид қобилияти пасайиб кетиши.

- г) *Фуқаро, корхона, фирма ёки банкнинг маблағ етиш-маслигидан ўз мажбуриятлари бўйича қарзларни тўлашга қурби етмаслиги.*
 д) *Нотўғри жавоб йўқ.*
- 29** | Кредит пуллари:
 а) *Давлат хазинасидан муомалага чиқарилади.*
 б) *Тижорат банклари томонидан муомалага чиқарилади.*
 в) *Банкларнинг олтин захиралари билан таъминланмаган.*
 г) *Барқарор муомала воситаси бўла олмайди.*
 д) *Нотўғри жавоб йўқ.*
- 30** | Чек — бу:
 а) *Марказий эмиссия банклари томонидан чиқарилган фойсиз кредит билетидир.*
 б) *Қўшимча маҳсулотнинг пул шакли.*
 в) *Акционер жамият фойдасининг акция эгасига тегадиган, бинобарин, унинг даромадига айланган қисми.*
 г) *Имзолаганнинг эжорий ҳисобидан муайян суммани бериш ёки бошқа ҳисобга ўтқазни ҳақида банкка берилган ёзма фармойишни ифода этувчи ҳужжат.*
 д) *Нотўғри жавоб йўқ.*
- 31** | Вексель:
 а) *Сотилиши мумкин.*
 б) *Кредит шаклида берилиши мумкин.*
 в) *Олди-сотди битимида ҳисоб-китоб сифатида ишлатилиши мумкин.*
 г) *Тўлов воситаси вазифасини бажариши мумкин.*
 д) *Нотўғри жавоб йўқ.*
- 32** | Вексель асосан:
 а) *1 йилгача муддатга берилиши мумкин.*

- б) Фақат 1 ой муддатга берилиши мумкин.
в) Фақат 3 ой муддатга берилиши мумкин.
г) Фақат 6 ой муддатга берилиши мумкин.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 33** | Векселнинг амал қилиш муддатини чўзиш — бу:
а) Векселни инкассация қилишни англатади.
б) Векселни домициляция қилишни англатади.
в) Векселни пролонгация қилишни англатади.
г) Векселни дисконт қилишни англатади.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 34** | Векселни банклар томонидан муддатидан илгари, номиналдан паст нархда сотиб олиниши:
а) Векселни пролонгация қилишни англатади.
б) Векселни дисконт қилишни англатади.
в) Векселни инкассация қилишни англатади.
г) Векселни домициляция қилишни англатади.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 35** | Миқдос топшириғи асосида вексель бўйича тўлов олиш операцияси:
а) Векселларни дисконт қилиш деб юритилади.
б) Векселларни пролонгация қилиш деб юритилади.
в) Векселларни домициляция қилишни англатади.
г) Векселларни инкассация қилиш ёрдамида бажарилади.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 36** | Учтинчи шахс томонидан вексель тўлаш операцияси:
а) Векселларни дисконт қилиш ёрдамида бажарилади;
б) Векселларни пролонгация қилиш ёрдамида бажарилади;

- в) *Векселларни домициляция қилиш ёрдамида бажарилади;*
 г) *Векселларни инкассация қилиш ёрдамида бажарилади;*
 д) *Нотўғри жавоб йўқ.*
- 37** | Ўтказма вексель эгаси:
 а) *Трассант деб юритилади.*
 б) *Трассат деб юритилади.*
 в) *Тратта деб юритилади.*
 г) *Индосамент деб юритилади.*
 д) *Нотўғри жавоб йўқ.*
- 38** | Вексель — бу:
 а) *Муайян миқдордаги қарзни белгиланган муддатда қатъий тўлаш мажбурияти юкланган, қонун билан тасдиқланган ҳолатда тўлдириб расмийлаштирилган қарздорлик тилхати.*
 б) *Имзолаганнинг жорий ҳисобидан муайян суммани бериш ёки бошқа ҳисобга ўтқозиш ҳақида банкка берилган ёзма фармойишни ифода этувчи ҳужжат.*
 в) *Марказий эмиссия банклари томонидан чиқариладиган фойзсиз кредит билетидир.*
 г) *Банк ёки махсус кредит (савдо) муассасаси томонидан бирор киши номига берилган пул ҳужжати.*
 д) *Нотўғри жавоб йўқ.*
- 39** | Ўзаро ҳисоб-китобларда қўлланиладиган чек:
 а) *Марказий банк томонидан ёзиб берилади.*
 б) *Тижорат банклари томонидан ёзиб берилади.*
 в) *Сотиб олувчи томонидан ёзиб берилади.*
 г) *Сотувчи томонидан ёзиб берилади.*
 д) *Нотўғри жавоб йўқ.*

- 40** | Кредит картчакаси — бу:
- а) Марказий эмиссия банклари томонидан чиқарилган фойсиз кредит билетидир.*
 - б) Муайян миқдордаги қарзни белгиланган муддатда қатъий тўлаш мажбурияти юкланган, қонун билан тасдиқланган ҳолатда тўлдириб расмийлаштирилган қарздорлик тилхати.*
 - в) Имзолаганнинг жорий ҳисобидан муайян суммани бериш ёки бошқа ҳисобга ўтқазиш ҳақида банкка берилган ёзма фармойишини ифода этувчи ҳужжат.*
 - г) Банк ёки махсус кредит (савдо) муассаси томонидан бирор киши номига берилган пул ҳужжати.*
 - д) Нотўғри жавоб йўқ.*
- 41** | Электрон пул — бу:
- а) "Қўйма" шаклдаги пул.*
 - б) "Кредит картчакаси" шаклидаги пул.*
 - в) "Банкнот" шаклидаги пул.*
 - г) "Чек" шаклидаги пул.*
 - д) Нотўғри жавоб йўқ.*
- 42** | Пул обороти деганда товарларни сотиш ва сотиб олиш хизматларини тўлаш, турли мажбуриятларини бажариш жараёнларида вужудга келадиган:
- а) Фақат пулли ҳисоб-китоблар йиғиндиси тушунилади.*
 - б) Фақат нақд пулсиз ҳисоб-китоблар йиғиндиси тушунилади.*
 - в) Фақат яратилган маҳсулотларни сотиш ва сотиб олиш жараёнида ҳисоб-китоблар йиғиндиси тушунилади.*
 - г) Фақат бажарилган хизматлар учун бўлган ҳисоб-китоблар йиғиндиси тушунилади.*
 - д) Нотўғри жавоб йўқ.*

- 43** | Тўлов жараёнларида бевосита иштирок этаётган, ҳаракатдаги пул массаси:
- а) Актив пул обороти деб юритилади.*
 - б) Пассив пул обороти деб юритилади.*
 - в) Муқим пул обороти деб юритилади.*
 - г) "Иссиқ" пуллар иштирокидаги пул обороти деб юритилади.*
 - д) Нотўғри жавоб йўқ.*
- 44** | Қуйидагиларнинг қайси бири муомаладаги нақд пул массасининг таркибига киради?
- а) Аҳоли қўлидаги нақд пуллар.*
 - б) Иш юритувчи барча субъектларнинг касса қолдиқлари.*
 - в) Жамоа ташкилотларининг касса қолдиқлари.*
 - г) Барча банкларнинг оборот кассаларидаги нақд пуллар киради.*
 - д) Нотўғри жавоб йўқ.*
- 44** | Пул агрегати деганда:
- а) Пул массаси ҳажмининг бир қисми тушунилади.*
 - б) Пул массасининг таркибий қисми тушунилади.*
 - в) Жамғарма бериб харид қобилиятини сақловчи барча пул воситаси тушунилади.*
 - г) Муомаладаги фақат нақд пул массаси тушунилади.*
 - д) Нотўғри жавоб йўқ.*
- 45** | Пул агрегатларини ким бошқаради?
- а) Олий Мажлис.*
 - б) Марказий банк.*
 - в) Тижорат банклари.*
 - г) Молия вазирлиги.*
 - д) Нотўғри жавоб йўқ.*

- 47 | Кредит карточкалари ким томонидан берилади?
а) Марказий банк томонидан берилади.
б) Сотувчилар ёки сотиб олувчилар томонидан берилади.
в) Фонд биржалари томонидан берилади.
г) Тижорат банклари томонидан берилади.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 48 | Ўзбекистон Республикаси банк амалиёти қўлланилаётган M_0 пул агрегати таркибига қуйидагиларнинг қайси бири киради:
а) Нақд пуллар.
б) Трансакцион депозитлар.
в) Муддатли депозитлар.
г) Жамғарма депозитлар.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 49 | M_1 пул агрегатининг таркибига қуйидагиларнинг қайси бири киради?
а) Муддатли депозитлар.
б) Трансакцион депозитлар.
в) Нобанк секторининг қимматбаҳо қозғоғлари.
г) Жамғарма депозитлар.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 50 | Нақд пулсиз ҳисоб-китоб деганда:
а) Нақд пул ишлатмасдан пул маблағларини счёtdан-счёtgа ўтқазии тушунилади.
б) Нақд пул иштирокисиз сотувчи ва сотиб олувчи счёtlарида ёзув орқали амалга ошириладиган ҳисоб-китоб тушунилади.
в) Пул оборотининг асосий қисми (90 фоиздан ортиқроғи)ни ташкил қилувчи ҳисоб-китоб тушунилади.
г) Нотўғри жавоб йўқ.

- 51** | Мол етказиб берувчи учун жуда қулай ҳисобланган ҳисоб-китоб шаклини кўрсатинг
- а) Ҳужжатлаштирилган аккредитив.*
б) Инкассо.
в) Тўлов топшириқномаси.
г) Тўлов-талабнома топшириқномалари.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 52** | Нақд пулсиз ҳисоб-китобларда қўлланувчи қуйидаги ҳужжатларнинг қайси бирини молиявий ҳужжат дейиш мумкин?
- а) Счёт фактура.*
б) Тижорат вексели.
в) Суғурта полиси.
г) Товарнинг сифат сертификати.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 53** | Қайси бир ҳисоб-китоб шакли сотиб олувчи учун қимматга тушади?
- а) Чекларда ҳисоб-китобни амалга оширишида.*
б) Тўлов топшириқномасида ҳисоб-китобни амалга оширишида.
в) Ҳужжатлаштирилган аккредитив.
г) Ҳужжатлаштирилган инкассо.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 54** | Қуйидагиларнинг қайси бири нақд пулсиз ҳисоб-китоблар шаклига тааллуқли?
- а) Акцент.*
б) Аккредитив.
в) Чек.
г) Инкассо.
д) Нотўғри жавоб йўқ.

- 55** | Пул тизими деганда:
- а) Пул муомаласини қонуний ва мутаносиб равишда ташкил қилишда қўлланиладиган услублар мажмуаси тушунилади.*
 - б) Параллел валюталар тизими тушунилади.*
 - в) Икки ёқлама валюта тизими тушунилади.*
 - г) "Оқсоқланувчи" валюта тизими тушунилади.*
 - д) Нотўғри жавоб йўқ.*
- 56** | Пул бирлиги деганда:
- а) Мамлакат пул бирлигининг олтига тенг қисми тушунилади.*
 - б) Мамлакатдаги тўлов воситаси бирлиги тушунилади.*
 - в) Баҳо масштаби тушунилади.*
 - г) Муомаладаги пул массасини тартибга солувчи бирлик тушунилади.*
 - д) Нотўғри жавоб йўқ.*
- 57** | Эмиссия деганда:
- а) Товар, хизмат ва капиталларни мамлакат ташқарисига чиқиши тушунилади.*
 - б) Қимматбаҳо қозғалар чиқариш ҳуқуқи берилган банклар тушунилади.*
 - в) Қимматбаҳо қозғалар чиқариш ҳуқуқи берилган кооперативлар, акционерлик жамиятлари тушунилади.*
 - г) Муомалага банк билетлари, пул ва қимматбаҳо қозғаларни чиқариш тушунилади.*
 - д) Нотўғри жавоб йўқ.*
- 58** | Баҳо масштаби деганда:
- а) Маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларини пулда ифодаланиши тушунилади.*
 - б) Товарлар қийматини ўлчаш ва муомала воситаси сифатида хизмат қилувчи бирлик тушунилади.*

- в) Мамлакат пул бирлигининг олтинга тенг қисми тушунилади.
 г) Мамлакатдаги тўлов воситаси бирлиги тушунилади.
 д) Нотўғри жавоб йўқ.

59

Биметаллизм деганда:

- а) Олтин ва кумушга қонуний тартибда умумий эквивалент ролини бириктириб қўйилиши тушунилади.
 б) Битта металлга барча товарлар қийматини ўзида акс эттирувчи умумий эквивалент ролини бириктириб қўйилиши тушунилади.
 в) Пулни олқишловчи назария тушунилади.
 г) Олтинни пулнинг барча вазифаларини бажаришдан маҳрум этилиши тушунилади.
 д) Нотўғри жавоб йўқ.

60

Монометаллизм деганда:

- а) Параллел валюта тизимига қонуний тартибда умумий эквивалент ролини бириктириб қўйилиши тушунилади.
 б) Икки ёқлама валюта тизимига қонуний тартибда умумий эквивалент ролининг бириктириб қўйилиши тушунилади.
 в) "Оқсоқланувчи" валюта тизимига қонуний тартибда умумий эквивалент ролининг бириктириб қўйилиши тушунилади.
 г) Битта металлга барча товарлар қийматини ўзида акс эттирувчи умумий эквивалент ролининг бириктириб қўйилиши тушунилади.
 д) Нотўғри жавоб йўқ.

- 61** | Параллел валюта тизимида:
- а) Олтин ва кумуш тангалар қонуний тўлов воситалари ҳисобланган бўлсаларда, кумуш тангаларни зарб этиши ёпиқ тарзда, олтин тангаларни зарб этиши эса эркин ҳолда амалга оширилади.*
 - б) Олтин ва кумуш тангалар ўртасидаги нисбат давлат томонидан белгилаб қўйилган.*
 - в) Олтин ва кумуш тангалар ўртасидаги нисбат бозор баҳоларига мос равишда стихияли тарзда ўрнатилган.*
 - г) "Биметаллизм ўзининг кумуш оёғида оқсаб қолган".*
 - д) Нотўғри жавоб йўқ.*
- 62** | Олтинни демонетизация қилиш деганда унинг:
- а) Эркин зарб этилиши ва муомалада бемалол ҳаракатда бўлиши тушунилади.*
 - б) Пулнинг барча вазифаларини бажаришдан маҳрум этилиши тушунилади.*
 - в) Олтиндан тезаврация мақсадларида фойдаланиши тушунилади.*
 - г) Жисмоний шахслар ва давлатлар ўртасида чекланган миқдорда ҳаракат қилиши тушунилади.*
 - д) Нотўғри жавоб йўқ.*
- 63** | Миқдорийлик назарияси намоёндалари:
- а) Фақат қимматбаҳо металларгина (олтин ва кумуш) пул вазифасини ўтай олади дейишган.*
 - б) Жамиятнинг бойлиги фақат қимматбаҳо металлларнинг мавжуд захираси билан ўлчанади деган хулосага келишган.*
 - в) Қайси жамиятда олтин ва кумуш захираси кўп бўлса ўша жамият бой ҳисобланади деган хулосага келишган.*
 - г) Пулнинг харид қуввати муомаладаги пул миқдorigа тескари пропорционал деган хулосага келишган.*
 - д) Нотўғри жавоб йўқ.*

- 64** Номиналлик назарияси намоёндалари:
- Пулнинг харид қобилияти бозорда ўрнатилади деган хулосага келишган
 - Муомалада эмиссия қилинган барча пуллар юради деган хулосага келишган.
 - Баҳолар даражаси пул миқдорига тўғри пропорционалдир деган хулосага келишган.
 - Пулнинг харид қуввати муомаладаги пул миқдорига тесқари пропорционалдир деган хулосага келишган.
 - Пулнинг қиймати унда ёзиб қўйилган номинал бўлиши ва у давлат томонидан белгиланиши лозим деган хулосага келишган.
- 65** Металлик назарияси намоёндалари:
- Олтин ва кумуш пулнинг барча вазибаларини бажаара олади деган хулосага келишган.
 - Муомаладаги пул миқдори ва пулнинг айланиш тезлиги пулнинг харид қувватини белгиловчи омил деган хулосага келишган.
 - Баҳоларнинг тортилган ўртача даражаси ва товарлар миқдори пулнинг харид қувватини белгиловчи омил деган хулосага келишган.
 - Банк депозитларининг суммаси ва депозит-чек муомаласининг тезлиги пулнинг харид қувватини белгиловчи омил деган хулосага келишган.
 - Нотўғри жавоб йўқ.
- 66** Қуйидаги қарашлардан кейнсчиларга хос бўлган ғояни топинг:
- Пулга бўлган талаб нархларнинг мутлоқ даражасига боғлиқ.
 - Пулга бўлган талаб ишлаб чиқариш миқёсига боғлиқ.
 - Пулга бўлган талаб пул обороти тезлигига боғлиқ.

г) Бойликни зарар кўриш хатаридан асраш учун пул шаклида сақлаш.

д) Нотўғри жавоб йўқ.

67

Монетаристларга хос бўлган назарий қоидани топинг:

а) Конъюнктуранинг барқарорлашуви ҳукуматнинг сиёсати ёрдамида амалга оширилади.

б) Муомаладаги пул массасининг кескин тебраниши иқтисодиётдаги барқарорсизликнинг асосий сабабчиси дир.

в) Пулнинг айланиш тезлиги барқарор эмас дир.

г) Иқтисодиётнинг барқарорсизлиги инвестицияларнинг етишмаслиги оқибатидир.

д) Нотўғри жавоб йўқ.

68

Кейнсчилар:

а) Барқарорликка бозор механизми орқали эришиб бўлмайди деган хулосага келдилар.

б) "Барқарор пул" назариясини олга сурдилар.

в) Антиинфляцион сиёсатни асосладилар.

г) Тўла иш билан банд бўлиш иқтисодий ўсишга кучли таъсир этмайди деган ғояни илгари сурдилар.

д) Нотўғри жавоб йўқ.

69

Монетаристлар:

а) Филиппс эғри чизиги барқарор дир, у вертикал эмас, деган ғояни олга сурдилар.

б) Баҳолар даражаси иқтисодиётни ҳар бир секторидидаги чиқимлар ва баҳо устама (накидка)лари билан белгиланади, деган хулосага келдилар.

в) Баҳолар даражаси пул миқдори билан белгиланади, деган ғояни илгари сурдилар.

г) Фоиз ставкаси пул-кредит сиёсатининг бош мақсади дир деб хитоб қилдилар.

- 70** Кейнсчилар оқимига хос бўлган назарий хулосани топинг:
- а) Баҳолар даражаси муомаладаги пул миқдори билан белгиланади.
 - б) Фискал сиёсат яъни миллий маҳсулотга узок муддат давомида таъсир ўтказишга олмайди.
 - в) Пул-кредит сиёсати пул массасининг барқарор тарзда ўсишини таъминлаши лозим.
 - г) Пул массаси пулларга бўлган талабга мувофиқ ўзгарилади, пул-кредит сиёсати эса фойиз меъёрини тартибга солишига қаратилган бўлади.
 - д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 71** Пул муомаласи деганда:
- а) Пулнинг товар ва хизматларни харид этиши, чет эл валюталарига алмаша олиши қобилияти тушунилади.
 - б) Пулнинг товар ва хизматлар олди-сотдиси жараёнидаги узлуксиз ҳаракати тушунилади.
 - в) Пул массаси ҳажми ва таркиби тушунилади.
 - г) Муомалага чиқарилган металл тангалар ва қоғоз пуллар (хазина ва банк билетлари)нинг жами миқдори тушунилади.
 - д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 72** Пул муомаласида:
- а) Фақат нақд пул иштирок этади.
 - б) Фақат нақд пул бўлмаган пул иштирок этади.
 - в) Фақат реал пуллар қатнашади.
 - г) Нақд пул ва нақд бўлмаган пуллар иштирок этади.
 - д) Нотўғри жавоб йўқ.

- 73 | Қуйидаги қайси бир пул муомаласи қонунининг таърифи тўғри берилган? Муайян даврда муомалага зарур бўлган пул миқдори:
- а) Барча товарлар нархи суммасига тескари пропорционал, пул обороти тезлигига тескари пропорционал ўзгаради.
- б) Барча товарлар нархи суммасига тўғри пропорционал, пул обороти тезлигига тескари пропорционал ўзгаради.
- в) Қуйидагича аниқланади: $ПМ = ТНС * ПО$.
- г) Қуйидагича аниқланади: $ПМ = ТНС + ПО$.
- д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 74 | Пулнинг муомаладаги барқарорлиги:
- а) Унинг қадр-қийматиغا боғлиқ.
- б) Пулга бўлган таклифга боғлиқ.
- в) Пулга бўлган талабга боғлиқ.
- г) Нарх-наво даражасига боғлиқ.
- д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 75 | Пул муомаласини барқарорлаштиришга:
- а) Нулификация усули ёрдамида эришиши мумкин.
- б) Ревальвация усули ёрдамида эришиши мумкин.
- в) Девальвация усули ёрдамида эришиши мумкин.
- г) Валюта курсининг расмий оширилиши эвазига эришиши мумкин.
- д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 76 | Нулификация деганда:
- а) Давлат томонидан расмий равишда валюта курсининг пасайтирилиши тушунилади.
- б) Эски қадрсизланган пул бирликларидан батамом воз кечилиши муомалага янги пул бирликлари чиқарилиши тушунилади.
- в) Валюта курсининг расмий оширилиши тушунилади

- 2) Бирор ҳужжатнинг ҳуқуқий кучини барқарорлаштирилиши тушунилади.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 77) Давлат томонидан расмий равишда валюта курсининг оширилиши:
а) Ревальвация дейилади.
б) Нулификация дейилади.
в) Девальвация дейилади.
г) Инфляция дейилади.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 78) Девальвация усули:
а) Инфляция даражаси жуда юқорилашиб кетган ҳолларда қўлланилади.
б) Муомаладаги қоғоз пуллар кам миқдорда қадрсизланган ҳолларда қўлланилади.
в) Экспортни рағбатлантириш импортни эса қисқартириш ва шу йўл билан тўлов мувозанатини яхшилаш учун қўлланилади.
г) Муомалада керагидан ортиқча пул пайдо бўлган ҳолларда қўлланилади.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 79) Инфляция деганда:
а) Муомалада керагидан ортиқча пулнинг пайдо бўлиши тушунилади.
б) Нарх-наво ўсиб кетиши тушунилади.
в) Пулнинг қадр-қиймати ва харид қобилиятининг пасайиши тушунилади.
г) Пулнинг қадрсизланиши, обрўсизланиши тушунилади.
д) Нотўғри жавоб йўқ.

- 80** | Қуйида қайд этилганларнинг қайси бири инфляцияни вужудга келтирувчи сабаблар ҳисобланади?
а) Давлат бюджетини тақчиллиги.
б) Кредитнинг ҳаддан ташқари ривожланиб кетиши.
в) Мамлакат тўлов балансининг пассив бўлиши.
г) Давлатнинг улкан ношиллаб чиқариш харажатлари, қуролланишга зўр бериши.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 81** | Ортикча тақлиф таъсири остида вужудга келган инфляция одатда:
а) Маҳсулот бирлигига кетган харажатларнинг ортиши оқибатида содир бўлади.
б) Муомаладаги товарларнинг жами талабдан орқада қолиши оқибатида содир бўлади.
в) Муомаладаги хизматларнинг жами талабдан орқада қолиши оқибатида содир бўлади.
г) Муомаладаги товарлар ва хизматларнинг талабдан орқада қолиши нархнинг ошиши оқибатида содир бўлади.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 82** | Инфляция шароитида:
а) Қарз берганлар ютса, қарз олганлар ютқазади.
б) Пулга тенглаштирилган қовозлар, суғурта полислари, акциялар, облигациялар, чеклар, сертификатларнинг реал қиймати ошади.
в) Ишсизлар сони камайиб боради.
г) Тўлов баланси тақчиллик томон ўрмалайди.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 83** | Инфляциянинг иқтисодий танглик билан биргаликда юз бериши:
а) Ўрмаловчи, эвида бўладиган инфляция деб аталади.
б) Стагфляция деб аталади.

- в) Сузиб юрүвчи инфляция деб аталади.
 г) Югурүвчи инфляция ёки гиперинфляция деб аталади.
 д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 84** | Ўрмаловчи, эвида бўладиган инфляция шароитида:
 а) Нарх-наво шиддат билан ўсади, пул қадри гоят тез пасаяди.
 б) Нарх-наво тезроқ ўса бошлайди, иқтисодий ўсиш суръатлари сусаяди, ишсизлар сони кўпая боради.
 в) Нарх-наво секин-аста орта бошлайди, иқтисодий ўсиш бўлиб туради, ишсизлик юқори бўлмайди.
 г) Иқтисодий танглик инфляция билан биргалликда юз беради.
 д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 85** | Сузиб юрүвчи инфляция шароитида:
 а) Инфляция йилига 8-12 фоиз атрофида бўлади.
 б) Инфляция суръатлари 2-3 фоиз атрофида бўлади.
 в) Нархлар ойига 40-50 фоиз атрофида ўсади.
 г) Ишсизлик камая боради.
 д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 86** | Гиперинфляция шароитида:
 а) Пул топишига интилиш минимал даражага тушади.
 б) Нарх-наво ни мутлақо тартибга солиб бўлмайди.
 в) Пул ишлаб чиқаришига қўйилмасдан қимматбаҳо буюмларга айирбошланади.
 г) Корхона, ташкилотлар ва аҳоли қадрсизланган пулдан қутулишига, қадрли пул — валюта йиғишига шошилади.
 д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 87** | Пулнинг қадрсизланиши ва унинг олдини олишнинг Монетар усулига:
 а) Ижтимоий ҳимоя бўйича тадбирлар қиради.

- б) Бюджет ва сарф-харажатларни режалаштириши бўйича тадбирлар киради.*
- в) Иқтисодий ривожланиш суръатларини ошириши сиёсати киради.*
- г) Харажатдаги пул миқдорини белгилаш, уни қатъий назорат қилиш тадбирлари киради.*
- д) Нарх-навони пасайтиришга таъсир кўрсатиши чора-тадбирлари киради.*

88

Пулнинг қадрсизланиши ва унинг олдини олишнинг Фискаль усулига:

- а) Тижорат банклари ишини кузатиб туриш тадбирлари киради.*
- б) Ижтимоий ҳимоя бўйича тадбирлар киради.*
- в) Кредит эмиссиясини бошқариб бориш бўйича тадбирлар тушунилади.*
- г) Давлат олтин валюта захирасини яратиш ва ундан фойдаланиш масалалари киради.*
- д) Ҳаракатдаги пул миқдорини белгилаш, уни қатъий тадбирлари киради.*

89

Антиинфляцион усулда:

- а) Ишлаб чиқаришни жонлаштиришга зўр берилади.*
- б) Пул массасининг ортишини чеклашга эътибор берилади.*
- в) Банклараро кредит ресурслари аукционлари кенгайтирилади.*
- г) Ишлаб чиқаришга арзон кредит берилади.*
- д) Нотўғри жавоб йўқ.*

90

Антиинфляцияни қўллаш ва ишлаб чиқаришни рағбатлантириш мақсадида:

- а) Пул даромадлари (иш ҳақи, нафақа, пенсия, хайрия тўловлари) назорат қилиниб, уларнинг ўсиши чекланади ёки тўхтатилади.*

- б) Ортиқча пулни товар бозоридан чиқариб, қанта-риб қўйиш учун банк тўлайдиган фойз оширилади.*
- в) Ишлаб чиқаришга солинган фойда солиқдан озод қилинади.*
- г) Пул эмиссияси жиддий чекланади ёки умуман тўхтатилади.*
- д) Марказлаштирилган кредитлар бериш қатъий че-гараланади.*

91

Антиинфляцияни қўллаш ва ишлаб чиқаришни рағбатлантириш мақсадида:

- а) Ишлаб чиқаришга арзон кредит берилади.*
- б) Банклараро кредит ресурслари аукционлари кен-гайтирилади.*
- в) Давлатнинг қимматбаҳо металлар ҳамда валюта захираларини бойитишга ҳаракат қилинади.*
- г) Актив тўлов балансига эришишга интилинади.*
- д) Муомаладаги пул миқдорини камайтиришга ҳара-кат қилинади.*

92

Антиинфляцияни қўллаш ва пул массасини орти-шини чеклаш мақсадида:

- а) Экспорт-импорт бўйича имтиёзлар берилади.*
- б) Пул даромадлари (иш ҳақи, нафақа, пенсия, хайрия тўловлар) назорат қилиниб, уларнинг ўсиши чеклана-ди ёки тўхтатилади.*
- в) Янги ишга қўл урган корхоналарга бюджетдан суб-сидия ажратилади.*
- г) Фирмалардан олинadиган даромад солиқлари камай-тирилади.*
- д) Ишлаб чиқаришга солинган фойда солиқдан озод этилади.*

- 93 | Ҳозирги пайтда инфляцияга қарши курашда қандай молиявий чораларни қўллаш мақсадга мувофиқ?
а) Қаттиқ монетор сиёсатни юргизиш.
б) Асосли айирбошлаш сиёсатини юргизиш.
в) Энергетика ресурслари, дон ва шу кабиларни сотиб олишга валюта маблавлари сарфини қисқартириш сиёсатини юргизиш.
г) Бюджет камомадини анча қисқартириш чора-тадбирларини кўриш.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 94 | 1994-1995 йилларда йиллик инфляция даражаси қайси бир давлатда энг паст бўлган:
а) Францияда.
б) Швецарияда.
в) Германияда.
г) Японияда.
д) АҚШда.
- 95 | Пулнинг миқдорийлик назариясига ким асос солган:
а) ж) Боден.
б) ж) Кейнс.
в) М. Фридмен.
г) д) Юм.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 96 | Қуйидагиларнинг қайси бири векселдор бўлиб ҳисобланади:
а) Векселни муомалага чиқарган шахс.
б) Векселга товар ёки хизмат сотиб олган шахс.
в) Марказий банк.
г) Тижорат банклари.
д) Нотўғри жавоб йўқ.

- 97** | Қуйидагиларнинг қайси бири кредит пуллари бўлиб ҳисобланади:
а) Давлат хазинасидан муомалага чиқарилган пуллар.
б) СДР, ЭКЮ.
в) Акция ва облигациялар.
г) Банкнот, чек ва векселлар.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 98** | Ҳозирги даврда жаҳон пули вазифасини қайси пуллар бажаради?
а) Эркин конвертирланган валюталар.
б) Олтин.
в) АҚШ доллари.
г) СДР, ЭКЮ.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 99** | Қуйидагиларнинг қайси бири хазина вазифасини бажаради?
а) Бюджетдаги пул маблағлари.
б) Аҳоли қўлидаги пул маблағлари.
в) Реал пуллар.
г) Банклардаги ҳуқуқий ва жисмоний шахсларнинг жамғармалари.
д) Нотўғри жавоб йўқ.
- 100** | Пулнинг муомалада бўлиш даври:
а) Иш ҳақи олингандан сўнг уни сарфлагунгача ўтган даврга тенг.
б) Жағармаларда сақланиш муддатига тенг.
в) Муомалага чиқарилган вақтдан банк кассасига қайтиб тушгунгача ўтган даврга тенг.
г) Нотўғри жавоб йўқ.

Фойдаланилган адабиётлар

- 1 И.А. Каримов. Ўзбекистон келажаги буюк давлат. Т., "Ўзбекистон", 1992 й.
- 2 И.А. Каримов. Буюк мақсад йўлидан оғишмайлик. Т., "Ўзбекистон", 1993 й.
- 3 И.А. Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Т., "Ўзбекистон", 1995 й.
- 3а "Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида қонун". "Халқ сўзи", 1996 йил 13 январь.
- 4 Муомаладаги нақд пулларни камайтиришга оид чора-тадбирлар тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 11 июндаги 356-қарори.
- 5 О неотложных мерах по упорядочению кассовых операций в республике. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 24 июлдаги 341-қарори.
- 6 Ватанимизнинг салоҳияти ва обрўини янада оширайлик. И. Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши ўн тўртинчи сессиясида сўзлаган нутқи. "Ўзбекистон овози", 1993 йил 30 декабрь.
- 7 Ўзбекистон Республикаси миллий валютасининг ички эркин алмашувини таъминлашга оид чора-тадбирлар тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 21 июлдаги 379-қарори.
- 8 Нақд пул муомаласини тезлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 28 октябрдаги 526-қарори.
- 9 Ўзбекистон Республикаси Валюта биржасида операциялар ҳажминини кенгайтиришга оид чора-тадбирлар тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 23 ноябрдаги 566-қарори.
- 10 Халқ ҳўжалигида ҳисоб-китобларни нормаллаштириш, уларнинг ўз вақтида амалга оширилиши учун масъулиятни ошириш ва тўлов интизомини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 16 январдаги 21-қарори.

- 11 Халқ хўжалигида ҳисоб-китоблар ўз вақтида ўтказилиши учун корхона ва ташкилотлар раҳбарларининг масъулиятини ошириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 йил 12 майдаги Фармони.
- 12 Ўзбекистон банк тизимини ривожлантиришнинг комплекс дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 9 ноябрдаги 427-қарори.
- 13 "Марказий банк тўғрисида" ва "Банклар ва банк фаолияти тўғрисида" қонулар.
- 14 Асомов А. Инфляция и кризис: пути выхода. "Вопросы экономики". 1992 г. № 2.
- 15 Атлас З.В. Социалистическая денежная система. М.: "Фимоны", 1969 г.
- 16 Алёхин Б.И. Рынок ценных бумаг: введение в фондовые операции. М.: "Финансы и статистика", 1991 г.
- 17 Андрес Э. Основы теории денег в социалистическом обществе. М.: "Мысль", 1975 г.
- 18 Анвар З.И. Миллий пул: муаммо ва зарурат. "Ўзбекистон овози", 1993 йил 24 ноябрь.
- 19 Аҳмад Хўжа. Пул обрўси юрт обрўси. "Халқ сўзи", 1993 йил 16 декабрь.
- 20 Бабичева Ю.А. Денежно-кредитное регулирование капиталистической экономики. М.: "Финансы и статистика", 1991 г.
- 21 Балагуров Ю.А. Стабилизация денежного обращения задача общая "Деньги и кредит", 1991 г. №4.
- 22 Барисов С. Золото в экономике современного капитализма. М.: "Финансы и статистика", 1984 г.
- 23 Васильев Г.И. О порядке использования иностранной валюты и формирование валютных фондов". "Деньги и кредит", 1991 г. № 6.
- 24 Вермуш Г. Аферы с фальшивыми деньгами. М.: "Международные отношения", 1992 г.
- 25 Герашенко В.С., Калуим Ю.И., Совинский Ю.П. Организация и планирование денежного обращения., М.: "Финансы и статистика", 1988 г.
- 26 Глагольева И.В. Некоторые аспекты исследования денежных сбережений населения. "Деньги и кредит", 1991 г. № 4.
- 27 Долом Э и другие, Деньги, банковское и денежно-кредитная политика. "Финансы и статистика", 1991 г.
- 28 Деньги и кредит в социалистическом обществе. М., "Финансы и статистика", 1991 г.
- 29 Егоркин А.В. О сущности денег в современных условиях. "Деньги и кредит", 1991 г. № 6.
- 30 Жамшид Қўчқоров. Сўмнинг ички бозорда эркин айирбошлашига эришамиз. "Халқ сўзи", 1995 йил 3 июнь.

- 31 Журавлев С., Инвайтер А. Инфляция в индустриальной экономике: специфика, механизм, сценарий развития. "Вопросы экономики", 1992 г. № 2.
- 32 Закон Республики Узбекистана. "О валютном регулировании". "Правда Востока", 1992 г. 25 июля.
- 33 Қодиров А.К., Холмухамедов З.А. Нақд пулсиз ҳисобкитоблар ва уларни расмийлаштириш. Тошкент, 1990 й.
- 34 Как сделать рубль конвертируемым? М.: "Финансы и статистика", 1990 г.
- 35 Когон А.М. Деньги, цена и теория трудовой стоимости. М.: "Финансы и статистика", 1991 г.
- 36 Косой А.М. Проблемы денег и денежного обращения. "Деньги и кредит", 1990 г. № 3.
- 37 Козлов В. Деньги, деньги, деньги. "Экономика и жизнь". 1991 г. № 35.
- 38 Красавина Л.Н. Денежное обращение и кредит при капитализме. М.: "Финансы и статистика". 1989 г.
- 39 Красавина Л.Н. Международные валютно-кредитные отношения капиталистических стран. М.: "Финансы и статистика", 1986 г.
- 40 Кучукова Н.К. Вопросы денежно-кредитной политики. "Деньги и кредит", 1991 г. № 7.
- 41 Кэмпбелл Р., Макконнелл, Стенли Л. Брю. Экономикс, 1, II том. М. "Республика", 1992 г.
- 42 Лушин С., Пашковский В. Инфляционные процессы в экономике страны: истории и перспективы. "Вопросы экономики", 1992 г. № 6.
- 43 Момонова И.Д., Субботин К.Д. Банк и платежная дисциплина. М.: "Финансы и статистика", 1990 г.
- 44 Набихўжаев А. Инфляция қисқариб бормоқда. "Иқтисод ва ҳисобот", 1995 й. № 7.
- 45 Никитин С.М. Методы приспособления и борьбы с инфляцией. "Деньги и кредит". 1990 г. № 8.
- 46 Нормуродов М. Миллий пул ва иқтисодий ислоҳот. "Ўзбекистон овози", 1995 йил 7 февраль.
- 47 Олимжонов О. Иқтисодий бақувват давлатнинг валютаси қудратли бўлади. "Ўзбекистон овози", 1994 йил 8 февраль.
- 48 Полуков Ю.В. Деньги: прошлое и современность. Л.: "Университет", 1990 г.
- 49 Прикладная экономика. М. "Просвещение", 1993 г.
- 50 Рўзиев Ф. "Ўзбекнинг сўми", "Халқ сўзи", 1993 йил 26 ноябрь.
- 51 Севульский К.И. Регулирование денежного обращения. "Деньги и кредит", 1990 г. № 8.
- 52 Султонов О., Мўминов М. Мустақиллик ва пул ислоҳоти. Т., "Меҳнат", 1992 й.

- 53 Смыслов Д. В. О сущности и назначении денег в современном хозяйственном механизме. "Деньги и кредит", 1991 г. № 8.
- 54 Современная экономика. Ростов-на-Дону, "Феникс", 1995 г.
- 55 Стенлейк Дж. Ф. Экономика для начинающих. М. "Республика", 1994 г.
- 56 Таранков В. И. О принципах безналичных расчетов. "Деньги и кредит", 1952 г. № 2.
- 57 Трахтенберг И. А. Денежное обращение и кредит при капитализме. АН. СССР, 1952 г.
- 58 Усоскин М. М. Денежный мир Фридмана. М. "Финансы и статистика", 1993 г.
- 59 Ушаков П. В. О функциях современных денег. "Деньги и кредит", 1990 г. № 1.
- 60 Ўлмасов А. Ў., Шарифхўжаев М. Ш. Иқтисодиёт назарияси, Т., "Меҳнат", 1995 й.
- 61 Ўлмасов А., Тўхлиев Н. Бозор иқтисодиёти. Тошкент, ҚБТ, 1991 й.
- 62 Ўлмасов А., Тўхлиев Н. Ишбилармон лутати. Тошкент, ҚБТ, 1993 й.
- 63 Финансово-кредитный словарь. М. "Финансы и статистика", 1 т, 1984 г., II том, 1986 г., III том, 1988 г.
- 64 Фролов В. В., Сорокин А. Н. Денежная система и инфляция. Киев, 1991 г.
- 65 Харрис Л. Денежная теория. М.. "Прогресс", 1980 г.
- 66 Шаров Н. Эволюция денег при капитализме. М. "Финансы и статистика", 1990 г.
- 67 Шешеро И. Беседа об инфляции. "Бизнес и банк", 1992 г. № 18,28.
- 68 Экономической реформе — устойчивый рубль. "Деньги и кредит", 1989 г. № 1.

МУНДАРИЖА

	Кириш	3
I БОБ	Пулнинг моҳияти ва зарурияти	5
II БОБ	Пулнинг вазифалари	27
III БОБ	Пулнинг турлари	39
IV БОБ	Пул обороти	60
V БОБ	Пул тизими ва унинг асосий унсурлари	86
VI БОБ	Пул назарияси	93
VII БОБ	Пул муомаласини барқарорлаштириш муаммолари	107
	Тест саволлари	124
	Фойдаланилган адабиётлар	153

Ёрқин АБДУЛЛАЕВ, Тўрабой ҚОРАЛИЕВ

ПУЛ: 100 САВОЛ ВА ЖАВОБ

"Меҳнат" нашриёти — Тошкент — 1996

Мухарририят мудири А. Мадраҳимов
Рассом Л. Дабжижа
Бадий муҳаррир Ҳ. Қутлуқов
Техник муҳаррир Н. Сорокина
Мусаҳҳиҳа Ф. Исмоилова

Босишга руҳсат этилди 10.12.96. Ўлчам 84x108 1/32.
№ 1 қоғозга "Таймс" гарнитурда офсет усулида босилди.
Шартли босма табоғи 8,40. Нашр табоғи 6,7. 30 000 нусха.
Буюртма № **Д-314**. Баҳоси шартнома асосида.

"Меҳнат" нашриёти, 700129, Тошкент, Навоий, 30. Шартнома № 22-96.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг
Тошкент ижарадаги матбаа корхонасида босилди. Тошкент,
Навоий кўчаси, 30-уй.

- Абдуллаев Ё., Қоралиев Т.**
А 15 Пул: 100 савол ва жавоб.— Т.: Меҳнат, 1996.— 160 б.
Сарл. олдида: Тошкент молия ин-ти.
1. Автордош.

"Иқтисодий ислохот ва молия-кредит тизими" туркумида нашр этилаётган ушбу рисолада пул мавзусидаги асосий тушунчалар, миллий валюта муаммолари ва унинг қадрини кўтариш йўллари каби масалалар ёритилган.

Мазкур тўплам олий ва ўрта махсус ўқув юртлари талабалари, аспирантлар ва ўқитувчилар, молия-кредит ташкилоти ходимлари, шунингдек кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

ББК 65.9(2)262